

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Δ. ΚΟΣΜΑΣ

ΕΝΘΥΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΣΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΖΙΤΣΑΣ

Γενικά εισαγωγικά*

Με την παρούσα συλλογή ενθυμήσεων και σημειωμάτων, που έρχεται να προστεθεί στη μακρά σειρά δημοσιευμάτων ανάλογου χαρακτήρα¹, δεν φιλοδοξούμε ασφαλώς να πρωτοτυπήσουμε. Επιθυμούμε, ωστόσο, να συμβάλουμε το κατά δύναμη στον εμπλουτισμό της σχετικής βιβλιογραφίας με την προσθήκη στο ήδη υπάρχον ογκώδες πληροφοριακό υλικό του είδους – σημαντικό και χρήσιμο αναμφίβολα, παρόλο το συμπληρωματικό του χαρακτήρα, για την τοπική ιστοριογραφική έρευνα – ενός corpus πληροφοριών, που χείρες ανώνυμων ή επώνυμων γραφέων αποτύπωσαν στα σωζόμενα λειτουργικά βιβλία της Ζίτσας.

Πρόκειται για μια συγκεντρωτική παρουσίαση όλων σχεδόν των κα-

* Αισθάνομαι την ανάγκη και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσω τον καθηγητή κ. Γεώργιο Πλουμίδη για τις χρήσιμες υποδείξεις του, καθώς και το φίλο Γρηγόρη Μανόπουλο για τη βοήθειά του στην αντιμετώπιση σχετικών με τη «διαχείριση» του προς μελέτη υλικού προβλημάτων.

1. Βλ. ενδεικτικά Σπ. Λάμπρου, «Ενθυμήσεων ήτοι χρονικών σημειωμάτων συλλογή πρώτη», *Νέος Ελληνομνήμων* 7 (1910), σσ. 113-313.– Του ιδίου, «Ηπειρωτικά, Γ': Ενθυμήσεις εν τοις μηνιαίοις του Αρχιμανδρείου Ιωαννίνων», *ό. π.*, 10 (1913), σσ. 419-443.– Αθηναγόρα μητροπολίτη Παραμυθίας και Πάργας, «Νέος Κουβαράς, ήτοι χρονικά σημειώματα αναφερόμενα εις την πόλιν ιδία των Ιωαννίνων, εις μονάς αυτής και τας επαρχίας αυτής», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 4 (1929), σσ. 1-54.– Χρ. Ι. Σούλη, «Επιγραφαί και ενθυμήσεις Ηπειρωτικάί», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 9 (1934), σσ. 81-126 (στο εξής Σούλης 1934).– Δημ. Μ. Σάρρου, «Ηπειρωτικάί Ενθυμήσεις ή Χρονικά Σημειώματα και Επιγραφαί», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 12 (1937), σσ. 104-132 (στο εξής Σάρρος 1937).– Κ. Π. Βλάχου, «Ενθυμήσεις από τη μονή Ελεούσης Νήσου», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1 (1979), σσ. 395-400.– Στέφανου Μπέττη, «Παλαιογραφικά επαρχίας Κουρέντων», *Ηπειρωτική Εστία* 14 (1965), σσ. 49-63 (στο εξής Μπέττης 1965).– Π. Δ. Τζιόβα, «Τα μικρά χρονικά των Ιωαννίνων», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 17 (1995), σσ. 319-334.– Ηλία Βενιανάκη, «Παλαιότυπα της Ι. Μ. Ευαγγελισμού Άνω Πεδινών», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 39 (2005), σσ. 127-150.

ταχωρίσεων, η ανάγκη της οποίας προέκυψε από το γεγονός ότι κατά καιρούς έχουν δει επιλεκτικά ή αποσπασματικά το φως της δημοσιότητας ελάχιστες μόνο ενθυμήσεις από τη Ζίτσα – τις έχουμε κι αυτές ενσωματώσει στην παρούσα καταγραφή. Παράλληλα, το πρωτογενές υλικό των ενθυμήσεων και των σημειωμάτων δεν αντιμετωπίστηκε στατικά, αλλά δυναμικά, λειτούργησε δηλαδή, όπου αυτό ήταν δυνατόν, ως αφόρμηση και αφετηρία μιας πρώτης διερεύνησης και σχολιασμού, που μπορεί να μην κλείνει όλα τα ζητήματα, αποσαφηνίζει όμως αρκετά το τοπίο και δημιουργεί προϋποθέσεις για καλύτερες μελλοντικές προσεγγίσεις και αναγνώσεις.

Καταγράφουμε τα έντυπα κατά τη χρονολογική σειρά της έκδοσής τους, λόγω του ότι πολλές καταχωρίσεις είναι αχρονολόγητες και δεν επιτρέπουν μια ασφαλή κατάταξή τους σε χρονολογική βάση. Σήμερα τα βιβλία φυλάσσονται σε δύο χώρους, στο ναό του Αγίου Νικολάου² της μεγάλης συνοικίας (νυν κεντρική εκκλησία της κοινότητας) και στη μονή του Προφήτη Ηλία³, αλλά προέρχονται και από άλλα εκκλησιαστικά μνημεία. Επομένως, δεν ανήκαν εξαρχής στο σημερινό χώρο φύλαξής τους. Για το λόγο αυτό προκρίναμε να καταταγούν στη μελέτη μας με μόνο κριτήριο το έτος της εκτύπωσής τους. Τα αχρονολόγητα, εξάλλου, κατατάχτηκαν τελευταία, με βάση την παρουσία κατά περίπτωση χρονολογίας στις ενθυμήσεις ή στα σημειώματα, προκειμένου να αποφευχθούν άγονες περιπλοκές. Σε κάθε έντυπο, τέλος, αναφέρουμε συντομογραφικά πού σήμερα απόκειται⁴.

2. Για το ναό του Αγίου Νικολάου βλ. Θ. Δ. Κοσμά, «Άγιος Νικόλαος Ζίτσας. Ορισμένα χρήσιμα ιστορικά στοιχεία και κάποιες συναφείς σκέψεις», περ. *Τα Νέα της Ζίτσας*, τχ. 14, Απρ.–Ιούν. 2004, σσ. 14-17 (στο εξής Κοσμάς 2004). Πρβλ. και Βασιλείου Κ. Οικονόμου, *Η Ζίτσα, κωμόπολη της Ηπείρου. Ιστορική, κοινωνική και λαογραφική μονογραφία*, Αθήναι 1969, σ. 86 (στο εξής Β. Οικονόμου 1969).

3. Για τη μονή Προφήτη Ηλία βλ. σε γενικές γραμμές Β. Οικονόμου 1969, σσ. 89-104 και Δ. Καμαρούλια, *Τα Μοναστήρια της Ηπείρου*, τ. Α', Αθήνα 1996, σσ. 536-545 (στο εξής Καμαρούλιας Α' 1996). Ειδικά για το καθολικό της μονής βλ. Ελ. Κ. Μακρή, «Το καθολικό της Μονής του Προφήτη Ηλία στη Ζίτσα της Ηπείρου». *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση (1453-1850)*, τ. II, Αθήνα 1982, σσ. 87-98. Για προβλήματα χρονολόγησης του μνημείου βλ. Θ. Δ. Κοσμά, *Η Ζίτσα του 19ου αιώνα όπως την είδαν οι ξένοι περιηγητές*, Ιωάννινα 1998, σ. 15, σημ. 21 (στο εξής Κοσμάς 1998).

4. Τα βιβλιογραφικά στοιχεία των εντύπων υποσημειώνονται κατά περίπτωση. Οι συντομογραφίες, που έπονται των στοιχείων τίτλου, είναι ΑΝΖ για τα αποκείμενα στο ναό του Αγίου Νικολάου και ΜΠΗΖ για τα αντίστοιχα της μονής Προφήτη Ηλία Ζίτσας.

Κατά τη μεταγραφή χρησιμοποιούνται τα παρακάτω σύμβολα:

(): ανάλυση συντομογραφιών.

[]: συμπλήρωση φθαρμένου τμήματος.

[...]: φθαρμένα τμήματα (ψηφία, γράμματα ή λέξεις) που είναι αδύνατο να συμπληρωθούν.

<>: συμπλήρωση κενών από λάθος του γραφέα.

{ } : περιττά γράμματα από λάθος του γραφέα.

\/: κείμενο γραμμένο στα διάστιχα.

(;): αμφίβολη ανάγνωση της λέξης που προηγείται.

|| ||: κείμενο που προστέθηκε εκ των υστέρων.

! : αλλαγή σελίδας.

/: αλλαγή σειράς.

***: ημιτελές κείμενο υπαιτιότητα του γραφέα.

...: κατεστραμμένο (σχισμένο, σκωληκόβρωτο κτλ.) τμήμα.

« »: ενθυμήσεις που έχουν δημοσιευτεί από άλλους τίθενται εντός εισαγωγικών (στην περίπτωση όμως που πρόκειται για δική μας ανάγνωση υποσημειώνονται απλώς τα στοιχεία της πρώτης δημοσίευσης).

Κατάλογος των ενθυμήσεων και σημειωμάτων

1. Στο τέλος παλαιού Ευαγγελίου⁵, χωρίς σελιδαρίθμηση, μετά τη λέξη *Τέλος*, πριν από το προσαρτημένο σ' αυτό Ευαγγελιστάριο, αναγράφεται η αυθεντική ενθύμηση για το πέρασμα από τη Ζίτσα του Κοσμά του Αιτωλού. Την παραθέτουμε ως έχει (γραφή συνεχής, χωρίς σχεδόν καθόλου διαστήματα ανάμεσα στις λέξεις):

1778 / τον καιρόν ωπου edιάβικαι ω Κοσμάς ω διδάχος / και εβαλε

5. Βλ. *Θείον και Ιερόν Ευαγγέλιον ...* (ακέφαλο – κολοβό), [αχμε' – η χρονολογία 1645 και με μολύβι στο κάτω μέρος της σ. ε', η οποία είναι και η αρχική του εντύπου]. Πρβλ. Απ. Παπαϊωάννου, «Ελληνικά Παλαιότυπα στις μονές Προφήτη Ηλία και Πατέρων Ζίτσας (Ιωαννίνων)», *Ο Ερανοστής*, έτος ΙΕ', τόμος 14/1977, σ. 211, αρ. 1, που το συμπεριλαμβάνει στα παλαιότυπα της μονής Προφήτη Ηλία Ζίτσας. Πιθανότατα υπήρχε και στη μονή Προφήτη Ηλία άλλο αντίτυπο, χωρίς όμως το προσαρτημένο σ' αυτό Ευαγγελιστάριο, όπως στην περίπτωση του Αγίου Νικολάου, αλλιώς ο Παπαϊωάννου θα το ανέφερε. Τα πλήρη βιβλιογραφικά στοιχεία του εντύπου, όπως τα παραθέτει ο Παπαϊωάννου, είναι: *Ευαγγέλιον* το πάλαι μεν, παρ' Εμμανουήλου του γλυζουνίου, τυπωθέν. νυν δε, παρά Ιωάννου Πέτρου του Πινέλλου, ίσοις τύποις μετατυπωθέν. Και παρά Θεοφυλάκτου ιερομονάχου του Τζανφουρνάρου επιμελώς διορθωθέν (...) αχμε'. – ANZ

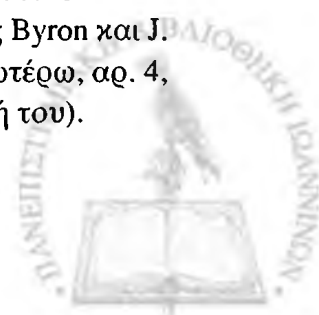
τον κόσμo ης σε στράτα, τον εφοτίσε το πνεύ / μα το άγιον ως καθός εφοτίσε του<ς> αγίους αποστόλους.

2. Πίσω από την προμετωπίδα σπαράγματος λειτουργικού βιβλίου⁶:
 - α) ετούτο το βεβλίον ηνε του ενδόξου προφήτ ηλήου ζήτξι.
 - β) αγής ο θεός αγής ηνσχυρός.
 - γ) Επαναλαμβάνεται το σημείωμα α).
3. Πίσω από την προμετωπίδα σπαράγματος Μηναιού⁷:
 - α) απο εμενα ης τε σενα κοστα πολα σε χεραιτο και σου φιλο τα ματηα μονε να μ[...]
 - β) ετος – 1765 ετουτο το βηβληο ηνε του αγιου ενδοξου προφητου ηληου του θεσβητου οπηος να το απο[ξενω] / ση να εχη την καταρα του προφητου ηληου του θεσβητου εγραφε ο γρηγορηος <ιε> / ρο-μοναχος⁸
 - γ) άγής ο θεός. άγής ήσχηρός. άγής αθανατος. ελεησόν ημας.
 - δ) παρεμφερές κτητοριχό – αφοριστικό σημείωμα με το β), με άλλη γραφή και χωρίς να φαίνεται χρονολογία και υπογραφή (το φύλλο στο σημείο αυτό είναι σε κακή κατάσταση).

6. Βλ. *Βιβλίον του Φευρουαρίου μηνός*, περιέχον την πρέπουσαν αυτώ άπασαν ακολουθίαν. Νεωσί μετατυπωθέν και επιμελώς διορθωθέν παρά Κυρίου Αλέξανδρου Καγκελλαρίου. Παρά Νικολάω Γλυκει τω εξ Ιωαννίνων. Ενετίησιν. Έτει από της Θεογονίας. αψλβ'. Con Licenza de' Superiori, e Priv. – ΜΠΗΖ

7. Βλ. *Βιβλίον του Ιαννουαρίου μηνός* (σπάραγμα – μόνο το φύλλο τίτλου σώζεται), περιέχον την πρέπουσαν αυτώ άπασαν ακολουθίαν. Νεωσί μετατυπωθέν και επιμελώς διορθωθέν παρά Κυρίου Αλεξάνδρου Καγκελλαρίου. Παρά Νικολάω Γλυκει τω εξ Ιωαννίνων. Ενετίησιν. Έτει από της Θεογονίας. αψλβ'. Con Licenza de' Superiori, e Priv. – ΜΠΗΖ.

8. Ο Γρηγόριος Εξάρχου, κτήτορας του νάρθηκα της εκκλησίας της μονής του Προφήτη Ηλία (1799), στη δυτική πλευρά του οποίου ο αγιογράφος αποτύπωσε τη μορφή του, ηγούμενος της μονής – δεν γνωρίζουμε ακριβώς το έτος έναρξης της ηγουμενίας του, πάντως πιθανότατα διαδέχτηκε τον ηγούμενο Ζαχαρία, που θανατώθηκε από τους Τούρκους μεταξύ 1779 και 1785/86 (βλ. σχετικά Θ. Δ. Κοσμά, *Η Ζίτσα του 19ου αιώνα: Γένεση και εξέλιξη του εκπαιδευτικού φαινομένου (1778-1913)*, Ιωάννινα 2005 (στο εξής Κοσμάς 2005), σ. 126, σημ. 14) – έγινε πολύ γνωστός από τις περιγραφές του Rouqueville, κατά την πρώτη του επίσκεψη στη Ζίτσα το 1806, για την αρετή του, την πνευματώδη του διάθεση, κυρίως δε για τις οινοποτικές του επιδόσεις (βλ. Κοσμάς 1998, σσ. 15-16 και σημ. 23 της σ. 15). Είναι ο ίδιος που υποδέχτηκε στη μονή το 1809 και τους Byron και J. C. Hobhouse (πρβλ. Κοσμάς 1998, σσ. 39-40, σημ. 31· σε επίρρωση βλ. κατωτέρω, αρ. 4, και ενθύμηση με χρονολογία 20 Οκτωβρίου 1811, που φέρει την υπογραφή του).

4. Στο εσώφυλλο του μπροστινού εξωφύλλου Μηναίου⁹, όπου έχει επικολληθεί εκ των υστέρων φαίνεται κομμάτι χαρτιού προερχόμενο από άλλο λειτουργικό βιβλίο (γιατί η επ' αυτού ενθύμηση [β] είναι μισή, συνεχιζόταν δηλ. σε μεγαλύτερο μήκος σελίδας απ' την υπάρχουσα), διαβάζουμε τα εξής δυσανάγνωστα:

α) *ὅταν ἦρθε ὁ βεζήρις εἰς τὴ ζήτζα τι Δευτέρα τις πασχαλιάς (;) το βραδί / [...] χαράτζι γροσσία [...]* (παραπλεύρως, χωρίς ωστόσο εμφανή συσχετισμό με την ανωτέρω ενθύμηση, αναγράφεται: 1732).

β) *1764 Φευ[ρουαρίου] [18] ἔκοψαν τὸν σουλ[εῦμάν]¹⁰*

γ) *εγινέ ω θεοδόσιος / καλόγιρος μαναστί / ρη πατέρες¹¹ [...].*

δ) *προχοαῖς κυκλοψ. μυρμηξ¹².*

Πίσω από την προμετωπίδα (σελίδα 2):

α) *1843 ἀπριλίου 23. / Παπά Ἀθανασίου παπάΚόνστας / ἀπό χωρήω Κούτζη εφημέριος / των πατέρων.*

β) *1811 Οκτοβρίου: 20. / ἔφερε (;) το ἀργιρό [...] ο βεζίρις / ηρθε*

9. Βλ. *Μην Φευρουάριος ...* Νεωστί μετατυπωθείς και επιμελώς διορθωθείς παρά Κυρίου Αλεξάνδρου Καγκελλαρίου. Ενετήσιν, 1740. Παρά Νικολάω τω Σάρω. Έτει από της Θεογονίας αψμ'. Con Licenza de' Superiori, e Privilegio. – ΜΠΗΖ.

10. Η ενθύμηση συσχετίζεται άμεσα με την υπ' αρ. 13 δημοσιευθείσα από τον Παΐσιο (βλ. Γεωργίου Παΐσιου ιερέως, «Επιγραφαί και ενθυμήσεις. Β' Επαρχία Κονίτισης. Μόλιστα (συνοικία Μποτσιφάρι νυν Μοναστηρίου)», *Ηπειρωτική Εστία* 4 (1955), σ. 761), γεγονός που μας παρέχει τη δυνατότητα να συμπληρώσουμε ασφαλώς όνομα και ημερομηνία θανάτου του αναφερομένου. Πρόκειται για το Σουλεῦμάν πασά των Ιωαννίνων (1759-1764), γνωστό για τις αυθαιρεσίες και τη σκληρότητά του (πρβλ. και σχετική με τη συμπεριφορά του ενθύμηση στο Βενιανάκης 2005, σ. 142, αρ. 3). Ο ενθυμσιογράφος της Μόλιστας αναφέρει πως τον σκότωσε ο υιός του Χατζή πασά κατόπιν εντολής του σουλτάνου Μουσταφά, ενώ φαίνεται πως αποφασιστικό ρόλο στη σύλληψη και στην εκτέλεσή του έπαιξε και ο κουνιάδος του Μεχμέτ πασάς, που σε αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες του προς την Πύλη τον διαδέχτηκε στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (βλ. σχετικά Κ. Δ. Μέρτζιου, «Χρονολογικοί πίνακες των πασσάδων Ιωαννίνων. Διορθώσεις και προσθήκαι», *Ηπειρωτική Εστία* 16 (1967), σ. 547· περισσότερες πληροφορίες για το βίο και την πολιτεία του Σουλεῦμάν πασά βλ. στο ίδιο, σσ. 546-547).

11. Για τη μονή Πατέρων βλ. Β. Οικονόμου 1969, σσ. 108-112. – Καμαρούλιας Α' 1996, σσ. 549-555. – Σπύρου Θεμελή, *Η Μονή Πατέρων (Κοίμηση της Θεοτόκου) στο Λίθινο Νομού Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 1997.

12. Το ανωτέρω σημείωμα παρέχει ενδείξεις για εκπαιδευτική δραστηριότητα στη μονή του Προφήτη Ηλία. Βλ. σχετικά και Κοσμάς 2005, σ. 28 (διεξοδική πραγμάτευση του περί λειτουργίας σχολής στη μονή ζητήματος βλ. σσ. 27-32).

όμως [...] από σφύ / ρο [...] / γρυγόριος¹³.

5. Στο προστινό 1ο παράφυλλο¹⁴ Ευαγγελίου¹⁴:

Του Ἁγίως Δημητρίου¹⁵ ἀρ. 1.

Στο ίδιο, εξάλλου, παράφυλλο^ν:

α) 1822. Ἰανουαρίου 24. ἡμέρα Τρίτη τὸ βράδυ ἡμερώνοντας' τοῦ ἁγίου γρηγορίου ἔκοψαν τὸν ἀλή πασιὰν στὸ νησι / στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος διὰ προσταγῆς τοῦ ὑψηλοτάτου βεζιρ ἄχμετ χορεσίτ πασιὰ. / γεώργιος Αἴσωπος¹⁶ Διδάσκαλος τοῦ χωρίου ἔγραψα¹⁷.

β) ± 1808 ἄρχησαν ἡ βροχαῖς καὶ τὰ χιόνια ἀπὸ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, ἕως ταῖς / δεκάξι τοῦ φλεβουαρίου μυνὸς ἀμὴ ταῖς δεκάξι τοῦ φλεβουαρίου μυνὸς ἔκαμε / ἕνας χειμῶνας σφοδρῶς ὥστε ὁποῦ ἐπάγωσαν ἡ πόρταις καὶ οἱ τίχοι / κρουσταλένιοι. ὁποῦ ἀπόθαναν κόσμος ὁποῦ εψόφησαν τὸ βιὸ τοῦ κόσμου: τῆ σαρα / κοστή τῆ μεγάλη ξημερόνωντας καθαροτετράδι. * * * * / ὥστε ὁ γράψας ἐστίν ο γεώργιος ἀπο χωρίων [...]¹⁸.

γ) 1940. 28. Οκτωβρίου δευτέρα ἡ Ἰταλία ἐκήρυξε τὸν πόλεμον / κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπηκολούθησε ἀγὼν 6 μηνῶν κατόπιν κατοχῆ / μέχρι ὀκτώβριον 1944. – Ἀργότερον καὶ μέχρι σήμερον ο ἙλληνοΕλληνικός / πόλεμος μεταξὺ Εθνικοῦ Στρατοῦ καὶ κουμμουνιστῶν. – μέχρι στιγμῆς / ὅπου γράφονται αἱ σειραὶ αὗται ἡ ἔντασις τούτου εἰς ὄλην

13. Πρβλ. ανωτέρω αρ. 3, σημ. 8.

14. Βλ. *Θεῖον καὶ Ἱερόν Ευαγγέλιον*. Νεωστὶ αναλώμασι καὶ δαπάνῃ Αντωνίου Βόροτλι μετατυπωθέν καὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθέν. Καὶ αφιερωθέν τῷ ποτε Μακαριωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων, Κυρίῳ, Κυρίῳ Χρυσάνθῳ τῷ Νοταρά. Ενετίησι, 1747. Παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ. γψμζ'. Con Licenza de' Superiori, e Privilegio. – ΜΠΗΖ.

15. Ο ναός του Αγίου Δημητρίου, κείμενος στο κέντρο της μικρῆς τῆς Ζίτσας συνοικίας, δεν σώζεται σήμερα. Δεν υπάρχουν σαφείς χρονολογικές ενδείξεις για το χρόνο κτίσης καὶ ἰστορίας. Με βάση, ωστόσο, πληροφορίες του Γεωργίου Δ. Τρίμμη για ὑπαρξὴ εικόνας τῆς Παναγίας, αφιερωμένης παρὰ τοῦ Μηχαήλ Ἱεραῖος ἐτὸν ΖΡΚΒ [=1613/4], εικάζεται ὅτι ο ναός χτίστηκε περί τις ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα (βλ. Ἀρχεῖο Τρίμμη: Γ. Δ. Τρίμμη, *Περὶ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ μικροῦ μαχαλά Ζίτσας*).

16. Για τὸ Γεώργιο Αἴσωπο ἢ Κρανά καὶ τὴ διδασκαλική του παρουσία στη Ζίτσα βλ. Κοσμάς 2005, σσ. 129-132.

17. Πρβλ. καὶ Σάρρος 1937, σσ. 121-122, ὅπου καὶ σχετικὸς σχολιασμὸς σχετικά με τὴν ἀκριβὴ ἡμερομηνία θανάτου τοῦ Ἀλή πασά.

18. Πρβλ. καὶ Σάρρος 1937, σ. 119, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ με τὴ λέξη Ταρευκου (;). Μήπως «τοῦ Ράικου»;

την Ἑλλάδα / εἶναι μεγάλη · και ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι θὰ τελειώση γρηγορα. – / ἐσχάτως προσετέθη και ὁ Ναρκοπόλεμος και σοβαρά πλήγματα. / – Οἱ κουμμουνισταί ἐνισχύονται ὑπό Ἀλβανίας – Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας. / ἔγραφον ἐν ἔτει 1948 Μῆν Ιούνιος 9. τέλους τοῦ Πάσχα. / Φρουρά τυγχάνοντες τῆς κωμοπόλεως Ζίτσης. Νικ. Κωστάκης.

Κάποιος, ακραιφνέστερος «εθνικόφρων» φαίνεται, πρόσθεσε ἐκ των υστέρων:

Ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν συμμοριτῶν ἔληξε τὸ 1949 τὸν / Σεπτέμβριον μετέληκεν νίκην τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ (υπογραφή δυσανάγνωστη). Στο 2ο παράφυλλο:

α) Ἀντίγραφον ἀπὸ παλαιὸν Ἱερὸν Εὐαγγέλιον / ληφθὲν ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς μεγάλης συνοικίας. / 1778 / Τὸν καιρὸν ὅπου ἐδιάβηκε ὁ Κοσμᾶς ὁ διδάχος και / ἔβαλε τὸν κόσμον εἰς στραταν · τὸν ἐφώτισε τὸ Ἅγιον / Πνεῦμα καθὼς τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους¹⁹.

β) παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐλαχίστου ἀγγελίου Μανούση ἀφιερῶθη τὸ παρὸν / ἅγιον Εὐαγγέλιον εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον, ἀποκτηθὲν / εἰς τοὺς χιλίους ὀκτακοσίους εἴκοσιν ἕνα ἔτος Μαΐου 20. / και παρακαλῶ τοὺς κατὰ καιρὸν ἱερεῖς νά μνημονεύωσι τὸ / ὄνομα και ζῶντος μου και μετὰ θάνατον, ὅπως γένη / ἴλεως ὁ θεὸς εἰς τὰ παισίματά μου. / Ὁ Ἀγγέλης Μανούση / Ὁ γράψας ταῦτα κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς ἦν διδάσκαλος [ο Νικόλαος] Πάσχος²⁰.

6. Στο 3ο παράφυλλο²¹ Εὐαγγελίου²¹ αναγράφονται σλαβιστί ὅσα πιθανότατα ἀναφέρει και το ἀμέσως ἐπόμενο σημεῖωμα:

Δια μνημόσηνον αὐτῆς μαρίας και τὸν γονέον.

19. Για τὸ πρωτότυπο κείμενο, ἀπ' τὸ ὁποῖο ἐγένετο ἡ ἀντιγραφή, πρβλ. ἐνθύμησι αἱ 1.

20. Πρβλ. και Σάρρος 1937, σ. 121, στὸν ὁποῖο οφείλουμε τὴν ἀντιγραφή τοῦ μικροῦ ὀνόματος τοῦ διδασκάλου, που σήμερα δὲν διαβάζεται. Εσφαλμένα, πάντως, ὁ Σάρρος ἐπισυνάπτει στὸ τέλος τῆς ἐνθύμησης τὴν χρονολογία 1822. Ιανουαρίου... Βλ. σχετικά Κοσμᾶς 2005, σ. 127, σημ. 17, ὅπου καταδεικνύεται ὅτι, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι βρίσκεται ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὴν συγκεκριμένη, ἀφορᾷ ὡστόσο ἄλλη ἐνθύμησι, μάλλον δὲ πρόκειται για ἡμιτελῆ ἀπόπειρα ἀντιγραφῆς τῆς σχετικῆς ἐνθύμησης τοῦ Κρανά, ἀν δὲν εἶναι ἰδιοῦ γραφικοῦ χαρακτήρα.

21. Βλ. *Θεῖον και Ἱερὸν Εὐαγγέλιον*. Μετατυπωθὲν και μετ' ἐπιμελείας διορθωθὲν παρὰ τοῦ Ἱεροδιδασκάλου Κυρίου Σπυρίδωνος Μήλια, Ἐνετίησιν, 1759. Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de' Superiori (κολοβό, μέχρι σ. 104). – ΜΠΗΖ.

7. Στη σελίδα 2 Μηναίου²²:

και τὸ δέ σύν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει κτήμα τοῦ Ἁγίου / Νικολάου Ζή-
τησης τῆ 20 ὀκτωμ. 857: / ὁ τοποτυριτῆς τῆς Ἐκκλησίας Ν: Κ':²³

Ὅμως στο ἐξώφυλλο:

του Ἁγίου Δημητρίου / ἀρ. 18 / Ιωαν. Βαλκάνος (μεταγενέστερη γρα-
φή)²⁴.

8. Κάτω ακριβώς από τα στοιχεία της προμετωπίδας Μηναίου²⁵:

και τότε σύν τοῖς λοιποῖς ἔνδεκα ὑπάρχει τοῦ ἐν Ζήτση προφήτου
και οὐρανοδρομοῦ ἡλίου τοῦ θεσβήτου / ἀφιερωθέν παρά τοῦ κῦρ
Πανταζῆ Μάνθου Βηητζινού εἰς αἰώνιον αὐτοῦ [...] / Κωνστάντιος ὁ
Φιλίτης²⁶ ὁ τῶν Ἱερομονάχων ἐλάχιστος ἰδιοχείρως ἔγραψα [...] ²⁷.

Πίσω από την προμετωπίδα:

α) ἐτούτο τὸ μνηέον ηνέ τοῦ προφήτου ἡληού ἀπό χωρίον Ζήτσης /

22. Βλ. *Μηναίον του Απριλλίου* περιέχον ... μετά και της προσθήκης του Τυπικού. Νεωσί μετατυπωθέν και επιμελώς διορθωθέν παρά Γεωργίου Κωνσταντίνου ἐξ Ιωαννίνων. Ενετίησιν, ἀψξά'. 1761. Παρά Δημητρίω Θεοδοσίῳ τω ἐξ Ιωαννίνων. Con Licenza de' Superiori, e Privilegio. – ΜΠΗΖ

23. Ο ὑπό τα στοιχεία Ν. Κ. ταυτίζεται πιθανότατα με τον Ν. Κ. Τάτση ἢ Τάτση, περὶ τοῦ οὐοίου βλ. σημ. 35.

24. Προφανώς ο Βαλκάνος, ἐπιστάτης και φύλακας για μεγάλο χρονικό διάστημα (ἀπό του 1924 τουλάχιστον και ἐξῆς) της μονῆς του Προφήτη Ηλία, σφάλλει θεωρώντας το Μηναίο αὐτό κτήμα του Ἁγίου Δημητρίου, ἐνδεχομένως ἐπειδή δεν πρόσεξε το ἀφιερωτικό σημεῖωμα της σ. 2, που ἀποσαφηνίζει με ἀδιαμφισβήτητο τρόπο το ζήτημα.

25 Βλ. *Μηναίον του Αυγούστου* περιέχον ... Νεωσί μετατυπωθέν, και επιμελώς διορθωθέν παρά του Ἱεροδιακόνου Σπυρίδωνος Παπαδοπούλου. Ενετίησιν. ἀψοστ'. 1776. Παρά Νικολάω τω Σάρω. Con Licenza de' Superiori, e Privilegio. – ΜΠΗΖ.

26. Ο Κωνστάντιος Φιλίτης ἦταν ἀνεψιός του μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Δοσιθέου Φιλίτη (ο πατέρας του Κων/νος Κρομμύδας, κοτζάμπασης στη Ζίτσα, νυμφεύθηκε την ἀδελφή του Δοσιθέου Χάιδω-Ιωάννα). Ευεργέτης της Ζίτσας, το ὄνομα του εἶναι ἀρρηκτα συνδεδεμένο με την παρά την ἐκκλησία των Ταξιαρχῶν Ζίτσας ἰδρυση Σχολῆς κατά το 1813, περιλαμβάνουσας σχολεῖο των κοινῶν γραμμάτων, καθώς και Ἑλληνικό σχολεῖο. Περισσότερες πληροφορίες για τη ζωή και τη φιλεκπαιδευτική του δράση βλ. στο Κοσμάς 2005, σσ. 51, 86-89.

27. Ακολουθεῖ πιθανότατα ἡμερομηνία, ἀλλά το χαρτί εἶναι πολύ φθαρμένο και δεν διαβάζεται. Ο χρόνος ἀναχώρησης του Κωνσταντίου ἀπό τη Ζίτσα δεν εἶναι ἐπακριβώς γνωστός. Διαθέτουμε μόνο μια ἀόριστη πληροφορία, ὅτι ο θεῖος του Δοσίθεος Φιλίτης τον κάλεσε κοντά του στη Βλαχία σε νεαρή ἡλικία. Πάντως, η καταχώριση ἀφορὰ το προ του 1793 διάστημα, ὁπότε εἶναι γνωστό ὅτι ἀνέλαβε καθήκοντα ἐπισκόπου στην ἐπαρχία Μπουζαίου.

κὲ ὀπιός νὰ τὸ αποξενωσί νὰ εχει τὴν καταρὰ τοῦ προφήτου ἡλίου /
κὲ τίς παναγίας κὲ πάντον τὸν αγίον. - - - 1808 αὐγούστου 1. / ἐγὼ ο
διαμάντης Τριαντάφίλου²⁸ γράφω ἀπὸ χωρίον Ζήτζα.

β) Επαναλαμβάνεται παραλλαγμένη η ίδια ενθύμηση, αλλά διαφέρει η υπογραφή και η ημερομηνία:

ἐτούτο τὸ μνηέον ηνέ τοῦ προφήτου ἡληού ἀπὸ χωρίον Ζήτζας / κὲ
ὀπιός νὰ τὸ αποξενωσί νὰ εχει τὴν κατάρα τοῦ θεοῦ / και τῆς πανα-
γίας και του προφητου ηλιού και πάντον τὸν / ἀγήον - - - 1808
αβγούστου 14. / Ἐγὼ ὁ παπᾶ Χρηστόδουλος ἀπο χορήον ραη / κου
ἐγραψα.

9. Σε Μηναίο²⁹ επίσης, στην προμετωπίδα, πλάγια δεξιά:

και τὸδε σὺν ἄλλοις / βιβλίοις ὑπάρχει τοῦ / αγίου ἐνδόξου προφή /
του Ηλιού του Θεσβήτου και / ὅποιος να το [αποξενώσει] να / ἔχει
την κατάραν της πα / ναγίας του χριστοῦ και / πάντων τον αγίον
αμῆν / ἔτους: 18 [...] οκτόμβριος / Γεώργιος³⁰.

10. Στο πρόσθιο 1ο παράφυλλοῦ Ευαγγελίου³¹:

Τὸ θεῖον και Ἱερὸν Εὐαγγέλιον τοῦτο / τυγχάνει κτήμα / τῆς Ἱερῶς

28. Πιθανότατα πρόκειται για το Διαμάντη Τριανταφύλλου του Γεωργίου. Ο υἱός του Γεώργιος, αποδημήσας στο Βουκουρέστι, εντοπίζεται ήδη το 1817 ως συνδρομητής στο βιβλίο *Προδιοικήσεις εις τον Ερμήλον ἢ Δημοκριθηράκλειτον* Μιχαήλου του Περδικάρι Ιατροῦ περιέχουσα την Απολογία του Ποιητοῦ, την Αλληγορίαν του ποιήματος και την Εἶδησιν δια την ἀτακτον ἐκδοσιν του Ερμήλου, 1817 [ετυπώθη εν Βιέννη] (βλ. κατάλογο συνδρομητῶν, χωρὶς σελιδαρίθμηση: Γεώργιος Τριανταφύλλου – Βουκουρέστι, σῶμα 1.). Γιου του Γεωργίου, εγγονοί του περί ου ο λόγος Διαμάντη, οι Διαμάντης και Νικόλαος, φέρονται ως εγγράμματοι (βλ. σχετικά Κοσμάς 2005, σ. 317). Είναι προφανές ότι ὑπάρχει στη συγκεκριμένη οικογένεια παράδοση «εγγραματοσύνης», που μεταλαμπαδεύεται ἀπὸ γενιά σε γενιά. Αυτό γίνεται πιο προφανές αν υποθεθεί, καθόλου άτοπα κατά τη γνώμη μας, στενή συγγενική σχέση των ανωτέρω με το Ζιτσαίο παπαδάσκαλο Δημήτριο Τριανταφύλλου, του οποίου ο γιος, Κωνσταντῖνος Παπαδημητρίου (γι' αὐτόν βλ. κατωτέρω σημ. 38), μετήλθε ωσαύτως το διδασκαλικὸ ἐπάγγελμα. Για το Δημήτριο Τριανταφύλλου βλ. Κοσμάς 2005, σσ. 133-134.

29. *Μηναίον του Οκτωβρίου* περιέχον την πρέπουσαν αὐτῷ ἀπασαν ἀκολουθίαν μετὰ και της προσθήκης του Τυπικοῦ. ἀψοζ'. Ενετίησιν. 1777. Παρά Δημητρίω Θεοδοσίου του ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de' Superiori, e Privilegio. – ΜΠΗΖ

30. Πιθανότατα ταυτίζεται με τον εν αρ. 5 β) διαλαμβανόμενο Γεώργιο.

31. Βλ. *Θεῖον και Ἱερὸν Εὐαγγέλιον ἀφιερωθέν μεν τω ποτέ Μακαριωτάτῳ και Σοφωτάτῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κυρίῳ Κυρίῳ Χρυσάνθῳ τῳ Νοταρᾷ νεωστί μετατυπωθέν και ἐπιμελῶς διορθωθέν*, ἀψζα' Ενετίησιν, 1791. Παρά Νικολάῳ Γλυκεῖ τῳ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de' Superiori. – ANZ.

Ἐκκλησίας / τοῦ Ἁγίου Δημητρίου / τῆς κωμοπόλεως Ζίτσης · Ἄφιερωθὲν παρὰ τοῦ αοιδίμου / καὶ αειμνήστου Ἐπισκόπου / Μπουζαίου Κωνσταντίου³². / κατὰ τὸ σωτ. ἔτος 1819.

Στην προμετωπίδα του ιδίου εντύπου, στο κάτω μέρος, υπάρχει και ιδιόγραφο αφιερωτικό σημείωμα του Κωνσταντίου, που συνεχίζεται στις 4 επόμενες δεξιές σελίδες, 2 μη φέρουσες σελιδαρίθμηση και 2 με αριθμό σελίδας 3 και 5, το οποίο καταχωρίζουμε ολόκληρο (οι κάθετες γραμμές εδώ αφορούν αλλαγή φύλλου):

+ τὸ παρὸν καὶ Ἱερὸν Εὐαγγέλιον ἀσημοκαπλά = ἰτησμενοχρυσομένον ἀφιερῶθη εἰς τὴν κατὰ ἰ τὴν Ζήτζαν χῶραν εὐαγῆ ἐκκλησίαν τοῦ ἰ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ μυροβλήτου ἰ παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Ἐπισκόπου Μπουζαίου Κωνσταντίου τοῦ αὐτόχθονος / 1819.

11. Σε Μηναίο³³, στο κάτω μέρος της προμετωπίδας, στο περιθώριο:

Καὶ τὸδε σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς³⁴ / ἐκ Κόμης Ζίτσης. Ν. Κ. Τάτζης³⁵.

Πίσω από την προμετωπίδα, στο τέλος, επί του περιθωρίου ωσαύτως, με άλλο γραφικό χαρακτήρα, γράφεται:

δύστυνοι ἡμεῖς, καὶ τῶντι τάλανες, οὐ γὰρ ἀκούομεν τοῦ ῥηθέντος, τουτέστι μιμηταί ἐστε / τοῦ Χριστοῦ. οὐδὲ γὰρ βλεπομεν, οἴους αἰκισμούς καὶ βασάνους οἱ αὐτοῦ μαθηταί ὑπήνεγκαν.

Στη σελίδα 46, στο κάτω περιθώριο, με άλλο γραφικό χαρακτήρα:

32. Για τον Κωνσταντίο βλ. αρ. 8 και σημ. 26.

33. Βλ. *Μηναίων του Αυγούστου ... νεωστί μετατυπωθέν, και επιμελώς διορθωθέν* αψβ. Ενετίσιν. 1792. Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων. Con Licenza de' Superiori. – ANZ.

34. Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής σώζεται και σήμερα στη θέση «Στέρνες» του μεγάλου μαχαλά. Από επιγραφή στα λυπηρά του κατεστραμμένου και από πολλού χρόνου αντικατασταθέντος παλαιού τέμπλου, όπου αναγράφεται η χρονολογία ζρξβ' [= 7162 από κτίσεως κόσμου, δηλ. 1653/4], μπορούμε να δεχτούμε ότι η κτίση του ναού αυτού υπήρξε είτε σύγχρονη ή ίσως λίγο προγενέστερη της ως άνω ημερομηνίας.

35. Βλ. ΑΜΙ: Κώδικες επαρχίας Ιωαννίνων 1873-1877, αρ. 677/4-11-1875 (στο εξής ΑΜΙ, Β.Ι. ΣΤ2), όπου ο Νικόλαος Τάτζης αναφέρεται με την ιδιότητα του ευταξίου των εκκλησιών της Ζίτσας. Ειδικότερα, με την ως άνω ιδιότητά του εξέδωσε ενοικιαστήριο έγγραφο, δια του οποίου ενοίκιασε το *Βακαλικόν* της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου στον κ. Ιωάννη Λεοντίδη. Εξάλλου, το όνομά του, ως επιστατεύοντος του έργου, είναι χαραγμένο σε εντοιχισμένη ενεπίγραφη πλάκα, σχετική με την ανέγερση εν έτει 1858 της Αλληλοδιδασκτικής Σχολής Ζίτσας (νυν Πνευματικό Κέντρο). Βλ. σχετικά Κοσμάς 2005, σ. 90, σημ. 46.

καὶ τὸδε ξὺν τοῖς λοιποῖς τῆς ἁγίας Παρασκευῆς.

Στη σελίδα 172, μετὰ τη λέξη ΤΕΛΟΣ (ο γραφικός χαρακτήρας είναι ίδιος με το δεύτερο στη σειρά σημείωμα [δύστινοι ...]), διαβάζουμε: *Αὔγουστός εἶμι ξένε, ὄνπερ καὶ πάνυ νεμεσίζονται ἐφημέριοι βροτοί, φάσκουσι / γὰρ ἐμοὶ ὅτι μάλιστα φίλους τὰς νόσους εἶναι, ἀτάσθαλοι γὰρ ὄντες / ἐμοῦ ἀδίκως αἰτιῶνται, οὐκ ἴσασι δὲ ὅτι αὐτῶν ἀτασθαλίαις νοσοῦσι / ξένε. εἴ γὰρ, ἐμοῦ τοιούτου ὄντος, ὥσπερ αὐτοὶ δοξάζουσι, οὐκ / ἄν τις τῆς νόσου διέφυγεν. [...]* / *Ἀναστάσιος Γεωργιάδης Ζητσαῖος*³⁶.

12. Σε Κυριακοδρομιο³⁷, στο 1ο παράφυλλο:

α) *Ὁ κύριος Ἀνελίφθη εἰς ουρανοῦς ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώ / πον ἀλλ' ἐξ αὐτῶν {ἐξ αὐτῶν} ἐδιηγῆθησαν / τὴν ετηίαν ἢ ἀνθρώποι.*

β) (με ἄλλο γραφικό χαρακτήρα):

Ὁ δίκαιος καὶ ἀγαθὸς ἄνθρωπος εὐσπλαγχνίζεται καὶ / τὸ κτηνός του, ἢ καρδιά ὅμως τοῦ ἀσεβοῦς εἶναι σκλη / ρὰ καὶ ἀπονος. Ἡ ἀμέλεια καὶ ἡ ἀργία ἐχθρός ἐστι / τοῖς ἀνθρώποις μέγας οὐκ ἐστι δε φίλος τοιούτος ὡς / ἡ φιλεργία καὶ φιλοπονία. / Κων(σταντῖνος) ΠΑ(πᾶ) Δημ(ητρίου)³⁸ 1860 Ἀπριλλίου 27.

Στο 2ο παράφυλλο:

α) *ὁ θεὸς εὐάρεστεῖται περισσότερο εἰς τὴν ἐλλεήμοσύνην / καὶ δικαιοσύνην παρὰ εἰς τὰς θυσίας αἰκεῖναι αἰ / ψυχαὶ αἰ ὅποια κά-*

36. Πιθανότατα πρόκειται για τον Αναστάσιο Γεωργιάδη ή Γεωργάτη, παππού εκ πατρὸς του Ζιτσαίου «πατριδογράφου» Εμμανουήλ Ι. Γεωργιάδη ή Γεωργάτη. Ο Αναστάσιος, γεννηθεὶς μάλλον περὶ το τέλος του 18ου ή στις αρχές του 19ου αἰώνα, εκτός του Ιωάννη εἶχε και ἄλλους δύο γιους, το Βασίλειο (γενν. 1835) και το Χαράλαμπο (γενν. 1848).

37. Βλ. *Κυριακοδρομιοὶ ἢτοι ερμηνεία και μετ' αὐτὴν ἠθικὴ ομιλία εἰς το κατά πάσαν Κυριακὴν εν ταις ἁγίαις των Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίαις αναγιγνωσκόμενον Εὐαγγέλιον*, συντεθέν υπό του Πανιερωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Νικηφόρου του πρώην Ἀστραχανίου και Σταυρουπόλεως, αφιερωθέν δε τη πανσέπτω τετρακτί των Ἀγιωτάτων Πατριαρχῶν υπό του τιμωτάτου κυρίου Αναστασίου Ζωσιμά του εξ Ἰωαννίνων και των αυταδέλφων αὐτοῦ ἰδία τε αὐτῶν δαπάνη εκδοθέν, ἵνα δωρεάν διανεμηθῆ εν ταις ἁγίαις του Θεοῦ Ἐκκλησίαις. Τόμος Β'. Εν Μόσχα, Εν τω της Κοινότητος Τυπογραφείῳ παρὰ Ρηδηγέρω και Κλαυδίῳ. Ἐτει 1796. – ANZ.

38. Για τον Κων/νο Παπαδημητρίου, μαθητὴ τότε (σχ. ἔτος 1860-61) της Β' τάξης του γυμνασίου στη Ζωσιμαία Σχολή, στη συνέχεια δε Ἑλληνοδιδάσκαλο, ἀλλά και ιερέα κατόπιν, γιο του Ζιτσαίου παπαδάσκαλου Δημήτρη Τριανταφύλλου, βλ. Κοσμάς 2005, σσ. 458-459.

μνουσι μεγάλας ἐλεημοσύνας ***³⁹.

β) *Τό τημιότατον βιβλοίον τῆς ἐκκλησίας τῶν χρηστιανῶν / καί τῆς διδασκαλίας τῶν πάντων τραπεζα.*

Εξάλλου, στο 2ο παράφυλλο:

Καί τοδε σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει τοῦ / ἁγίου προφήτου Ἡληοῦ τοῦ θεσβη / του.

13. Σε παράφυλλο Κυριακοδρομίου (1796) της μονῆς του Προφήτου Ηλιού Ζίτσης, σύμφωνα με το Σάρρο, που, αν και προσωπικά δεν το είδαμε πουθενά – πιθανότατα πρόκειται για τον χαμένο σήμερα Α' τόμο του Κυριακοδρομίου, του οποίου ο Β' τόμος, ανήκων το πάλαι στη μονή Προφήτη Ηλία, ἀπόκειται νυν στον Άγιο Νικόλαο (βλ. αρ. 12, σημ. 37) –, δεν έχουμε ωστόσο κανένα λόγο να αμφισβητήσουμε την αξιοπιστία του, αναγράφονται τα εξής (παρατίθενται ὡς ακριβῶς τα δίνει ο Σάρρος):

α) *«1810 εγο ω παπανασταση⁴⁰ απω χορηγον Γερομνημου εκαμα εφημερηως στο μοναστηρη στον προφητη Ηληαν φευγοντας ο παπαχρηστοδουλος και ερχοντας εγο».*

β) *«Την σημερον της ωμολογηας φανερονο και ὁμωλογῶ εγο ὁ παπα αναστασης ἀπό χωρίον Γερομνημου οπος εδανηστηκα ἀπό τον παπα της χορας γροσηα = 10 λεγο δεκα και να τρεχουν με το δηαφωρο τους τὰ δεκα δοδεκα οσος καιρος και αν περαση δηα τουτο δηνο το παρον»⁴¹.*

Ο Σάρρος παραθέτει και το επόμενο κτητορικό σημείωμα, που, ὡπως λέει, το αντέγραψε επίσης ἀπό παράφυλλο Κυριακοδρομίου της μονῆς Προφήτη Ηλία. Δυστυχῶς δεν διευκρινίζει αν πρόκειται για το παραπάνω Κυριακοδρομιο του 1796, ωστόσο αυτό, με βάση τη χρο-

39. Ο γραφικός χαρακτήρας κατά πάσα πιθανότητα είναι του Κ. Παπαδημητρίου, που υπογράφει και το προηγούμενο παραπλεύρως κείμενο σημείωμα.

40. Για τον παπα Αναστάση πρβλ. και αρ. 48 (τελευταίο σημείωμα). Αν η ταύτιση είναι σωστή, φαίνεται πως ο παπα Αναστάσης είχε ἤδη ἔλθει στη μονή Προφήτη Ηλία ἤδη ἀπό το 1801, ὅπου εκτελούσε χρέη εφημερίου ο παπα Χριστόδουλος ἀπό το χωρίο Ράικο (περί αὐτοῦ βλ. και αρ. 8β). Δεν είναι σαφές αν ο παπα Αναστάσης διαδέχτηκε τον παπα Χριστόδουλο το 1810 ἢ ενωρίτερα, πάντως, ως *terminus post quem* δύναται να τεθεί η 14η Αυγούστου του 1808, ημερομηνία κατά την οποία ο τελευταίος εξακολούθει να βρίσκεται στη μονή (πρβλ. αρ. 8β). Τον παπα Αναστάση διαδέχτηκε στις 29 Απριλίου 1811 ο Δανιήλ, ὡπως φαίνεται ἀπό σχετικές καταγραφές στον αρ. 48.

41. Βλ. Σάρρος 1937, σ. 120.

νολογία του σημειώματος, φαίνεται πολύ πιθανό. Το παραθέτουμε αυτούσιο:

«Τὸ παρὼν βηβλιων ἤπαρχει του προφίτου ἡλιοῦ τῆς Ζήτζας τῶ ὁποῖον ἀφιερῶθη παρὰ τοῦ κὺρ Αναστασίου Ζοσιμᾶ καθως εἰς τὴν ἀρχὴν φένετε διὰ μνιμόσηνον αἰώνιον αὐτοῦ καὶ τῶν ἀδελφὸν καὶ τῶν γονέον αὐτοῦ. καὶ ὅπιος ἄνθρωπος ἢ καλόγερος ἢ κοσμικος ἤθελε νὰ τὸ ἀποξενωση ἀπὸ το ἄνωθεν μοναστηριων τῆς Ζήτζας προφήτην Ηλίαν νὰ ἔχη τὴν κατάραν τοῦ θεοῦ καὶ τῆς παναγίας καὶ τοῦ προφίτου Ἰηλιοῦ καὶ παντον τὸν ἅγιον καὶ νὰ ἦναι ἀφορεσμένος κατιραμένος ασυγχόριτος καὶ μετὰ θανατον ἄλιτος. 1798 μαγίου 28. Βησσαριων⁴² ἱερόμόναχος τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου γράφω»⁴³.

14. Κάτω ακριβῶς ἀπὸ τὴ χρονολογία ἐκδοσης Κυριακοδρομίου⁴⁴:

Καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις Γενναδίου ἀρχιμανδρίτου τοῦ ἁγίου Ἰωαννίνων.

Πίσω ἀπὸ τὴν προμετωπίδα:

Και τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφήτου ἡλιοῦ ζήτζης. ὁ δ' ἀποξενό / σας αὐτό ἔχει πρὸς τὰς ἀράς τῶν ἁγίων πατέρων καὶ τὸν προφήτην / Ηλίαν ἀντίδικον.

Στο 2ο παράφυλλο:

Αναστάσιος Ἰωάννου Συμαρίδης⁴⁵ / 1859 Ἰανουαρίου.

Στὴ σελίδα VIII (πίσω ἀπὸ πίνακα παροραμάτων):

Πρὸς τον κῆροιον Αἰδαισημότατον κῆροιον Παπακόστα του εὐχόμεαι / ἔτη πολὰ εροτό δηα τὴν καλήν του / ηγοία ο θεός να τὸν φηλάη καθός επιποθή.

42. Ο Βησσαρίων διαδέχθηκε ὡς ηγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Προφήτη Ηλία τον ηγούμενο Γρηγόριο – terminus post quem: 20-10-1811, ὅπως συνάγεται ἔμμεσα ἀπὸ σχετικὴ ἐνθύμηση τοῦ Γρηγορίου στον αρ. 4· σπωσδήποτε περὶ το 1813 ο Βησσαρίων πρέπει να ηγουμενεύει ἤδη (βλ. Κοσμάς 2005, σ. 86, σημ. 33) –, μετ' αὐτόν δε ἀνέλαβε τὴν ηγουμενία ο Νικηφόρος, περὶ τοῦ οποῖου βλ. σημ. 48.

43. Βλ. Σάφρος 1937, σ. 118.

44. Βλ. *Κυριακοδρομίων ἦτοι Ἑρμηνεῖα ... συντεθέν ὑπὸ τοῦ Πανιερωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Νικηφόρου ... Τόμος Β' . Ἐν Μόσχᾳ. Ἐν τῷ της Κοινότητος τυπογραφείῳ. Ἔτει 1808. – ΜΠΗΖ.*

45. Συμμάρης Αναστάσιος τοῦ Ἰωάννη, Ζίτσαῖος (1845-1916). Βλ. σχετικά Ἀρχεῖο Κοινότητος Ζίτσας (στο ἐξῆς ΑΚΖ): Μητρώον των αρρένων τῆς Κοινότητος Ζίτσης καταρτισθέν ἐν ἔτει 1914, ἐν τῷ χωρίῳ Ζίτση τῆ 16 Σεπτεμβρίου 1914 (στο ἐξῆς Μητρώον-1914), α/α 119.

15. Στον Α' τόμο Κυριακοδρομίου, άλλης χρονολογίας έκδοσης⁴⁶, στο εσώφυλλο του προσθίου εξωφύλλου:

1868 τῆ 15 Ἰουνίου ἐξεπλήρωσα τὸν ἀγγέλη ψωμά παλαιά καὶ νέα γρ(όσια) 145 καὶ ἐξόφλησα.

Στο 1ο παράφυλλο:

α) (εντός ορθογωνίου πλαισίου): *ὅταν Βάκχον μεσα ἔχω / πλιό φροντίδες δέν κατέχω / Σοῦτσος.*

β) *δωρεὰ παρὰ τῆς φιλογενοῦς Ζωσιμαίας ἀδελφότητος τῷ μον(αστηρίῳ) τοῦ προφήτου ἡλιοῦ Ζίτσης / αὐλξ'. Ἰουλίου κε'. Ἰωάννινα⁴⁷.*

γ) *Ἀντώνιος Παππᾶ γεωργίου.*

δ) *Βιβλίον ἐμοῦ καὶ ἄλλου καὶ οὐδέποτε τινός ἢ μὲν / χεῖρ ἢ γραψασαξσα} σῆπεται τάφω τό δέ γράμμα / μένει μέχρι τερμάτων / ὁ Γράψας Νικηφόρος⁴⁸ / Ἡγουμένος τοῦ Προφήτου / Ἡλιοῦ Ζίτσης / Τῆ 19 Δεκεμ: 1864.*

Στο 2ο παράφυλλο:

Πολυέλεε Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ θεός μου εὐχαριστῶ / σοι ὅτι διά

46. Βλ. *Κυριακοδρομίου ἡτοι ερμηνεία καὶ μετ' αὐτὴν ἠθικὴ ομιλία εἰς τὸ κατὰ πάσαν Κυριακὴν ἐν ταῖς Ἀγίαις τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησίαις ἀναγιγνωσκόμενον Εὐαγγέλιον*, συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Πανιερωτάτου πρώην Ἀρχιεπισκόπου Ἀστραχανίου καὶ Σταυρουπόλεως Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη. Τυπωθὲν πρώτον ἐν Μόσχᾳ 1796. δαπάνη τῆς ἀδελφότητος Ζωσιμάδων καὶ ἀφιερωθὲν τῇ πανσέπτῳ τετρακτί τῶν Ἀγιωτάτων Πατριαρχῶν Νυν δε καὶ δευτέρον παρὰ τῆς αὐτῆς ἀδελφότητος ἐκδοθὲν, τοῦ διανεμῆσθαι δωρεάν ταῖς Ἐκκλησίαις καὶ τοῖς Μοναστηρίοις τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων, δια τῆς ἀγρύπνου φιλογενείας τοῦ ἐξοχωτάτου Κυβερνήτου Κόμητος Ι. Α. Καποδίστρια. Τόμος Α'. Ἐν Βενετία. Τύποις Φραγκίσκου Ἀνδρεόλα. 1831. – ANZ

47. Ἀνάλογο πανομοιότυπο ἀφιερωτικὸ σημεῖωμα καταχωρίζεται στὸ προσθινὸ παράφυλλο τοῦ Β' τόμου τοῦ αὐτοῦ Κυριακοδρομίου, ἐκδόσεως 1831. Οἱ δωρεές αὐτοῦ τοῦ τύπου δὲν ἀφοροῦν κατ' ἀποκλειστικότητα τῇ Ζίτσα, ἀλλὰ ἐγγράφονται στὴ γενικότερη φιλογενὴ δράση τῶν Ζωσιμάδων, μιὰ πτυχὴ τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καὶ ἡ χρηματοδότηση τῆς ἐκδόσεως καὶ ἡ δωρεάν διανομὴ βιβλίων, ὅπως συνάγεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τίτλου τῶν δωρηθέντων ἐντύπων.

48. Ὁ ηγούμενος Νικηφόρος διαδέχτηκε τὸν ηγούμενο Βησσαρίωνα τὸ ἔτος 1822· βλ. σχετικὰ Κοσμάς 1998, σσ. 39-40, σημ. 31 τῆς σ. 39. Ἦταν ἀδελφός τοῦ παπα-Σταύρου Βάη, πατέρα τοῦ γνωστοῦ μεγάλου Ζιτσαίου ευεργέτη Δημητρίου Παπασταύρου, τοῦ ἐπωνυμούμενου Ζιτσαίου, πέθανε δε, σύμφωνα με τὴν Ἀμαλία Παπασταύρου, σὲ πολὺ μεγάλη ἡλικία, περὶ τὸ 1874. Βλ. Ἀμαλία Παπασταύρου, *Ἡ Ζίτσα. Γεωγραφικὴ καὶ ἱστορικὴ περιγραφή τῆς καμοπόλεως ταύτης τῆς Ἠπείρου*, ἐν Ἀθήναις 1895, σ. ε'. Ὁ χρόνος τῆς ηγουμένης τοῦ υπῆρξε μακρότατος, μέχρι τὸ 1866, ὁπότε καὶ πήρε τὴ θέση τοῦ ἡγούμενου Γαβριήλ.

τῆς πρὸς τὸν Πνευματικὸν μου Πατέρα μυστηριώδους / ἔξομολογή-
σεως με ἠξίωσες τὸν ἁμαρτολὸν νὰ λάβω παρὰ σοῦ τὴν / Συγχώρη-
σιν τῶν ἁμαρτιῶν μου λοιπὸν μιμούμενος τὸν Δαβὶδ ὅπου / εἶπεν
«ὥμοσα καὶ ἔστησα τοῦ φυλάξασθαι τὰ κρίματα τῆς / δικαιοσύνης
σου ψαλ: ριή» σοῦ ὑπόσχομαι με μίαν ἀποφασί / στικὴν θέλησιν τῆς
ψυχῆς μου ὅτι προτιμῶ νὰ λάβω μυρίους θανά / τους καλλιτέρα,
παρὰ νὰ πράξω πλέον καμμίαν θανάσιμον ἁμαρτίαν καὶ νὰ παρα-
πικράνω με αὐτὴν τὴν ἀπειρόν σου ἀγαθότη / τά σου. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ
ἐδική μου θέλησις εἶναι ἀσθενεὶς ἀπὸ λόγου / τῆς χωρὶς τὴν ἐδικὴν
σου βοήθειαν, σέ παρακαλῶ θερμῶς νὰ με / ἐνδυναμώσης με τὴν
χάριν σου καὶ νὰ με στερεώσης με τὴν κρα / ταιάν σου βοήθειαν ἵνα
μείνω μέχρι τέλος ἀμετάθετος εἰς τὴν / ἀγίαν μου ταύτην ἀπόφασιν.
Ναὶ φιλοψυχότατέ μου Ἰησοῦ / ἐνδυνάμωσόν με νὰ ἀπεράσω ἐν με-
τανοίᾳ τὸ ὑπόλοιπον τῆς / ζωῆς μου διὰ νὰ ἀπολαύσω ἐδῶ κάτω τὴν
χάριν σου ἐκεῖ δέ εἰς / τὸν οὐρανὸν τὴν μακαρίαν σου δόξαν διὰ πρε-
σβειῶν τῆς ὑπερε / βλογημένης σου Μητρὸς καὶ πάντων σου τῶν
Ἀγγέλων Ἀμην. / Ζιτσαῖος⁴⁹.

Πίσω ἀπὸ τὴ σελίδα οθ' [Τέλος τοῦ πραγματιώδους πίνακος]:

Σταῦρος Χ. Παπανίδης⁵⁰ Ζιτσαῖος ἐν τῇ Ἱερατικῇ Σχολῇ τῆς Νήσου
Ἰωαννίνων. / Τὸ παρὸν κυριακοδρομιὸν ὑπάρχει τοῦ / Πανωσιωτά-
του κυρίου Κυρίου Γαβριήλ⁵¹ Ἱερομοναχοῦ τῆς μονῆς τοῦ Προφή-
του Ἰλίου / ἔλαβον δέ ἐγὼ με σκοπὸν, ὅπως ἐπιστρέψω πάλιν αὐτὸ
εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Πάτερ Γαβριήλ / καὶ εὐχαριστήσω αὐτὸν διότι
ἐνθυμήθει τὸ (Στιχ)ηρόν τοῦ Εὐαγγελίου. / ὁ ἐλαίον προχόν δανίζει

49. Ἄν καὶ ἀνώνυμος, φαίνεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ μοναστικοεκκλησιαστικὸ
κύκλον τῆς Ζίτσας, εἰδικότερα τῆς μονῆς τοῦ Προφήτη Ἡλία.

50. Ὁ Ζιτσαῖος Σταῦρος Χριστοδούλου Παπανίδης ἢ Παπαπάνος (1857-1926) φοί-
τησε στὴν Ἱερατικὴ Σχολὴ τῆς Νήσου ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1876 μέχρι καὶ τὸν Ἀπρίλιον
τοῦ 1879, ὁπότε καὶ ἀποφοίτησε. Τὸ ιδιόγραφο σημείωμά του πρέπει λοιπὸν χρονολο-
γικὰ νὰ οριοθετηθεῖ στὸ διάστημα αὐτό. Ἄς προστεθεῖ ὅτι μετέλθε τὸ διδάσκαλο σὲ
πολλὰ σχολεῖα τῆς Ἠπείρου. Ἐκτενέστερες βιογραφικὲς πληροφορίες βλ. Κοσμάς 2005,
σσ. 206-208.

51. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐπίσης Ζιτσαῖο Γαβριήλ Ξυλάνη, τοποτηρητὴ ἀρχικὰ, τουλά-
χιστον ἀπὸ τὸ 1856/57, ἡγούμενο στὴ συνέχεια τῆς μονῆς Προφήτη Ἡλία ἤδη ἀπὸ τὸ
1866, ἀλλὰ καὶ τοποτηρητὴ σὲ κάποια φάση τῆς μονῆς Πατέρων. Ὁ Β. Οικονόμου 1969,
σ. 101, χρεώνει στὸν Ξυλάνη ἀνικανότητα καὶ κακοὺς χειρισμούς, ὅσον ἀφορᾷ τὴ διοί-
κησι καὶ τὴ διαχείριση τῶν πόρων τῆς μονῆς, ἡ ὁποία ἔτσι ὁδηγήθηκε σὲ οικονομικὴ
καταστροφὴ.

θεῶ.

Στο πίσω παράφυλλο⁵²:

α) σημειώσεις ὅσον μαλι⁵² ἔδωσα τοῦ θανάση κριθαρά ὀκάδες 49 μέ τήν τάραν / ἔλαβα ἐξ αὐτοῦ γρόσια μία λίρ. καί ἐν ναπολ. γρ(όσια) 197⁵³.

β) (με ἄλλο γραφικό χαρακτήρα, με μολύβι):

Σῶτερ σόσον ἡμᾶς.

γ) (επίσης με μολύβι, ἰδίου γραφικού χαρακτήρα με το προηγούμενο σημείωμα):

ἡ Ἐρμιόνη πηγαίνει / εἰς τό σχολεῖον θέλης / νά πάγης καί σύ Χαρού- κλει / α ὄχν (;).

Στο εσώφυλλο του πίσω εξωφύλλου αναγράφονται τα εξής:

1870 τῆ 7 8βρίου ἐπλήρωσα τόν Γιανάκην Σιάσκα / καί τοῦ ἔμεινα χρεώστης γρ. 42 σαράντα δύο. / Τῆ 30 Ἀπριλ 875 ἐπλήρωσα τον Γιανάκην Σιάσκα καί / τῆ 19 Ἀπριλίου 876 τοῦ ἔμεινα χρεώστης γρ. 38 μέ ἀσημένια ἑκατόν ἐξ τήν λίρα / ἀφαιρῶ ἀπό ἀλέβρι 5 /

33 /

ἐπλήρωσα τον Γιανάκην / τοῦ ἔμεινα μόνον τά 33 παλαιά δι' ἐνθύ- μησιν.

Ο γραφικός χαρακτήρας του ανωτέρω σημειώματος είναι ἴδιος με τον του σημειώματος α) του πίσω παραφύλλου · γενικότερα ὅλα τα

52. Για ιδιοκτησία αιγοπροβάτων της μονής βλ. Β. Οικονόμου 1969, σ. 94. Οπωσδήποτε, το ζωικό κεφάλαιο του μοναστηριού κατά τον ὕστερο 19ο αἰ. φαίνεται πως ακολουθεῖ μια φθίνουσα πορεία, εξέλιξη που, πέρα ἀπό την κακοδιοίκηση, θα πρέπει ἐνδεχομένως να συναρτηθεῖ και με προβλήματα οικονομικής φύσης, που σταδιακά ἐπεσώρευσε η δήμευση ἀπό τον Κούζα των μοναστηριακών κτημάτων στη Βλαχία. Ἦδη κατά το 1904, ὅπως τουλάχιστον προκύπτει ἀπό ἀπογραφή της κινητῆς περιουσίας της μονῆς – βλ. Π. Δ. Τζιόβα, «Ἡ ἀπογραφή της ἀκίνητης και κινητῆς περιουσίας της Ἱερᾶς Μονῆς Προφήτη Ἡλία Ζίτσας στην Ἡπειρο και η διαχείρισή της κατά τα ἔτη 1903-1905», *Ἡπειρωτικά Γράμματα*, περ. Β', ἔτος Α', τχ. 2, Οκτώβριος 2002, σσ. 161-166 (στο ἐξῆς Τζιόβας 2002) –, δεν συμπεριλαμβάνονται αιγοπρόβατα μεταξύ των περιουσιακών της στοιχείων.

53. Ἄν και το σημείωμα εἶναι ἀχρονολόγητο, λαμβάνοντας ὑπόψη το σύνολο και τη σειρά των ἐγγραφῶν ἰδίας γραφῆς στο συγκεκριμένο ἐντυπο, που ἔχουν ως ἀφετηρία το ἔτος 1868 και τέρμα το 1876, συμπεραίνουμε ὅτι γράφτηκε πιθανότατα περί το 1869/1870. Ὑπολογιζομένης την ἐποχή αὐτή της λίρας πρὸς 105 γρόσια, το ναπολεόνι, γαλλικό χρυσό νόμισμα των 20 φράγκων, ἰσοδυναμεῖ με 92 γρόσια. Ὅσο για το μαλλί, τιμάται, φαίνεται, περίπου 4 γρ. η οκά.

σημειώματα που αναφέρονται σε πάσης φύσης οικονομικές δοσοληψίες, όχι μόνο στον Α' τόμο, αλλά και στο Β' τόμο του ίδιας έκδοσης Κυριακοδρομίου, που ακολουθεί, είναι ίδιας γραφής, δηλ. προέρχονται από το ίδιο πρόσωπο, δεν είναι δε άτοπο, κατά τη γνώμη μας, να υποτεθεί ότι συντάκτης τους είναι ο την εποχή αυτή ηγούμενος του Προφήτη Ηλία Γαβριήλ, περί του οποίου βλ. και σημ. 51, ή, σε τελευταία ανάλυση, ο εκτελών χρέη οικονομικού διαχειριστή της μονής.

16. Στο Β' τόμο του αυτού ως ανωτέρω Κυριακοδρομίου⁵⁴, στο εσώφυλλο του προσθίου εξωφύλλου:

α) *Τῆ 4 Ιουνίου 84 ἔδωσα τού Γιάνη σαμαρά αρνοπώλη δεκαρ 5 καί μισό / πρὸς 18 γρόσια το ὅλον γρ. 99 εννέα.*

β) *Τῆ 17 δεκεμ. ἐδανίσθην ἀπο Φείμη (;) ληρ. 7 ἰ / ὁμοίως ἀπὸ λαμπρον 10.*

γ) *ετοῦτο τῶ κυριακονδρόμοιον / εἶναι τοῦ Προφήτου Ἴηλιού της Ζήτσεις / ὅποιος νά τῶ εὔρι καί δέν τῶ δόσι νά / ἔχει τήν ἀράν τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Προφίτου / Ἴηλιού τοῦ θεσβήτου. / Γεώργιος Κωνσταντίνου Νηκολάου Πνευματικῶ⁵⁵.*

Στο μπροστινό παράφυλλο⁵ υπάρχουν οι κάτωθι καταχωρίσεις:

α) *Γεώργιος Κωνσταντίνου Πνευματικῶ.*

β) *Τῆ 8 Ιουνίου 885 ἔμεινα τού εβραίου⁵⁶ γρόσια 16.20 /*

54. Βλ. *Κυριακοδρόμιον ἢτοι ερμηνεία και μετ' αὐτὴν ἠθική ομιλία εἰς το κατά πάσαν Κυριακὴν εν ταις Ἀγίαις των Ορθοδόξων Εκκλησίαις αναγιγνωσκόμενον Εὐαγγέλιον*, συντεθέν υπό του Πανιερωτάτου πρώην Αρχιεπισκόπου Αστραχανίου και Σταυρουπόλεως Νικηφόρου του Θεοτόκη. Τυπωθέν πρώτον εν Μόσχᾳ 1796. δαπάνη της αδελφότητος Ζωσιμάδων και αφιερωθέν τη πανσέπτῳ τετρακτί των Ἀγιωτάτων Πατριαρχῶν Νυν δε και δεύτερον παρά της αὐτῆς αδελφότητος εκδοθέν, του διανέμεσθαι δωρεάν ταις Εκκλησίαις και τοις Μοναστηρίοις των εν τη Ελλάδι Ορθοδόξων Ἑλλήνων, δια της αγρύπνου φιλογενείας του εξοχωτάτου Κυβερνήτου Κόμητος Ι. Α. Καποδίστρια. Τόμος Β'. Εν Βενετία. Τύποις Φραγκίσκου Ανδρεόλα. 1831. – ANZ

55. Πρόκειται για Ζιτσαίο. Το επίθετο απαντάται αρκετές φορές στα μητρώα αρρένων της κοινότητας, δεν κατέστη ωστόσο δυνατό να ταυτιστεί ο συγκεκριμένος, ούτε και να εξακριβωθεί η ιδιότητά του.

56. Ίσως δεν είναι άτοπο να συσχετιστεί ο Εβραίος ἔμπορος, που συχνά αναφέρεται και σε επόμενα σημειώματα, με το Εβραϊόπουλο της παρακάτω ενθύμησης από το σημειωματάριο του γεροκαλαμένου: 1863, Φλεβαρίου 7. *Ένα Οβραιόπουλο, πώκαμε τον πραγματευτή στη Ζίτσα, γύρεψε να γένη χριστιανός και ἔγεινε.* Βλ. σχετικά Κώστα Κρυστάλλη, *Τα Ἄπαντα*, τόμ. Β': *Τα Πεξογραφήματα* [Β' Ηπειρωτικά αναμνήσεις], τύποις: «Τα Γιάννενα» Ιωάννου Βαβαρέτου, 1948, σ. 111.

<i>Τη 3 Ιουλίου 8 μπράτζα⁵⁷ πανή πρός</i>	<i>50: 10 /</i>
	<i><u>26.20 /</u></i>
<i>έλαβεν έν μετζήτη</i>	<i>-20 /</i>
	<i><u>6.20 /</u></i>

Τη 7 σεπτ. 885 έπλήρωσα τόν χασάπη μπαζάκα του έμεινα γρ. δυο: 2.

Στο μπροστινό παράφυλλο:

σημειώνω ότι / τή 5 Ιουνίου σημειώνω ότι εξεπληρώθην από τήν χρυσούλα⁵⁸ από / το μπιστάνη διά τό παλαιόν έως τό έτος 890: καί χρεω<στει> / διά τό τρέχον έτος 891. έλαβα ~~ξαρξαβάτη~~ έως σήμεραν γρ. 13 / επληρώθηκα. / ~~δεκατρία και μισό~~ χρεωστει ολοκληρον τό έτος.

Επί της προμετωπίδας, στο κάτω μέρος:

Τό παρόν Κυριακοδρομιον παρέλαβον κατά μήνα / Αύγουστον έτους 1965 παρά τής έν Ίωαννίνους Κυριακούλας / Καρακώστα / Ζίτσα 31 Αύγούστου 1965 / Ο έφημέριος Ζίτσης / Ίερεύς Κ. Παππάς. Πίσω από τη σελίδα 347 [Τέλος Β' τόμου]:

1889 τη 6 8βρίου σημειώνω ότι έλαβα από Δαμιανόν / τὸ ενοίκειον διά τὸ παρελθόν έτος 1888 γρόσια 70—⁵⁹ / Τη 4 8βρίου 890 έκαμα λογαριασμόν με την χρυσουλα Δαμι / ανού και εξεπληρώθην μέχρι τέλους δεκεμβρίου του τρέχοντος / ετους έμεινα νά μοί χρεωστει γρόσια σαράντα τέσσερα (44).

57. Μπράτσο: το μήκος ενός βραχίονα ως μονάδα μέτρου. Από το σημείωμα προκύπτει σαφώς ότι ένα μπράτσο πανί ετιμάτο 50 παράδες. Ο παράς είναι υποδιαίρεση του γροσίου (40 παράδες = 1 γρόσι).

58. Πρόκειται για τη Χρυσούλα Δαμιανού, όπως φαίνεται από επόμενο σημείωμα στο ίδιο έντυπο, που με το σύζυγό της Δαμιανό ενοικίαζαν από τη μονή του Προφήτη Ηλία μπιστάνι ιδιοκτησίας της στα Γιάννινα. Το περί ου ο λόγος μπιστάνι βρισκόταν στην πίσω πλευρά μετοχίου της μονής (διώροφης οικίας), κειμένου εις θέσιν *Μπραΐμ μαχαλά* (βλ. Τζιόβας 2002, σ. 159), επί της οδού στρατηγού Κατσιμήτρου, αριθ. 30, κατά το Β. Οικονόμου 1969, σσ. 94, 103. Φαίνεται πως το ζεύγος Δαμιανού εκμεταλλεόταν επί πάρα πολλά χρόνια αντί ετησίου μισθώματος το κτήμα αυτό, αφού σύμφωνα με το ΑΜΙ: Ιερές Μονές/Περιουσία των Ι. Μονών κατατεθειμένη παρά τη Εθνική Τραπέζη της Ελλάδος, σσ. 119-120 [μονή Προφήτη Ηλία Ζίτσης], η μονή εξακολουθεί και κατά το έτος 1910 να λαμβάνει ενοίκιο για το μπιστάνι αυτό από τους αυτούς εκμισθωτές.

59. Το ενοίκιο αφορά το μπιστάνι της προηγούμενης σημ. 58. Πληροφορίες για αναπροσαρμογή του ετήσιου ενοικίου του (από 70 σε 78 γρόσια) κατά τα χρόνια 1904-1905 – ενδέχεται βεβαίως η αύξηση να επιβλήθηκε από πιο νωρίς – βλ. στο Τζιόβας 2002, σ. 169.

Παρακάτω, με ίδιο γραφικό χαρακτήρα:

1892 τή 13 Ιουνίου έμεινα του ψωμα γρ(όσια) 12 20.

Στο πίσω παράφυλλο:

Τή 26 Φευρ. 1879 ό λογαριασμός του σιάσκα παλαια	69 /
3 2/8 ρούχο προς 48: γρ. - -	156 /
1 1/2 ρουχο διά σαλταμάρα ⁶⁰ προς	<u>127.20 /</u>
	352.20 /
Του έδωσα μία ληρα και 2 κολονατα ⁶¹	<u>238 /</u>
	γρ: 114.20 /
πανή μαύρο ό τζάνος ποιχες /	
[...] ο ίδιος.	

Ακριβώς από κάτω, με τον ίδιο γραφικό χαρακτήρα:

Τή 20 δεκεμ(βρίου) 1879 έξεπληρώθην μέ Γιανάκη σιάσκα και / του	
έμεινα χρεώστης γρ(όσια)	30 τριάντα /
Τη 11 Απριλίου διά τον τζουμπέν ⁶² γρ.	<u>325 /</u>
	355 /
87 1/2 οκάδ(ες) κρασί πρόσ 70 παρ. ⁶³	<u>154.30 /</u>
	200. 10.

Από κάτω συνέχεια:

Τη 23 μαρτ. 879 σημειώνω όσα έμεινα χρεώστης / εις Κώνστα πρά-

60. Μάλλινος μανικωτός επενδύτης/είδος πανωφοριού.

61. Ισπανικά αργυρά νομίσματα, γνωστά και ως ισπανικά δολάρια/τάλιρα/πιάστρα ή δίστηλα. Η αξία τους την εποχή αυτή φαίνεται πως είναι ίση με 66 γρόσια, δεδομένου ότι η τουρκική λίρα υπολογίζεται προς 106 γρόσια.

62. Τζουμπές: [< τουρκ. cüppe] μακρύ πανωφόρι.

63. Για την κτηματική περιουσία της μονής, ειδικότερα δε για τα αμπέλια της, που τα περισσότερα τα καλλιεργούσαν οι κάτοικοι της Ζίτσας δίδοντας στη μονή γεώμορο, βλ. Β. Οικονόμου 1969, σ. 94. Για ακριβή αποτύπωση της εν έτει 1904 ιδιοκτησίας αμπελιών του Προφήτη Ηλία βλ. Τζιόβας 2002, σσ. 152-161. Ειρήσθω εν παρόδω ότι από τις αρχές ήδη του 19ου αι. και εξής συγκλίνουσες πληροφορίες αναφέρονται στην υπό των τροφίμων της μονής παραγωγή και εμπορία κρασιού, η ποιότητα του οποίου πιστοποιείται και από επιφανείς περιηγητές (W. M. Leake, J. C. Hobhouse, T. S. Hughes, G. Regaldi κ. ά.). Βλ. σχετικά Κοσμάς 1998, σσ. 28-29, 47, 59-60, 85, 92, 99, 110. Βεβαίως οι προς πώληση ποσότητες οίνου φαίνεται να είναι ήδη αρκετά περιορισμένες σε σύγκριση με τις περίπου 13.000 έως 15.000 οκάδες που το μοναστήρι, βάσει πληροφοριών του Ελβετού περιηγητή Alexander Schläfli (βλ. ό. π., σ. 104), διοχέτευε παλιότερα, στην περίοδο της ακμής, στην αγορά των Ιωαννίνων.

σον⁶⁴ γρ. 76. 15 / εις λούσιαν γρ. 52. 10 / εις Νικόλα γκάλγκον⁶⁵ 41.

Στη συνέχεια:

έσφάλησεν ό Νικόλας Γκάλγκος από τζέλιο⁶⁶ 112 / Τη 20 δεκεμβ(ρίου) του έδωσα πέντε μετζήτια 162. 20⁶⁷.

Λίγο πιο κάτω, με άλλο γραφικό χαρακτήρα:

Χριστόδουλος Ίωάννου Κόνιαρης.

Στο πίσω παράφυλλο, στο επάνω μέρος:

Γεώργιος Κωνσταντίνου Πνευματικού.

Οι εγγραφές συνεχίζονται μέχρι το τέλος της σελίδας, ως εξής:

1880 Τη 13 8βρίου σημειώνω όσα χρήματα έλαβα από / σταύρον

Πράσου⁶⁸ διά τό κρασί. ελαβα καπάρ(ο) 5 λήρ. 530 /

έτι έλαβα 3 ληρας – – 318 /

Τη 13 έλαβα 20 μετζήτια 400 /

Τη 15 8βρίου έλαβα 10 μετζήτια και κολο (;) 206 /

1454 /

Τη 30 8βρ. του μήτρου ζήση⁶⁹ 3 λήρας. /

64. Κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για το Ζιτσαίο Κων/νο Πράσσο του Ιωάννη, γεννηθέντα περί το 1857 και εγκατασταθέντα στη Ζίτσα – βλ. σχετικά ΑΚΖ: Μητρώον-1914, α/α 103 –, όπου μάλλον ασχολήθηκε με εμπορικής φύσης εργασίες.

65. Ζιτσαίος και ο Νικόλαος Γκάλγκος, προφανώς και αυτός ενασχολούμενος με το εμπόριο.

66. Το επώνυμο Τσέλιος απαντάται στη Ζίτσα, εντούτοις είναι δύσκολο στη συγκεκριμένη περίπτωση να ταυτιστεί.

67. Για αποφυγή παρερμηνείας σημειωτέον ότι το αναγραφόμενο ποσό δεν είναι ισόποσο των πέντε μετζητίων, δεδομένου ότι την εποχή αυτή ένα μετζήτι ισούται με 20 γρόσια, όπως άλλωστε καταφαίνεται και σε άλλα σημειώματα, αλλά προφανώς σχετίζεται με δοσοληψίες που προηγήθηκαν.

68. Μάλλον ο λόγος για το Σταύρο Δ. Πράσσο, που φαίνεται να κινείται και στη σφαίρα της εμπορίας κρασιού. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι ο αδελφός του Αναστάσιος Δ. Πράσσος ήταν χαντζής και κρασοπώλης, όπως μάλιστα προκύπτει από το Αρχείο Κ. Δ. Μαντά: Διαλυτήριο έγγραφο με ημερομηνία 17-5-1875, είχε συμπήξει εμπορική εταιρία ανάλογης επαγγελματικής υφής μαζί με δύο άλλους Ζιτσαίους, τον Αναστάσιο Γιούνη και το Νικόλα Ταγλή, από 23-4-1873 μέχρι 22-4-1875.

69. Διετέλεσε μουχπήρης (μουχαμπήρης, μουχμπήρης, πρόεδρος της κοινότητας θα λέγαμε σήμερα) κατά το 1860, υπεύθυνος υπό την ιδιότητά του αυτή και για τη συγκέντρωση των φόρων. Βλ. σχετικά Αρχείο Κ. Μαντά: πωλητήριο / 10-7-1860. Πρβλ. και Αρχείο Φλ. Δρόσου: Κατάστιχο Δημητρίου Ζαρκογιάννη: 1860 μαγίου 16 φανερόνο όσα έξουδα κάμου στο σπήτη μου, όπου μεταξύ άλλων και η καταχώριση: του μήτρου

έδωσα τού μήτρου ζήση διά τιμητού⁷⁰ 10 μετζήτια /
 Τή 23 8βρίου τού Γληζανιότη νά τού δώση γρό. 315 /
 1769
 Τη α' 9βρίου έλαβα γρόσια 101 /
 Τη 5 9βρίου ελαβα από Κωσταν 328 /
 2198
 Τη 22 9βρίου έλαβα γρόσια 151 /
 2349 /

Λίγο πιο κάτω:

Τή 12 Ιουλίου 1884 έμεινα τού εβραίου γρόσια ενέα αριθ. 9. / Λμπράτ-
 τζα φα ***

Από κάτω:

Τη 12 Ιουλίου 11 μπράτζα ουρλάν⁷¹ γρ(όσια) 85 /
 του Εβραίου -- έμεινα /
 Τη 3 αύγουστου έδωσα του Εβραίου 60 /
 25. /

Στη συνέχεια διαβάζουμε:

1884 τη 2 Ιουνίου έμεινε ο πάπα Ιωάννης από τό μαλή γρ(όσια)
 46 σάρανταεξ /
 Τη 13 Ιουλίου ελαβα ένα μετζήτι 20 /
 έμεινα 26. /

Παρακάτω:

Τήν ιδίαν ήμέραν εξεπλήρωσα τόν παζάκα από κρέας.

Πιο κάτω ακολουθούν τα εξής, που έχουν ωστόσο διαγραφεί (το προηγούμενο σημείωμα προφανώς ερμηνεύει τη διαγραφή):

~~Τη 12 Ιουλίου θέλω του μπαζάκα από κρέας γρ(όσια) 8 σιτώ. Ακρι-~~

ζήση διά καπηννάτικου [καπνιάτικο] 27.20. Το 1878 τον βρίσκουμε περιβεβλημένο με το αξίωμα του μουχτάρη (ο τίτλος αποτελεί μετεξέλιξη / μετονομασία του αντίστοιχου του μουχαμπίρη). Βλ. Αρχείο Γ. Σιάτρα: ντισχερέδες [τεσκερέδες = αποδείξεις φοροεισπραξής] / 7-9-1878. Από στοιχεία του ανωτέρω σημειώματος προκύπτει ότι ασκούσε μουχταρικά καθήκοντα και κατά τη χρονιά 1880, ενδεχομένως δε, όπως μπορεί εύκολα να εικάσει κανείς, και το ενδιάμεσο έτος 1879. Από τα ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι πιθανότατα συγκαταλεγόταν μεταξύ των προκρίτων, από τους οποίους συνήθως επανδρώνονταν οι τοπικοί εξουσιαστικοί μηχανισμοί.

70. Τιμητού (και τημητού ή τεμετού): στην περίπτωση μας πρόκειται πιθανότατα για κτηματικό φόρο (τιμητού βεργκιού) και όχι για φόρο επιτηδεύματος.

71. Πιθανότατα λόγος γίνεται για είδος μάλλινου υφάσματος.

βώς από κάτω:

Τη 7 Σεπτεμ. ἔμεινα του μπαζάκα ἀπό κρέας γρ. 10 / του ἔβραίου ἀπό ψόνον γρόσια 15.

Στο εσώφυλλο του πίσω εξωφύλλου:

Τη 16 νοεμ(βρίου) ἔμεινα του Εβραίου χρεώστης γρ(όσια)
40 σαράντα /

Τη 21 δεκεμ. ἐπήρα ἀπό <αὐ>τόν ψωνίσματα 30.20 /
70.20

Αρκετά πιο κάτω και με τον ίδιο πάντα γραφικό χαρακτήρα:

Τῆ 14 φευρ. ἔμεινα του Εβραίου γρόσια πεντε αριθ. 5.

Λίγο πιο κάτω:

1885 τη 14 μαρτίου ἔμεινα του Εβραίου γρ. 45.20.

Και πιο κάτω:

*Τῆ 7 Σεπτεμβρίου ε ***.*

Ανάμεσα στα παραπάνω, ανάποδα γραμμένο, υπάρχει ένα όνομα και μια χρονολογία:

αρεταίος⁷² 1894.

Τέλος, στο κάτω μέρος της σελίδας, ανάποδα επίσης, η υπογραφή, που τη συναντήσαμε και αλλού:

Γεώργιος Κ. Ν. Πνευματικοῦ.

17. Στο πρόσθιο παράφυλλο Τριωδίου⁷³:

72. Ας μας επιτραπεί μια υπόθεση: Η επί τριετία (προ του 1896, ίσως ίσως και κατά το διάστημα 1893-1896 ή λίγο πιο πριν) διδαχθείσα την υφαντική στο Φιλίτειο Υφαντήριο μη Ζιτσαία μαθήτρια Αικατερίνη Αρεταίου, που μάλιστα διεκδίκησε ανεπιτυχώς και τη θέση της υφάντριας στη Σχολή κατά τον Ιούλιο του 1896 (βλ. σχετικά Κοσμάς 2005, σ. 228, σημ. 686) προφανώς υπήρξε κόρη του ειρημένου Αρεταίου, ο οποίος υπό την ιδιότητά του αυτή φαίνεται πως ήλθε στη Ζίτσα στα χρονικά όρια που μας ενδιαφέρουν προκειμένου να την επισκεφθεί και επί τη ευκαιρία έθεσε την υπογραφή του σε παράφυλλο Κυριακοδρομίου της μονής του Προφήτη Ηλία. Η παρουσία του στη μονή μας προσανατολίζει να δεχτούμε ότι μάλλον πρόκειται για το Χριστόδουλο Αρεταίο, Ελληνοδιδάσκαλο για πολλά χρόνια στη Ζωσιμαία Σχολή και σε Παρθεναγωγεία των Ιωαννίνων, αφού το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία εθεωρείτο προσφιλές των λογίων της εποχής ενδιαίτημα.

73. Βλ. *Τριώδιον Κατανυκτικόν* περιέχον άπασαν την ανήκουσαν αυτώ ακολουθίαν της Αγίας και Μεγάλης Τεσσαρακοστής ... Εξ αρίστων εκδόσεων επιμελώς διορθωθέν και νεωστί εκδοθέν, εν Βενετία, εκ της Ελληνικής Τυπογραφίας του Φοίνικος, 1839. – ANZ.

Ἀφιέρωμα Μιχαήλ Χρ. Γάτσιου⁷⁴ / εἰς ναόν ἁγίου Νικολάου τῆς / κωμοπόλεως Ζίτσης. / 1892 Ὀκτωβρίου 5.

18. Στη σελίδα 176 Μηναιίου⁷⁵:

Καί τόδε σην τοῖς ἄλλοις / ὑπάρχει τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφήτι Ἡλίου / τοῦ θεσβήτου ὅστις ἀποξενεῖ ποτὲ να / ἔχει τας καταρας τὸν ἅγιον / ὅλον ἀμῆν.

Επίσης, στο εσώφυλλο του πίσω εξωφύλλου:

Καί τόδε σύν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφήτου / Ἡλιού τοῦ θεσβήτου ὅστις ἀποξενώσει αὐτό νὰ ἔχη τὰς ἀράς τῆς / (ἄλλη γραφή) το ἁγίου καὶ ἐνδόξο Προφίτι Ἡλήου του θε <σβίτου>.

19. Σε Ευαγγέλιο⁷⁶, στο κάτω περιθώριο της προμετωπίδας καταχωρίζεται ημικατεστραμμένο αφιερωτικό σημείωμα, το οποίο επαναλαμβάνεται ολόκληρο μετά τη σελ. η', επί της λευκής σελίδας [Θ'] και έχει ως εξής:

Ἀφιέρωται. / εἰς τὴν ἐνταῦθα ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου / Δημητρίου παρὰ / τοῦ Παύ- / λου Σταύρου Κοσμᾶ⁷⁷ εἰς / μνημόσυνον τῶν γονέων / αὐτοῦ / Σταύρου καὶ Ζαχάρου. / αὠξ. Ἰουνίου κθ. / Ἐν Ζίτση.

74. Ζιτσαῖος πρόκριτος, ἐκ τῶν μάλλον ευπόρων, ἀφοῦ εἶχε ὑπὸ τὴν κατοχὴ του καὶ ιδιόκτητο κατὰ τὸν μεγάλο μαχαλά τῆς Ζίτσας ἐργαστήριο, ἀσκήσας, ὅπως καὶ ὁ Δημήτριος Ζήσης, τὸ πρῶτον (1857 – βλ. Ἀρχεῖο Δ. Μπότσιου: χωριστικὸ ἐγγράφο / 7-9-1857) καθήκοντα μουχαμπήρη, στὴ συνέχεια δε διατελέσας καὶ μουχτάρης κατὰ τὰ ἔτη 1873-1876, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἐγγράφα που ἔχουμε στὴ διάθεσή μας (βλ. ἐνδεικτικὰ ΑΜΙ, Β.Ι. ΣΤ2, ἀρ. 424/20-12-1873, ἀρ. 492/18-7-1874, ἀρ. 638/24-7-1875 καὶ ἀρ. 748/26-3-1876).

75. Βλ. *Μηναιὸν τοῦ Φεβρουαρίου ... ἐν Κωνσταντινουπόλει*, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀνδρέου Κορομηλά, 1843. – ΜΠΗΖ.

76. Βλ. *Θεῖον καὶ Ἱερὸν Ευαγγέλιον* ἐξ ἀρίστων ἐκδόσεων τῆς Νέας Διαθήκης ἐπιμελῶς διορθωθὲν μετὰ προσθήκης τῶν τῆς Παλαιᾶς μαρτυριῶν, καὶ νυν λαμπρότερον ἐκδοθὲν τὴ ἐγγράφῳ ἀδείᾳ τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας. Ἐν Βενετία, ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας τοῦ Φοίνικος, 1852. – ΑΝΖ.

77. Ὁ Παῦλος Σταύρου Κοσμᾶς – σε διάφορα ἐγγράφα συνήθως υπογράφει ὡς Παῦλος Σ. Ζητσαῖος ἢ Παῦλος Σταύρου ἢ καὶ Παῦλος Σ. – ἦταν, σύμφωνα με τὸ ΑΚΖ: Κτηματολόγιον (μικρὸς μαχαλάς), Ν. α.΄, α/α 4, ιδιοκτῆτης ἐργαστηρίου (1 αὐλ. – 200 πήχ.), ἀσχολήθηκε δε με τὸ ἐμπόριο. Ὁ κύκλος ἐργασιῶν του, ὅπως σαφῶς προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του, δὲν ἐντοπιζόταν ἀποκλειστικὰ στὴ γενέτειρα Ζίτσα, ἀλλὰ ἐπεκτείνόταν στὴ Θεσσαλία (Τρίκαλα κ.α.) καὶ φυσικὰ στα Ἰωάννινα. Για φιλεκπαιδευτικὸ του ζήλο (ἀλληλογραφία του με Γ. Καλτσόγια, Ἑλληνοδιδάσκαλο στὴ Ζίτσα, φιλεκπαιδευτικὲς του παρεμβάσεις κατὰ περιόδους κτλ.) καὶ μορφωτικὸ του ἐπίπεδο βλ. Κοσμᾶς 2005, σσ. 141, 316-317, 415, 429. Ὁ Π. Σ. Κοσμᾶς ἀπεβίωσε τὸ 1876.

Σε λευκό φύλλο μετά την προμετωπίδα:

*Ἐβιβλιοδετήθη καὶ ἀνεκαινίσθη κατὰ / μῆνα Νοέμβριον ἔτους 1964
ἐφημερεύοντος / τοῦ Ἱερέως Κων/νου Β. Παππά ἐξ Ἡλιοκάλεως /
Ἰωαννίνων ὑπερετούντος ἐν Ζίτση ἀπὸ 1^{ης} / Σεπτεμβρίου 1956. ||
Συνεχίζω νὰ ὑπερητῶ ἕως σήμερα 7-6-1987. || / Ἔγγραφον κατὰ μῆνα
Νοέμβριον 25^{ης} 1965 / ἑορτὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῆς μεγαλο-
μάρτυρος / Ἱερέως Κων/νος Β. Παππᾶς.*

20. Σε Μηναίο (στη σελίδα 150, μετά τη λέξη ΤΕΛΟΣ)⁷⁸:

ΤΕΛΟΣ / ΚΑΙ Τῶ ΘΕῶ / Basile n. Λάρρας⁷⁹.

21. Πίσω από την προμετωπίδα Μηναίου⁸⁰:

*Καὶ τὸ δὲ σὺν τοῖς ἄλλοις δώδεκα Μηνέοις καὶ λοιποῖς / βιβλίοις τῆς
ἐκκλησίας ἀπάσης τῆς ἀκολουθείας ὑπάρχουν / τῶν παμεγίστων τα-
ξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ / τῆς Κομοπόλεως Ζίτζης τῆς ἡπείρου.
/ τῇ 20 Δεκεμβρίου 1858: Ζίτζα.*

22. Ομοίως, πίσω από την προμετωπίδα Μηναίου⁸¹:

78. Βλ. *Μηναίον του Μαρτίου* περιέχον ἀπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ Ἀκολουθίαν μετὰ καὶ τῆς προσθήκης του *Τυπικῆ* ... διορθωθὲν καὶ, ὡς ἦν δυνατόν, ἐξακριβωθὲν ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ του Ἰμβρίου. Ἐκδοσις Δευτέρα, ἀναθεωρηθεῖσα ὑπὸ του αὐτοῦ, ἐπιδιορθωθεῖσα τε, καὶ πολλαὶς προσθήκαις πλουτισθεῖσα. Ἐπιστασία τυπογραφικὴ Ἰωάννου καὶ Σπυρίδωνος των αὐταδέλφων Βελοῦδων. Ἐν Βενετία, ἐκ του Ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου του Ἁγίου Γεωργίου, 1852. – ANZ.

79. Δεν εἶναι σαφές ἀν πρόκειται γιὰ το Βασίλειο Νικολάου Λάρρα, γεννηθέντα στὴ Ζίτσα τὸ 1907, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ΑΚΖ: *Μητρώον-1914*, α/α 725, ἢ γιὰ τὸν ὑπὸ τὰ ἴδια στοιχεῖα παπποῦ του, ἀν κρίνουμε πάντως ἀπὸ τὴ γαλλιστὶ ἀναγραφή του ονόματός του, μάλλον θὰ πρέπει νὰ προσανατολιστοῦμε πρὸς τὴν πρώτη ἐκδοχή. Στὴν περίπτωσι αὐτῇ ὁ ἀκριβὴς χρονολογικὸς προσδιορισμὸς δὲν εἶναι βέβαια ἐφικτός, ἐνδέχεται πάντως νὰ συνάπτεται στενά με τὴ φάσι φοίτησής του σε κάποια σχετικὰ προωθημένη ἐκπαιδευτικὴ βαθμίδα καὶ, πάντως, θὰ πρέπει νὰ ὀριοθετηθεῖ στα χρόνια μετὰ τὸ 1920.

80. Βλ. *Μηναίον του Ἀπριλίου* ... Ἐν Βενετία, ἐκ του Ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου του Ἁγίου Γεωργίου, 1852. Πρβλ. καὶ *Μηναίον του Ἰουλίου*..., Βενετία 1852, ὅπου παρεμφερές ἀφιερωτικὸ σημεῖωμα με ελάχιστες μικροδιαφορές, ὡς ἐξῆς: *Καὶ τὸ δὲ σὺν τοῖς ἄλλοις δώδεκα Μηνέοις καὶ τοῖς / λοιποῖς βιβλίοις ἀπάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς / ἀκολουθείας ὑπάρχουν τῆς ἐκκλησίας τῶν παμεγίστων Ταξιαρχῶν / τῆς Κομοπόλεως Ζίτζης τῆς ἡπείρου. / τῇ 20 Δεκεμβρίου 1858 ἐν Ζίτζη.* – ΜΠΗΖ. Ἀντίστοιχα ἀφιερωτικὰ σημεῖωματα πρβλ. καὶ κατωτέρω σε μηναιὰ ἰδίαις χρονολογίαις, που ἀπόκεινται σήμερα στο ναὸ Ἁγίου Νικολάου, με τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ χρονολογία ἀφιέρωσις εἶναι 1857 καὶ ὄχι 1858, μάλιστα φαίνεται νὰ ὑπάρχει στο σημεῖο αὐτὸ διορθωτικὴ παρέμβασι (τὸ 8 ἐγένε 7), ὁπότε μάλλον θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὡς πιο σωστὴ τὴν ἐνδειξὴ 1857.

81. Βλ. *Μηναίον του Νοεμβρίου*..., Βενετία 1852. Παρεμφερές, με μικροδιαφορές στὴ διατύπωσι, ἰδίαις χρονολογίαις ἀφιερωτικὸ σημεῖωμα καὶ στὴν ἴδια θέση βλ. καὶ στο

καὶ τὸ δὲ σὺν τοῖς λοιποῖς δώδεκα Μηνέοις καὶ τοῖς ἄλλοις / βιβλίοις ἀπάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθείας ὑπάρχουν ἕως ἐκκλησίαν' τῶν / παμεγίστων Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ τῆς Κωμοπόλεως / Ζίτσης τῆς εἰπέρου Τῆ 20. Δεκεμβρίου 1857 ἐν Ζίτση.

23. Επί της προμετωπίδας Τριωδίου⁸²:

Ἐκ τῆς τοῦ Ἁγίου / Δημητρίου ἐκκλησίας / ἥτις καὶ κτήτωρ / τοῦδε τυγχάνει.

24. Σε λειτουργικό βιβλίο⁸³, πίσω από την προμετωπίδα, στο κάτω μέρος, αμέσως κάτω από την τυπωμένη Πατριαρχική Σφραγίδα:

Ἀφιερῶνται παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει / Ζιτσαίων εἰς τὴν

Μηναίον του Φεβρουαρίου, Βενετία 1852, ως εξής: καὶ τὸ δὲ σὺν τοῖς δώδεκα μηνέοις καὶ τοῖς λοιποῖς / βιβλίοις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθείας ὑπάρχει τῶν παμε- / γίστων Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ τῆς Κωμοπόλεως / Ζίτσης Τῆ 20 Δεκεμβρίου 1857: Ζίτσα. Βλ. καὶ Μηναίον του Αυγούστου, Βενετία 1852, όπου σχεδόν παρόμοιο αφιερωτικό σημείωμα ίδιας χρονολογίας, ως εξής: καὶ τὸ δὲ σὺν τοῖς ἄλλοις δώδεκα Μηνέοις καὶ λοιποῖς / βιβλίοις τῆς ἐκκλησίας ἀπάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθείας / ὑπάρχουν τῶν παμεγίστων Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γα- / βριὴλ τῆς Κωμοπόλεως Ζίτσης τῆς εἰπέρου / Τῆ 20 Δεκεμβρίου 1857· ἐν Ζίτση. Πρβλ. καὶ Μηναίον του Μαΐου, Βενετία 1852, όπου πανομοιότυπο προς το προηγούμενο αφιερωτικό σημείωμα (με τη διαφορά ὅτι λείπει ἡ λ. ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἡ λ. Γαβριὴλ δεν χωρίζεται). – ANZ. Εν προκειμένω, πρβλ. Γ. Πλουμίδη, «Πρόταση για την κατηγοριοποίηση της εικονογράφησης των λειτουργικῶν εκδόσεων Βενετίας», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 39 (2005), Παράρτημα: εικ. 26, 27, 28, όπου δεν ὑπάρχει ἡ παραλλαγή τῆς προμετωπίδας του τελευταίου αὐτοῦ Μηναιίου του τυπογραφείου του Ἁγίου Γεωργίου, τὴν ὁποία εμεῖς καταχωρίζουμε στη μελέτη μας (εικ. 8α). Με τις σελίδες τίτλου, ἐξάλλου, Θεοτοκάρου του 1864 καὶ Μηναιίου του 1880 (εικ. 9 καὶ 10) – εκδόσεις Βενετίας, τυπογραφείου του Φοίνικος – συμπληρώνουμε τον κατάλογο προμετωπίδων που δημοσιεύει ο Πλουμίδης στη μελέτη αὐτή.

82. Βλ. *Τριώδιον Κατανυκτικόν* περιέχον ἀπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς ... μεθ' ὄσης οἶον τε τῆς ἐπιμελείας νεωστὶ μετατυπωθέν, ἐν Βενετία, ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Τυπογραφίας του Φοίνικος, 1856. – ANZ.

83. Βλ. *Αἱ Θείαι Λειτουργίαι τῶν ἐν Ἁγίοις Πατέρων Ἡμῶν Ἰωάννου του Χρυσοστόμου καὶ Βασιλείου του Μεγάλου σὺν τῆ των Προηγιασμένων μετὰ του Λυχνικοῦ Ὁρθρου, καὶ του Ἱεροδιακονικοῦ*. Ακριβῶς ἐπιθωρηθεῖσαι καὶ πλουτισθεῖσαι δι' υποσημειώσεων περιέργων παρὰ του Παναγιωτάτου καὶ Σεβασμιωτάτου Πατριάρχου Π. Κωνσταντινουπόλεως κκ. Κωνσταντίου του Α'. Νυν ἀνατύποις ἐκδίδεται ὑπὸ Γεωργίου Κ. Πρωτοψαλτίδου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ του Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου διευθυνομένου παρὰ Στεφάνου Α. Δομεστίκου, 1858. – ANZ.

Ἐκκλησίαν τῆς Ὑπεραγίας / Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου⁸⁴ εἰς Ζίτσαν / 1859 Ἀπριλίου 4.

Στη σελίδα 83, στο κάτω μέρος:

Ὄφειλεις Ἱερουργέ ἐν καιρῷ Προσκομηδῆς / νά λέγῃς {Γεωργίου Ἱερέως γονεων τέκνων / ἀδελφῶν Ἰωάννου Συμβίας καί τέκνων Ἰωάννου Συμβίας / τέκνων Νικολάου Συμβίας τέκνων Ἀθανασίου Συμβίας / τέκνων Κωνσταντίνου Συμβίας καί τέκνων Νικολάου καί ἀδελφοῦ / Δημητρίου Συμβίας Ἀδελφ[ῶν] Βασιλείου Νικολάου.

25. Σε παράφυλλο τέλους λειτουργικοῦ βιβλίου⁸⁵ διαβάζουμε:

(1933) Ἰωάννης Δ. Σιούλας / μαθητής Β' Ἡμιγυμνασίου Ζίτσας⁸⁶ / ἐκ

84. Ἡ Παναγία (Κοίμηση) του μεγάλου μαχαλά, καθολικό μονῆς καλογραιῶν, σωζόμενη σήμερα, φαίνεται περίπου σύγχρονη με τὴν ἐκκλησία των Ταξιαρχῶν, ὅπως σαφῶς προκύπτει ἀπὸ σύγκριση στοιχείων ἀρχιτεκτονικῆς καὶ διακόσμησης. Πληροφορία τοῦ Γ. Αθ. Οικονόμου, 140 *εὐεργέτες τῆς μητροπολιτικῆς ἐπαρχίας Ἰωαννίνων (1599-1949)*, Ἰωάννινα 1954, σ. 7, ὅτι ὁ Ἀπόστολος Τσιγαράς (χρόνος εὐεργεσίας 1637) μεταξύ ἄλλων ἀφίσε ... καὶ στὴν τότε μονή τῆς Κυραζιτσιώτισσας Παναγίας τῆς Ζίτσας, θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως, με ἐπιφύλαξη πάντως, νὰ μας προσανατολίσει εἰδικότερα στὴν προ τοῦ 1637 κτίση τοῦ ναοῦ, ἀρα θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σχετικὰ παλαιότερος τοῦ ναοῦ των Ταξιαρχῶν.

85. Βλ. *Πανθέκτη Ἱερά Ἐκκλησιαστικὴ* περιέχουσα τὸ Τριῶδιον τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς μετὰ τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου. Ἐκδοθεῖσα μεν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμ. Διονυσίου Πύρρου τοῦ Θετταλοῦ. Νυν δ' ἐπαυξηθεῖσα καὶ διορθωθεῖσα ἐγκρίσει τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ δαπάναις Γ. Καρυοφύλλης πρὸς χρῆσιν των Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν. Τόμος Τέταρτος, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Γ. Καρυοφύλλης, 1862. – ΜΠΗΖ.

86. Τὸ ἡμιγυμνάσιο, με δύο τάξεις ἀντιστοιχοῦσες πρὸς τὶς δύο πρῶτες τάξεις των ἐξαταξίων γυμνασίων, λειτούργησε ἀπὸ τοῦ 1929-30 καὶ ἐξῆς στὶς ἐδρες των Ἑλληνικῶν σχολείων, σύμφωνα με τὸ νόμο 4397 (βλ. Στ. Μπέττη, «Τὸ Σχολαρχεῖο Γραμμένου», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 18 (1996-97), σ. 176). Ἡ χρονολογία 1933 ἀφορᾷ τὸ σχολικὸ ἔτος 1932-33. Τὴ χρονιά αὐτή, ἀλλὰ καὶ τὴν προηγούμενη – ἐνδεχομένως καὶ γιὰ ὀρισμένα ἀκόμη χρόνια, σύμφωνα καὶ με μαρτυρία τοῦ κ. Ἀλέκου Καραμπίνα, που υπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἡμιγυμνασίου Ζίτσας τὴν ἴδια ἐποχὴ –, παιδιὰ ἀπὸ περίοικες κοινότητες που φοιτοῦσαν στὸ Ἡμιγυμνάσιο ὄντως στεγάζονταν καὶ, πιθανῶς, σιτίζονταν στὴ μονὴ τοῦ Προφήτη Ἡλία ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ τότε ἐπιστάτη τῆς μονῆς Ι. Βαλκάνου. Οἱ ὡς ἄνω ἀναφερόμενοι μάλιστα, πλην δύο, ἀποτύπωσαν τὰ ἴχνη τῆς ἐκεῖ διετούς παραμονῆς τους καὶ σὲ βιβλίον ἐπισκεπτῶν τῆς μονῆς (βλ. Βιβλίον ἐπισκεπτῶν τῆς μονῆς, ἐτῶν 1932 κ. ἐξ.), ὡς ἀκολούθως: *Ἐμείναμεν δύο χρόνια εἰς τὸ ἱερόν καὶ ὠραῖον αὐτό / μοναστήρι φοιτῶντες εἰς τὸ Ἡμιγυμνάσιον Ζίτσας. / Σήμερον τελευταίαν ἡμέραν τῶν ἐξετάσεων ἀναχωροῦμεν, / καὶ τὸ ἀποχαιρετοῦμεν. Ποτέ δὲν θὰ λησμονήσωμεν τὴν / ὠραίαν μας ζωὴν κάτω ἀπὸ τὴν φιλόξενον στέγην τοῦ. / Πάντοτε θὰ τὸ ἐνθυμούμεθα*

*Κουκλιῶν διαμένων / ἐν τῇ μονῇ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ / Ζίτσης μαζί
μὲ τοὺς φίλους του / Ι. Μπαλούγια, Λιάκον, [Ματακούλην], / Μού-
λιον και Ἀποστόλου.*

*Παναγιώτης Χρ. Μούλιος / ἐκ Λίστης Φιλιατῶν / ἡ<μέρα> Παρα-
σκευή / διαμένη εἰς τὴν μονὴν / τοῦ Προφήτου Ἡλία Ζίτσης / (υπο-
γραφή) βία γράφων.*

Σπυρίδων Μανούσης / μαθητὴς Ἡμιγυμνασίου / Ζίτσης τάξεως Β'.

26. Σε Θεοτοκάριο⁸⁷, στο μπροστινὸ παράφυλλο⁸⁷, ὑπὸ τον τίτλο: *Υ-
ΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΓΙΑΝ ΘΕΟΤΟΚΟΝ ΜΑΡΙΑΝ* καταχω-
ρίζεται εκτενὲς ποιητικὸ κείμενο (βλ. φωτοτυπία⁸⁸ στο τέλος της
παρούσης, εικ. 9α, β) που υπογράφεται ως εξής:

Ἐποιήθη, καὶ ἐμελοποιήθη, ὑπὸ Θεοδοσίου λ: Πράσου / Ζιτσαίου⁸⁹.

*καὶ ὅσον ἠμποροῦμεν / θά φροντίζωμεν διὰ τὴν συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξίν του – /
Ἐν Ζίτση τῇ 27 Ἰουνίου 1933. /*

<i>Ἰωάννης Δ. Μπαλούγιας</i>	<i>ἐκ Κληματιᾶς /</i>
<i>Γεώργιος Χ. Ματακούλης</i>	<i>» /</i>
<i>Χρηστος Β. Λιάκος</i>	<i>» /</i>
<i>Ἰωάννης Δ. Σιούλας</i>	<i>ἐκ Κουκλιῶν /</i>
<i>Γεώργιος Χ. Ἀποστόλου</i>	<i>ἐξ Ἱερομνήμης.</i>

Για τους τρεις πρώτους πρβλ. και Π. Δ. Τζιόβα, *Κληματιά (Βελτισία) Ἰωαννίνων. Οδοιπορικὸ στο χώρο και στο χρόνο*, ἐκδ. Δήμου Ευρυμενῶν, Ἰωάννινα 2005, σ. 381.

87. Βλ. *Θεοτοκάριον Νέον Ποικίλον και Ωραιότατον Οκτώηχον* περιέχον ἐξήκο-
νταδύω κανόνες προς την Ὑπεραγίαν Θεοτόκον μελουρηθέντας ὑπὸ εικοσιδύω ιερῶν
και θεσπεσίων μελωδῶν, εκδοθέν το πρώτον παρὰ Νικοδήμου Μοναχοῦ του Ναξίου
και επικριθέν ὑπὸ της εν Κων/πόλει Πατριαρχικῆς Εκκλησιαστικῆς Κεντρικῆς Επιτρο-
πῆς ἤδη δε επιδιορθωθέν μεθ' ὄσης οἶον τε επιμελείας, ἐκδ. πρώτη, Βενετία, εκ της
Ἑλλην. Τυπογραφίας του Φοίνικος, 1864. – ANZ.

88. Μεταγραφή του, απ' την οποία ὁμως απουσιάζει ο τίτλος, πρβλ. στο Π. Δ.
Τζιόβα, «Τα μικρά χρονικά της Ηπείρου», *Ἡπειρωτικά Γράμματα*, ἔτος Γ', περ. Β', τχ.
6, Οκτώβριος 2004, σσ. 252-253 (στο ἐξῆς Τζιόβας 2004).

89. Ο Θεοδόσιος Λ. Πράσος ἢ Πρασίδης γεννήθηκε στη Ζίτσα περί το 1828/1830.
Φαίνεται πως αρχικά φοίτησε στα σχολεῖα της πατρίδας του και στη συνέχεια μαθή-
τευσε στη Ζωσιμαία Σχολή, πιθανότατα δε αποφοίτησε ἀπὸ τη Δ' σχολειακὴ τάξη περί
το 1844-45, ὅπως συνάγεται εὐκόλα ἀπὸ πληροφορίες που μας δίνει ο ἴδιος, καθώς και
ἀπὸ την απουσία του ονόματός του ἀπὸ τα μητρώα και μαθητολόγια της Σχολῆς, που
μόλις το 1845-46 ἀρχισαν να τηροῦνται. Η διδασκαλικὴ του παρουσία συνδέεται με την
Ἡπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία. Η εκ παραλλήλου ἀσκησις και της ψαλτικῆς σε πολ-
λές εκκλησίες ἐξηγεῖ και τη ροπή του προς την υμνογραφία, εκδόθηκε μάλιστα και συ-
ναφές βιβλίο του, ὅπου συμπεριλήφθηκε εκ των υστέρων και ο προμνησθεῖς Ὑμνος εἰς
την Ὑπεραγίαν Θεοτόκον Μαρίαν. Βλ. σχετικά *Χριστιανικὴ ἀνθοδέσμη ἤτοι συλλογὴ*

- 1876 *Ἰουνίου α΄*»⁹⁰.-

Στο 1ο φύλλο^v, χωρίς σελιδαρίθμηση (πριν από τη σελίδα 1), αναγράφεται στο κάτω μέρος:

Ἀφιερῶνται τόδε, ἐν οἰαδήποτε ὀρθοδόξῳ Ἐκκλη- / σίᾳ, ὑπὸ Θεοδο- / σίου λ. Πράσου Ζιτσαίου τοῦ ἐπὶ τριά- / κοντα περίπου ἔτη Διδασκά- / λου ἐν διαφόροις μέρε- / σι χρηματίσαντος ... - Χεὶρ τοῦ αὐτοῦ, 1876 Ἰουνίου 24.-

Στο τέλος του βιβλίου, σελίδα 124, μετά τη λέξη *ΤΕΛΟΣ*, γράφεται (προφανώς από τον ίδιο Θ. Λ. Πράσο):

Σὺν χαρᾷ κ' εὐδαιμονίᾳ ζῆ ἅει ὁ ἀγαθός, / καὶ ἐν λύπαις κ' ἀλγηδό- / σι κατατήκετ' ὁ κακός.-

27. Σε *Μηναίο*⁹¹, αφιέρωση πίσω από την προμετωπίδα:

Ἀφιέρωμα τῇ Ἱερᾷ Ἐκκλησίᾳ / τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς κωμο / πό- / λεως Ζίτσης. / 1884. κατὰ μῆνα Δεκέμβριον. / Δημήτριος Λιόντος καὶ / Ἑλένη Δ. Λιόντου.

Το ίδιο αφιερωτικό σημείωμα, με τον ίδιο γραφικό χαρακτήρα, στην ίδια ακριβώς θέση, δηλ. πίσω από την προμετωπίδα – οι τυχόν διαφοροποιήσεις δεν αφορούν στο κείμενο, αλλά στο χωρισμό κάποιων λέξεων κτλ., στη διάταξη δηλαδή –, υπάρχει σε όλη τη σειρά *Μηναίων* εκδόσεως Βενετίας 1880. Σημειωτέον ότι υπάρχουν δύο σειρές *Μηναίων* τη χρονιά αυτή, μία ενάτης εκδόσεως και μία δεκάτης (η σειρά εν προκειμένω είναι της ενάτης εκδόσεως, εκτός από το *Μηναίο* του Δεκεμβρίου, που είναι της δεκάτης)⁹².

Θρησκευτικῶν ασμάτων ὑπὸ Θεοδοσίου Λ. Πρασίδου τοῦ ἐκ Ζίτσης τῆς Ἠπείρου. Ἐν Λαρίσῃ 1883, σσ. 12-15 (ο τίτλος ελαφρὰ διαφοροποιημένος: *Εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον. Ἐγκωμιαστικόν*). Πέθανε πάμπωχος στὴ Λάρισα στὶς 15-12-1901. Περισσότερες βιογραφικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ Θ. Πρασίδη βλ. Κοσμάς 2005, σσ. 456-458, ὅπου καὶ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση.

90. Πρβλ. καὶ Τζιόβας 2004, σ. 253.

91. Βλ. *Μηναίων* τοῦ Ἰανουαρίου περιέχον ἀπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν. Διορθωθὲν τὸ πρὶν ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου, καὶ παρ' αὐτοῦ αὐξηθὲν τὴ τοῦ τυπικοῦ προσθήκη κατὰ τὴν διάταξιν τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας ἧς τὴ εγγράφῳ ἀδείᾳ ἀναθεωρηθὲν καὶ ἀκριβῶς ἐπιδιορθωθὲν, ἐκδοσις ἐνάτη, Βενετία, ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου ο Φοῖνιξ, 1880. Πρβλ. καὶ Τζιόβας 2004, σ. 253-254. – ANZ.

92. Βλ. *Μηναία* τοῦ Φεβρουαρίου, Μαρτίου, Ἀπριλίου, Μαΐου, Ἰουνίου, Ἰουλίου, Ἀυγούστου, Σεπτεμβρίου, Ὀκτωβρίου, Νοεμβρίου (ἐκδοσις ἐνάτη), Δεκεμβρίου (ἐκδοσις δεκάτη, Βενετία, ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου ο Φοῖνιξ, 1880). – ANZ.

Στο εσώφυλλο του πίσω εξωφύλλου του αυτού εντύπου διαβάζουμε
εξάλλου:

*Θεμ. λύβης / Νεοκόρος / 30-1-67 / Μνημόσηνον 1967 / Αρτημισία Βα-
δόκα.*

28. Σε ένα από τα προμνησθέντα Μηναιά⁹³, κάτω ακριβώς από το αφιερωτικό σημείωμα των Δημητρίου και Ελένης Λιόντου, περί του οποίου έγινε λόγος ανωτέρω (αρ. 27), προστέθηκε εκ των υστέρων με μολύβι:

Κτήτορες τῆς Ἱερᾶς Ἐκκλησίας / τοῦ Ἁγίου Νικολάου⁹⁴.

Στο εσώφυλλο, εξάλλου, του πίσω εξωφύλλου διαβάζουμε:

6-2-67 / Απηβήωσαν Γεωρ. Α. Σταμούλης.

29. Σε εσώφυλλο πίσω εξωφύλλου Μηναιού⁹⁵:

Τὴν 1^η Μαρτίου 1963 ἡμέρα Παρασκευὴ ἔγινε / σεισμός ἀρκετά δυνατός.

30. Σε Μηναιό επίσης⁹⁶, στο πίσω 1ο παράφυλλο:

30/6/1946 / Ν. Γκάλγκος.

Στο πίσω 1ο παράφυλλο:

Σήμερα 30 Ἰουνίου 1958 / ἐλειτούργησεν ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῶ / τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ζίτσης / ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης / Ἰωαννίνων κύριος κύριος Σεραφεῖμ / ἐν Ζίτση τῇ 30/6/58 / Ὁ Ἐφημέριος Ζίτσης / Ἱερεὺς Κ. Παππᾶς.

Στο εσώφυλλο του πίσω εξωφύλλου:

Τὴν 18^η Ἰουνίου ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐλειτούργησεν / ὁ Σεβασμιώτατος κύριος κύριος Σεραφεῖμ εἰς Καρίτσαν / Ἐν Ζίτση τῇ 18-6-62 / Ὁ Ἐφημέριος Ζίτσης / Ἱερεὺς Κ. Παππᾶς.

31. Σε Μηναιό⁹⁷, στο πίσω 2ο παράφυλλο:

τὴν 10^η - 9-1944 / ἐφυγαν οἱ γερμανοὶ ἐκ Ζίτσης.

93. Βλ. *Μηναιὸν του Φεβρουαρίου*, ἐκδ. εννάτη, Βενετία 1880. – ANZ.

94. Σύμφωνα με υπέρθυρη επιγραφή ο ναός του Αγίου Νικολάου, κείμενος κατά τη μεγάλη της Ζίτσας συνοικία, χτίστηκε το 1890 με δαπάνη Δημητρίου και Ελένης Λιόντου, στη μνήμη του θείου τους Μιχαήλ Κατσιούλη (για τον οποίο βλ. κατωτέρω σ. 306 και σημ. 102). Εκτενείς πληροφορίες για την ευεργετική παρέμβαση του ζεύγους Λιόντου βλ. Κοσμάς 2004, σσ. 14-17. Πρβλ. και Β. Οικονόμου 1969, σ. 86.

95. Βλ. *Μηναιὸν του Μαρτίου*, ἐκδ. εννάτη, Βενετία 1880. – ANZ.

96. Βλ. *Μηναιὸν του Ἰουνίου ...*, ἐκδ. εννάτη, Βενετία 1880. – ANZ.

97. Βλ. *Μηναιὸν του Σεπτεμβρίου ...*, ἐκδ. εννάτη, Βενετία 1880. – ANZ.

32. Στο πίσω παράφυλλο Μηναίου⁹⁸:

8-1-67 έχιόνηξε.

33. Σε Μηναίο⁹⁹ επίσης, πίσω από την προμετωπίδα:

*Ἀφιέρωμα / ὑπό Μηχαήλ Γ. Κατσιούλη / εἰς Ναόν Ἁγ. Νικολάου. / Ἐν Ζίτση τῆ 22 Φεβρουαρίου / 1885*¹⁰⁰.

Το ίδιο αφιερωτικό σημείωμα σε όλη τη σειρά Μηναίων εκδ. Βενετίας 1880 (στην περίπτωση μας πρόκειται για τη δέκατη έκδοση, πανομοιότυπη άλλωστε με την προηγούμενη), χωρίς διαφοροποιήσεις στο κείμενο, ενίοτε χωρίς τις υπογραμμίσεις του προκείμενου σημειώματος, με τον ίδιο γραφικό χαρακτήρα, που προσομοιάζει με το γραφικό χαρακτήρα των ανάλογων σημειωμάτων του Δ. Λιόντου¹⁰¹. Θα πρέπει να τονιστεί πως ο φερόμενος ως αφιερωτής, Ζιτσαίος μεγαλέμπορος στη Ρουμανία και φίλος της παιδείας¹⁰², είχε ήδη πεθάνει (Βραίλα, 1883)¹⁰³, οπότε η αφιέρωση των λειτουργικών βιβλίων αποτελεί προφανέστατα ετεροχρονισμένη εκτέλεση επιθυμίας του από τους Δ. Λιόντο και τη γυναίκα του Ελένη, που ήταν ανηψιά και, πιθανότατα, η βασική κληρονόμος του Μ. Κατσιούλη¹⁰⁴. Στο εσώφυλλο, τέλος, του πίσω εξωφύλλου:

6-2-67 / Απεβηωσεν / Γεωργ. Α. Σταμούλης / τόν φέραν από τας ἀθήνας / 6-2-67 / Απεβήωσε Γεωρ. Β. Κοντογιάννης¹⁰⁵.

34. Σε Μηναίο¹⁰⁶, επί του προσθίου 1ου παραφύλλου:

98. Βλ. *Μηναίον του Ιανουαρίου*, έκδ. δεκάτη, Βενετία 1880. – ANZ.

99. Βλ. *Μηναίον του Φεβρουαρίου ...*, έκδοσις δεκάτη, Βενετία 1880. – ANZ.

100. Πρβλ. και Τζιόβας 2004, σ. 254.

101. Βλ. *Μηναία του Ιανουαρίου, Μαρτίου, Απριλίου, Μαΐου, Ιουνίου, Ιουλίου, Σεπτεμβρίου, Οκτωβρίου, Νοεμβρίου, Δεκεμβρίου* (έκδοσις δεκάτη, Βενετία, εκ του Ελληνικού Τυπογραφείου ο Φοίνιξ, 1880). – ANZ.

102. Για το Μ. Κατσιούλη και το φιλεκπαιδευτικό του ζήλο βλ. Κοσμάς 2005, σ. 494, σημ. 220.

103. Βλ. εφ. *Νεολόγος*, φ. 4175/4)16-3-1883.

104. Βλ. σχετικά με την ανωτέρω υπόθεση και Κοσμάς 2004, σ. 16.

105. Σύμφωνα με ΑΚΖ: Μητρώον-1914, α/α 479, ο Γ. Β. Κοντογιάννης γεννήθηκε στη Ζίτσα το 1890. Δεν ανιχνεύτηκε ανάλογη εγγραφή για το Γ. Α. Σταμούλη, γεγονός που παραπέμπει σε μετά το 1914 γέννησή του. Συγκεκριμένα γεννήθηκε περί το 1923, το γεγονός επομένως ότι πέθανε νέος ενδέχεται να υπήρξε η αφορμή να μνημονευθεί δις (βλ. και ανωτέρω, αρ. 28) ο θάνατός του.

106. Βλ. *Μηναίον του Απριλίου ...*, έκδ. δεκάτη, Βενετία 1880. – ANZ.

*Παντοπωλείον / Άν. Ν. Τσιπόγιας*¹⁰⁷.

35. Σε Μηναίο¹⁰⁸, κάτω ακριβώς από το προμνησθέν αφιερωτικό παρά Μ. Κατσιούλη σημείωμα, υπάρχει η εξής μεταγενέστερη προσθήκη: *Χριστόδουλος Γεωργίου Ζέρβας*¹⁰⁹ *Ίεροσπουδαστής. / Έν Ζίτση τῆ 22 Ίουνίου 1916.*

Στο πίσω 1ο παράφυλλο (πρβλ. και αρ. 30):

Σήμερον 30 Ίουνίου 1958 ἐλειτούργησεν / ὁ Μητροπολίτης Ίωαννίνων Σεραφείμ.

Στο 2ο παράφυλλο^ν:

α) *Δ. Π. Λιόντος / Κτήτωρ*

β) *Δ. Π. Α. / κτήτωρ*

γ) *Χ. Γ. Ζέρβας / Ίεροσπουδαστής / Ζιτσαίος. 1916*

δ) *Δ. Π. Α. / κτήτωρ καταγωγῆν / Ζιτσαίος.*

36. Στο πρόσθιο 2ο παράφυλλο Μηναίου¹¹⁰:

Τῆν 6^η Αὐγούστου 1970 / ἐλειτούργησεν ἐνταῦθα ὁ θεοφιλέστατος / ἐπίσκοπος κ. Χρυσόστομος βοηθός τοῦ / Μητροπολίτου Ίωαννίνων Κ^ον Κ^ον Σεραφείμ / ὅστις ἐχειροτόνησεν τόν Διάκονον Ναπολέωντα / Τάτσην εἰς Πρεσβύτερον. / Ίερεὺς Κων/νος Β. Παππᾶς / ἐφημέριος

107. Φαίνεται πως πρόκειται για το παντοπωλείο του Αγίου Νικολάου, περί του οποίου έγινε λόγος και ανωτέρω (βλ. σημ. 35), όπως τουλάχιστον προκύπτει από το εν Αρχεῖω Συμβολαιογραφείου Ζίτσας (στο εξής ΑΣΖ), υπ' αρ. 484/26-4-1917 [μίσθωσις ακινήτου δρχ. 420] μισθωτήριο συμβόλαιο, σύμφωνα με το οποίο ο Αναστάσιος Π. Γουδίνος, επίτροπος του Αγίου Νικολάου μεγάλης συνοικίας εμίσθωσε στον Αναστάσιο Τσιπόγια, τελευταίο πλειοδότη, το εν τη μεγάλη συνοικία και υπό τα γνωστά όριά του παντοπωλείο ιδιοκτησίας του Ιερού ναού Αγ. Νικολάου [από 23-4 και για 3 χρόνια, με ετήσιο μίσθωμα 140 δρχ.]. Κατά τα ανωτέρω το σημείωμα μπορεί να χρονολογηθεί μετά τις 23-4-1917 και πάντως όχι πέραν του Απριλίου του 1920, εκτός εάν, πράγμα πολύ πιθανόν, υπήρξαν και προγενέστερες μισθώσεις, που δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστούν από την έρευνα. Ο Αναστάσιος Νούλη [= Ιωάννη] Τσιπόγιας, παντοπώλης, γεννήθηκε στη Ζίτσα το 1866, απεβίωσε δε στις 6-4-1934 (βλ. ΑΚΖ: Μητρώον-1914, α/α 180). Η θέση του εν λόγω παντοπωλείου, λειτουργούντος ενίοτε και ως καφενεῖου, ήταν κοντά στο καμπαναριό της εκκλησίας, προς τη νοτιανατολική γωνία του περιβόλου της. Το κτίσμα κατεδαφίστηκε το 1930 με απόφαση της επιτροπής του κληροδοτήματος Δ. Ζιτσαίου, προκειμένου να διαπλατυνθεί ο δρόμος (Β. Οικονόμου 1969, σσ. 85-86).

108. Βλ. *Μηναίον του Ιουνίου ...*, έκδ. δεκάτη, Βενετία 1880. – ΑΝΖ

109. Σύμφωνα με το ΑΚΖ: Μητρώον-1914, α/α 624, ο Χρ. Γ. Ζέρβας γεννήθηκε στη Ζίτσα το 1901.

110. Βλ. *Μηναίον του Αυγούστου*, έκδ. δεκάτη, Βενετία 1880. – ΑΝΖ.

Ζίτσης / (υπογραφή).

37. Η ενθύμηση για την αποχώρηση των Γερμανών από τη Ζίτσα, της οποίας μνεία ποιήσαμε ανωτέρω (βλ. αρ. 31), απαντάται και σε εσώφυλλο πίσω εξωφύλλου άλλου Μηναίου¹¹¹:

10-9-44 / αναχορηση Γερμανών / έκ Ζίτσης.

38. Στο εσώφυλλο προσθίου εξωφύλλου Μηναίου¹¹²:

26-11-47¹¹³ / 7 πρωϊνήν ώραν Σοιμορήται¹¹⁴ / έπετεθησαν στή Ζίτσα κατά τήν / συμπλοκήν εφονεύθη ό Δοιμητηής τής / ύποδ/σεως ύπομ/χος Γεωρτζήδης Φώτιος¹¹⁵ / και (2.) Στρατιώται οί δέ σοιμορήται / έφονεύθησαν πολλοί και έχμαλοτήθησαν / οί δέ λοιποί κατάδηώχθησαν πέραν / του Καλαμά¹¹⁶.

111. Βλ. *Μηναίον του Σεπτεμβρίου*, έκδ. δεκάτη, Βενετία 1880. – ANZ

112. Βλ. *Μηναίον του Νοεμβρίου ...*, έκδ. δεκάτη, Βενετία 1880. – ANZ

113. Η ημερομηνία της «επίθεσης» είναι ακριβής, όπως προκύπτει και από σχετική ανταπόκριση της εφ. *Εμπρός*, φ. 27-11-1947. Τα εισαγωγικά τέθηκαν σκόπιμα, προκειμένου να καταστεί σαφές ότι δεν επρόκειτο στην ουσία για επιχείρηση κατάληψης της Ζίτσας, αφού οι ερχόμενοι από το Ζαγόρι αντάρτικοι σχηματισμοί κατευθύνονταν μέσω Πρωτόπαπας ή Νεοχωρίου και εν συνεχεία Θεογεφύρου προς Μουργκάνα, αλλά μάλλον για επιβληθέντα εκ των πραγμάτων – τους «πήρε» η μέρα και οι κινήσεις τους έγιναν αντιληπτές από τους αντιπάλους – αντιπερισπασμό (τμήμα υπό τον Φωκά απετέλεσε τη δύναμη κρούσης), προκειμένου να δοθεί η δυνατότητα ασφαλούς διαφυγής της κύριας δύναμης των ανταρτών.

114. Σκόπιμα επιλεγμένη, δυσφημιστική και αμαυρωτική της εικόνας τους, πάγια ονομασία των δυνάμεων του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ) από τους «εθνικόφρονες» αντιπάλους τους στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

115. Το ακριβές επώνυμο είναι Γκιουρτζίδης. Διαβόητος για τη σκληρότητά του, ο Φώτιος Γκιουρτζίδης είχε το γενικό πρόσταγμα σε άγριους ξυλοδαρμούς και φρικτά βασανιστήρια, σε ορισμένες περιπτώσεις και μέχρι θανάτου, αριστερών πολιτών στη Ζίτσα.

116. Για τις απώλειες των ανταρτών βλ. εφ. *Εμπρός*, φ. 27-11-1947, όπου γίνεται λόγος για 6 νεκρούς. Σύμφωνα, ωστόσο, με προφορική μαρτυρία του επικεφαλής τους καπετάν Πετρίτη – για τον οποίο βλ. ενθύμηση αρ. 44 και σημ. 128 –, καταγεγραμμένη από το Γρηγόριο Γ. Μάνο, οι νεκροί μαχητές ήταν 7, ενώ υπήρχαν και 14 τραυματίες. Επιπροσθέτως, λέγεται ότι χτυπήθηκε και μια γυναίκα, την ώρα που προσπαθούσε να απομακρύνει επί ημίονου τραυματία, από αεροπορικά πυρά, ενώ και ο ένας εκ των δύο στρατιωτών του λεγόμενου Εθνικού Στρατού, Γκόψης ονόματι (κατ' άλλους ο Γκόψης ήταν πολίτης, γεγονός που αντικατοπτρίζει το συγκεχυμένο, ρευστό και εν πολλοίς αντιφατικό χαρακτήρα των σχετικών πληροφοριών και καταδεικνύει την ανάγκη πιο συστηματικής και επισταμένης διερεύνησης των γεγονότων αυτής της περιόδου), υπήρξε θύμα λαθεμένου αεροπορικού πλήγματος κατά την τοποθεσία «Γούβα». Είναι φανερό

Στο πρόσθιο 1ο παράφυλλο^ν:

Θ. *λύβης / Νεοκόρος / από 1939* (τα ίδια αναγράφονται και στο εσώφυλλο του πίσω εξωφύλλου · πρβλ. και σχετικό σημείωμα καταχωρισμένο εν αρ. 27).

39. Στο πίσω 1ο παράφυλλο^ν Μηναιίου¹¹⁷ υπάρχει η εξής καταγραφή:

Άθ. Παπαπέτρου¹¹⁸ / 25/12/1913.

40. Σε παράφυλλο^ν Παρακλητικής¹¹⁹ (μεταξύ προλόγου και σελίδας 1):

Άφιέρωμα / Σταύρου Κ. Τσιπόγια¹²⁰. / κατ' Αύγουστον του 1902.

41. Σε παράφυλλο Οκτώηχου¹²¹ είναι γραμμένα με μολύβι:

ότι η κάλυψη των θέσεων του Εθνικού Στρατού από αεροπορικές δυνάμεις και η υποστήριξή τους από τεθωρακισμένα έκριναν και την τελική έκβαση της άνισης υπό τις συνθήκες αυτές αναμέτρησης. Η απαγκίστρωση των ανταρτών, χάρη σε παραπλανητικό ελιγμό, φαίνεται πως υπήρξε επιτυχής, ενώ τα γραφόμενα περί καταδίωξής τους πέραν του Καλαμά δε φαίνεται να ανταποκρίνονται προς την πραγματικότητα. Όσον αφορά, τέλος, τους αιχμαλώτους, σύμφωνα με την προμνησθείσα κυβερνητική εφ. *Εμπρός* (βλ. ό. π.), *συνελήφθησαν εις συμμοριτής και μία συμμοριτίσσα, ως και δύο χωρικοί οδηγοί των συμμοριτών.*

117. Βλ. *Μηναιόν του Δεκεμβρίου*, έκδ. δεκάτη, Βενετία 1880 [όπου αφιερωτικό σημείωμα παρά Μ. Κατσιούλη]. – ANZ.

118. Πρόκειται για την κόρη του γιατρού Δημητρίου Παπαπέτρου, του αποκαλούμενου και Γρανίτσα, ως εκ της καταγωγής του από το χωριό Γρανιτσοπούλα, γαμβρού στη Ζίτσα, όπου εγκαταστάθηκε ήδη από τον Ιούλιο του 1890, ενδεχομένως και λίγο νωρίτερα, μετά τη λήψη του πτυχίου του κατά Μάρτιο του αυτού έτους, και άσκησε το ιατρικό επάγγελμα επί πολλά έτη. Η Αθηνά Παπαπέτρου παντρεύτηκε το Ζιτσαίο Γεώργιο Εξαρχόπουλο, εγκαταστημένο στην Κων/πολη για επαγγελματικούς λόγους (βλ. ΑΣΖ, πληρεξούσιο έγγραφο αρ. 520/1-11-1917). Σχετικά με τις γραμματικές της γνώσεις, υπήρξε απόφοιτος του Φιλίτειου Παρθεναγωγείου Ζίτσας, τετραταξίου δηλονότι δημοτικού σχολείου μετά νηπιακής, προκαταρκτικής λεγομένης, τάξεως – ήδη κατά το 1902-03, ως μαθήτρια της Γ' τάξης της Σχολής, προήχθη στην αμέσως επόμενη τάξη με το βαθμό «Άριστα» (βλ. σχετικά Κοσμάς 2005, σ. 569).

119. Βλ. *Παρακλητική ήτοι Οκτώηχος η Μεγάλη ...* επεξεργ. μεν ποτε και ακριβώς επιδιορθ. υπό του Αιδεσιμοελλογιμωτάτου εν ιερεύσιν Ανδρέου του Ιδρωμένου. Επιθεωρηθείσα δε υπό του αιμνήστου Σπυρίδωνος Ιερομ. Ζερβού Αρχιμανδρίτου του Οικουμ. Θρόνου, Πέμπτη έκδοσις, Βενετία, εκ του Ελληνικού Τυπογραφείου ο Φοίνιξ, 1890. – ANZ.

120. Σύμφωνα με το ΑΚΖ: Μητρώον-1914, α/α 57, γεννήθηκε στη Ζίτσα το 1851, εγκαταστάθηκε δε στη Ρουμανία, όπου εντοπίζονται επίσης πολλοί Ζιτσαίοι του αυτού επωνύμου.

121. Βλ. *Παρακλητική ήτοι Οκτώηχος η Μεγάλη ...* επεξεργ. μεν ποτε και ακριβώς επιδιορθ. υπό του Αιδεσιμοελλογιμωτάτου εν ιερεύσιν Ανδρέου του Ιδρωμένου. Επιθεωρηθείσα δε υπό του αιμνήστου Σπυρίδωνος Ιερομ. Ζερβού Αρχιμανδρίτου του Οικουμ. Θρόνου, Πέμπτη έκδοσις, Βενετία, εκ του Ελληνικού Τυπογραφείου ο Φοίνιξ, 1890. – ANZ.

α) *Ἀφιέρωμα / Μιχαήλ Ἰ. Τσιπόγια*¹²² / *εἰς τὴν Ἱερὰν Ἐκκλησίαν / τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου / τῆς μεγάλης συνοικίας Ζίτσης / Κατὰ Σβριον τοῦ 1900.*

β) *Ἐν Ζίτση τῆ 25 Δεκεμβρίου 1952 / ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων / καταγόμενος ἐκ Καταρράκτου Ἄρτης / (υπογραφή δυσανάγνωστη).*

42. *Επί της προμετωπίδας Μηναίου*¹²³, με μολύβι:

ταπεινός δούλος θεοῦ Χριστόδουλος Γεωρ. Ζέρβας (πρβλ. και σχετικές καταχωρίσεις αρ. 35).

Στο πίσω παράφυλλο:

Χρονολογία της Κτήσεος / τῶν Ταξιαρχῶν / 7157 /
5508 /
*1649*¹²⁴.

43. *Στο μπροστινό παράφυλλο Ἐυαγγελίου*¹²⁵:

κουμ. Θρόνου, Πέμπτη ἐκδόσις, Βενετία, ἐκ τοῦ Ἑλλην. Τυπογραφείου ο Φοῖνιξ, 1890. – ΜΠΗΖ

122. Ο Μιχαήλ Ι. Τσιπόγιας γεννήθηκε στη Ζίτσα το 1851 (βλ. ΑΚΖ: Μητρώον-1914, α/α 58), ασχολήθηκε δε με το εμπορικό επάγγελμα. Σε κάποια φάση της ζωής του, που δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, αναχώρησε για το Βουκουρέστι, όπου εγκαταστάθηκε. Είναι πολύ πιθανό κατά το χρόνο της αφιέρωσης (1900) να διατελούσε ἐν ἀποδημίᾳ. Πάντως, ὡπως προκύπτει ἀπὸ δημοσίευμα τῆς ἐφ. *Φωνή τῆς Ἠπείρου*, φ. 670/19-5-1906 [ἄγγελία θανάτου Κων/νου Μ. Τσιπόγια 25 ἐτῶν στὴ Ζίτσα, υιοῦ τοῦ φίλου Μιχαήλ Τσιπόγια, πρὸς τὸν ὁποῖο ἡ ἐφημερίδα ἐκφράζει τὰ συλλυπητήριά τῆς] ὁ προμνησθεὶς Μιχαήλ κατὰ τὸ 1906 διέμενε ἐν Βουκουρεστίῳ.

123. Βλ. *Μηναῖον τοῦ Σεπτεμβρίου περιέχον ἀπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ Ἀκολουθίαν μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ Τυπικοῦ ...* Ἐπιδιορθωθὲν πρῶτον μὲν ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ νυν δε ὑπὸ Ἰωάννου Μαρτίνου ἀρχιμανδρίτου μετὰ πολλῶν προσθηκῶν κεκανονισμένων ἀδείᾳ καὶ ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ βιβλιοεκδοτικοῦ καταστήματος ο Φοῖνιξ. 1896. – ΑΝΖ.

124. Πρβλ. καὶ Ἀρχεῖο Τρίμη: Γ. Δ. Τρίμη, *περὶ τῆς ἐκλισῆς Ταξιαρχῶν*. – Β. Οικονόμου 1969, σ. 85. – Στ. Μπέττη, «*Κουρεντιακά*» ἢ *Για τὴν ἄλλοτε ἐπαρχία Κουρέντων καὶ τὰ 88 χωριά τῆς (Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὸ 1913)*, Γιάννινα 1997, σ. 314 (στο ἐξῆς Μπέττης 1997), ὅπου ἐκ παραδρομῆς γράφεται 1669. Πρβλ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Αρχαιολογικὸ Δελτίο* 29 (1973-74): Χρονικά, σ. 618, ὅπου ὁμῶς ἀναφέρεται ὡς ἔτος κτίσεως τὸ 1648. Ἡ ἐκκλησία τῶν Ταξιαρχῶν, ἄλλοτε ἐνοριακὸς ναὸς τῆς κοινότητος, σωζόμενη σήμερα, κείται κατὰ τὴ μικρὴ τῆς Ζίτσας συνοικία.

125. Βλ. *Θεῖον καὶ Ἱερὸν Ἐυαγγέλιον ἐξ ἀρίστων ἐκδόσεων τῆς Νέας Διαθήκης ἐπιμελῶς διορθωθὲν μετὰ προσθήκης τῶν τῆς Παλαιᾶς Μαρτυρίων καὶ νυν λαμπρότερον ἐκδοθὲν τῆ ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν Καταστημάτων Μιχαήλ Ι. Σαλίβερου, χ. χ. [σε προλογ. σημεῖωμα: Ἐν Ἀθήναις τῆ 7 Ἰουλίου 1899]. – ΜΠΗΖ.

Παπα Ιωάννης Θεμελή Ἀγγέλης / ἐξ Ἱερομνήμης Ἡπείρου / ἱερεὺς –
δημιλός παπά Ιωάννης Θεμελή Ἀγγέλης¹²⁶.

44. Σε Παρακλητική¹²⁷, στο εσωτερικό του προσθίου εξωφύλλου:
26-11-47 / ἐπετέθησαν συμορίται / κατὰ τῆς Ζίτσας / Συμορία Πετρι-
τη¹²⁸ / ἔσχον βαριτάτας / ἀπολήας.
45. Πίσω ἀπὸ τον ψευδότιτλο λειτουργικοῦ βιβλίου¹²⁹:
α) πάνω πάνω και πλάγια με μολύβι: *Εἰς ἔνδειξιν / ἀλησμονησίας καί
/ ἀπείρου ἀγάπης τὴν ὑπογ- / γραφὴν μου τίθημι / Κων. Τριανταφύλ-
λου Ἱερεὺς / Ἱεροδ/λεῖον Βελλᾶς / Ἰωάννινα / Ζίτσα τῆ 26-10-53.*
β) Ἀφιέρωμα Οἰκονόμου Κ. Εὐθυμίου¹³⁰ / Ἔτος 1937.

126. Πρόσθετα στοιχεία για τον παπαδάσκαλο Ιωάννη Ἀγγέλη, ο οποίος υπηρέτησε στο Δημοτικό Σχολεῖο Λιθίνου ἀπὸ το 1945 ἕως το 1957, βρήκε δε τραγικό θάνατο πεσὼν σε χαράδρα κατὰ τὴν 21η Φεβρουαρίου 1963, βλ. Σπ. Θεμελή, *Το Λίθινο στο Νομὸ Ἰωαννίνων*, Ἰωάννινα 1998, σσ. 151, 159-162. Σύμφωνα με τον Μπέττη, ἐξάλλου (Μπέττη 1997, σσ. 408, 436), ο παπα-Γιάννης Ἀγγέλης δίδαξε ἐπίσης στη Μπριάνιστα κατὰ το 1908-1909, ἐνὸς κατὰ το 1910-11 υπηρετούσε στο Μαζαράκι με μισθὸ 800 γρόσια.

127. *Παρακλητικὴ ἦτοι Οκτώηχος ἡ Μεγάλῃ*, ἐκδοσις ἐβδόμη, Βενετία, ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου ο Φοῖνιξ, 1900. – ANZ.

128. Η ἐνθύμησις να συσχετιστεῖ με τὴν ἀντίστοιχη ἐν ἀριθμῷ 116. Η ἐπίθεσις κατὰ τῆς Ζίτσας ἀναφέρεται και ἐδῶ, πο συνοπτικά βεβαίως, ωστόσο ἐμπεριέχει ἐπιπροσθέτως και τὸ ὄνομα τοῦ ἐπικεφαλῆς τῆς ἀνταρτικῆς ομάδας τοῦ ΔΣΕ («συμμορίας» σύμφωνα με τὴν προμνησθεῖσα πάγια διάλεκτο τῆς «ἐθνικοφροσύνης»). Ἀχιλλέας Πετριτῆς ἦταν τὸ ἀντιστασιακὸ ψευδώνυμο τοῦ Ζιτσαίου Πολυχρόνη Βάη (1910-1998), δάσκαλου, ἀγωνιστῆ τῆς Ἐαμκῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης (μέλος ολιγάριθμης ομάδας τοῦ ΕΛΑΣ το 1942, διοικητῆς τάγματος το 1944) και τοῦ ἐμφυλίου πολέμου (ἐπικεφαλῆς 15/μελοῦς ομάδας ἀρχικά, Σεπτέμβριο τοῦ 1946, διοικητῆς τῆς ἐπίλεκτης 159 ταξιαρχίας τοῦ ΔΣΕ στη συνέχεια με τὸ βαθμὸ τοῦ συνταγματάρχη), οἱ στρατιωτικῆς ικανότητες τοῦ οὐοῦ ἀναγνωρίστηκαν ἀκόμη και ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ. Ἐκτενέστερες πληροφορίες για τὸν Πολυχρόνη Βάη, ποῦ υπήρξε ἡγετικὸ στέλεχος τοῦ ΚΚΕ, διετέλεσε μάλιστα μέλος τῆς ΚΕ τοῦ ἐπὶ μακρὰ χρονικὴ περίοδο, βλ. ἐφ. *Ριζοσπάστης*, φ. 8-10-2003.

129. Βλ. *Το Μέγα Ωρολόγιον περιέχον ἀπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν κατὰ τὴν τάξιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας και τῶν υποκειμένων αὐτῇ εὐαγῶν μοναστηρίων μετ' εἰκόνων*. Ἐπιμελεῖα διακεκριμένων ἱερέων. Ἐκδότης Μιχαὴλ Ι. Σαλίβερος, ἐν Ἀθήναις 1930. – ANZ.

130. Για τὸ Ζιτσαῖο παπαδάσκαλο και ποιητῆ Κων/νο Εὐθυμίου (1862-1938) βλ. Κοσμάς 2005, σσ. 181-182. Για τὸ ποιητικὸ τοῦ ἔργο βλ. Χρ. Ζιτσαῖα, «Κωνσταντῖνος Εὐθυμίου Οἰκονόμος 1862-1938», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 14 (1965), σσ. 179-184. Πρβλ. και Β. Οἰκονόμου 1969, σσ. 156-157.

46. Σε Μηναίο¹³¹, επί της σελίδας 256, μετά τη λέξη *Τέλος* αναγράφονται τα εξής:

α) *1795 ὀκτομβρίου / 26 / ἔχερωτονίθηκα ὁ ἰε / ρωδιάκωνος νικιφῶ / ρος*¹³².

β) *ἐτοῦτο τὸ βηβλήο εἶναι τοῦ προφήτου / ἠληοῦ ζήτξης καὶ ὅποιος νὰ τὸ πὰ / ροι νὰ ἔχη τὴν κατάραν τοῦ ἁγίου / προφήτου ἠλήα καὶ πάντων τον ἁγίον.*

Στο τελευταίο παράφυλλο^ν διαβάζουμε:

α) *πρὸς τὸν κύριον θεοδοσίον τοῦ λάμπρου.*

β) *πρὸς τὸν κύριον θεοδώσιον τον κοινο[β]ικάν.*

γ) *ἐτοῦτο τὸ βηβλήο εἶναι τοῦ προφήτου ἠλιοῦ.*

Τέλος, στο εσώφυλλο του πίσω εξωφύλλου:

*ἀρξὸν χήρ μου αγαθὶ γράψω γραματα καλά μὴ δαρθης / και μη μαλοθής (επαναλαμβάνεται παρακάτω με ἄλλο γραφικὸ χαρακτήρα)*¹³³.

47. Στο εσώφυλλο του μπροστινοῦ εξωφύλλου Μηναίου¹³⁴:

α) *Πατερων.*

β) *183[8] ὀκτονβρήου 2. / [ἔφυ]γα απο τὸ μαναστιρη πατέρες οπου ημουν εφιμερηος κε ητον η ετήα / ἀπὸ τον γριγῶρηον οπου ἠθελαν να τον βάλουν γουμενον η ἐπήτροπι η κατηρα / μένη κε εχαλάληζα (;) ημαν με τον παπα γιοργι ης τα ησανενα εσιχο / ρεθήκαμαν ενας τον αλον ησακημ ηερομοναχός του σοσίνου¹³⁵ εγραψα / να με σιχορεσετε / κε στη βουλομε η παναγη να με αξηοσι να απολαύσο.*

131. Βλ. *Μηναίον Νοεμβρίου*, Ενετίησιν, παρά Νικολάω Γλυκεί τω ἐξ Ἰωαννίνων, χ. ἀ. στ. (ἀκέφαλο – κολοβό, ἀρχίζει ἀπὸ σ. 175). – ΜΠΗΖ

132. Πρβλ. και αρ. 15, σημ. 48.

133. Πρβλ. τα διαλαμβανόμενα στη σημ. 12.

134. Βλ. *Μηναίον Οκτωβρίου* (ἀκέφαλο – κολοβό, ἀπὸ σ. 25 κ. ἐξ.). – ΜΠΗΖ

135. Πρβλ. Μηναίο Ἰανουαρίου, Ενετίησιν 1740, παρά Νικολάω τω Σάρρω, ὅπου ἐνθύμηση του αὐτοῦ Ἰωακείμ σχετικὴ με το μαρτυρικὸ θάνατο του Ἁγίου Γεωργίου Ἰωαννίνων, που ἐπιβεβαιώνει την ιδιότητά του ως ἐφημερίου της μονῆς Πατέρων για διάστημα που δεν μπορεῖ βεβαίως να προσδιοριστεῖ επακριβῶς, πάντως, αν λάβουμε ὑπόψη τις δύο ἐνθυμήσεις, τουλάχιστον ἀπὸ το Γενάρη του 1838 μέχρι τις 2 Οκτωβρίου του 1838. Καταχωρίζουμε ἐδῶ και την ἐνθύμηση για τον Ἅγιο Γεώργιο, ἀντιγράφοντάς την αὐτούσια ἀπὸ την τελευταία σελίδα διφύλλου *Προγράμματος εορτασμοῦ μνήμης νεομάρτυρος Γεωργίου και Ἀθανασίου του Μεγάλου* παρελθόντος ἔτους 2006 – ἀς σημειωθεῖ ὅτι η ὀρθογραφία του ἀρχικοῦ κειμένου ἔχει ἀποκατασταθεῖ –, με την παρατήρηση ὅτι το σχετικὸ Μηναίο του Προφήτη Ἡλία Ζίτσας δεν ὑπάρχει σήμερα μετὰ τὸν των βιβλίων της μονῆς: «1838. Εἰς τὰς δεκαεπτὰ 17 τοῦ Γεναρίου τὴν ἡμέραν τοῦ

Στο εσώφυλλο του πίσω εξωφύλλου:

1799 / όκτοβρίου πρότι έγω ώ γιόργιως / γράφω [...] πατέρες / Ετούτο το βεβλήων ήνε του μα [...].

48. Σε Μηναίο¹³⁶, στο εσώφυλλο του εξωφύλλου:

στούς χιλίους οχτακοσίους / ένδεκα απριλίου 29 / έγηνα ο δανιήλ / ήρεύς / του προφήτου ιλιού τής μωνής.

Στο τέλος, στο παράφυλλο¹:

έτος 1811: απριλίου 29 / έγηνα ο δανιήλ ήερεύς / του προφήτου ηλιού / τής μω / νής.

Επίσης παρακάτω:

ετούτο το μενεο ήνε του αγήου προφητη ηληα και οπηος καταστρε-
ψη να ήνε αφορησμε / νος και καταρασμενος.

Επαναλαμβάνεται στη συνέχεια η παραπάνω ενθύμηση:

1811 απριλίου 29 / σιμηώνο ότη έγηνα / ο δανιήλ ήερεύς του / προ-
φήτου ηλιού της / μωνής.

Τέλος, διαβάζουμε:

1801 απριλήου – 23 ηρθα εγώ ο αναστασης από γερομνήμου¹³⁷ / προ-
φητη ηληα προτοαπηληα εφυγα από τη βελά και ηρθα εδο.

49. Στο εσώφυλλο του μπροστινού εξωφύλλου Ευχολογίου¹³⁸:

Είς τὰ 1852 έτος / έπεσαι μια μελούδα¹³⁹ είς τὰ αμπέλια / [...].

Άγιου Άντωνίου του Μεγάλου έμαρτύρησε ένας μάρτυρας είς τὰ Ίωάννινα όνομαζό-
μενος Άγιος Γεώργιος. Εγύρευαν νά τόν κάμουν Τούρκον με τò στανό. [...] Μετά τò
μαρτύρημα έδειξε θαύματα φρικτά, τυφλούς, κουλούς εγιάτρευσε. Νά πιστεύετε
εύλογημένοι Χριστιανοί και νά τόν δοξάζετε. Λοιπόν άφησε τήν κάτω πατρίδα ό Άγιος
Γεώργιος έβη προς Θεόν, ήπερ πατρεις ή πάλαι.

Ίωακείμ καλόγηρος ήερομόναχος έφημέριος του μοναστηρίου Πογδοριανή Σωσίνου
τής μονής σταυροπήγιον έγραφα τί είδα με τὰ μάτια αυτόν τόν μάρτυρα ήμουν έφημέ-
ριος τών Πατέρων τò μοναστήρι».

136. Βλ. Μην Ιούνιος (κολοβό – ακέφαλο). – ΜΠΗΖ

137. Πρβλ. αρ. 13, σημειώματα α) και β).

138. Βλ. Ευχολόγιον (ακέφαλο). – ΜΠΗΖ

139. Πρόκειται για το ωίδιο, ασθένεια φερμένη απ' την Αμερική, που επέφερε πολ-
λές καταστροφές στην ελληνική αμπελουργία. Βασικό της σύμπτωμα είναι το στάχτια-
σμα των σταφυλιών, αντιμετωπίζεται δε με θειάφι. Σύγχρονη μαρτυρία για την
εμφάνιση και τα καταστρεπτικά αποτελέσματα της νόσου στον Ηπειρωτικό χώρο πα-
ρέχει σχετική ενθύμηση σε μηναίο Ιανουαρίου της Παναγίας Μοσπίνας (βλ. Στ. Μπέτ-
της, «Παλαιογραφικά περιοχής Γραμμενοχωριών», *Ηπειρωτική Εστία* 13 (1964), σ. 408),
που έχει ως εξής: «1852 εριξε μια οργη ο θεος ταμπελια μας σταχτη και χαθήκαν τα

Στη σελίδα 476:

1850 εγένετο ένας χημών εις όλον [...]

Στο εσώφυλλο του πίσω εξωφύλλου:

α) *τὸν ἅγιον ἐνδόξον καὶ πανεφήμον / αποστόλον / τὸν τιμίον καὶ δικαίον θεοπατόρον / ἦρακείμ / ζαχαρίου γρηγορίου νεοφύτου βησαρίου / δανηήλ γρηγορίου σεραφήμ καὶ δανηήλ τῶν / ἱερομονάχων.*

β) *τὸ παρὸν ὑπάρχει τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ.*

γ) *1808 φευρουαρίου: 13. / ἐτούτο τὸ εὐχολόγιον εἶναι τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφήτου Ἰλιού / ἐν Ζήτζη καὶ ὄπηος νὰ το πάρη νὰ ἔχη τὴν εὐχὴν τοῦ ἄνοθεν / ἁγίου.*

δ) *Ιωάννης Α. (ἀσχετο με το παραπάνω – ἄλλη γραφή).*

ε) *καὶ τὸδὲ σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει / τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου Προφήτου / Ἡλήου τοῦ θεσβίτου μοναστήρι / Ζίτσης 1860 Απριλλίου 27.*

50. Σε σπάρραγμα Μηναιίου¹⁴⁰:

α) *τὸ παρὸν ὑπονομαζόμενον μῆνέον ὑπάρχει τοῦ προφήτου ἡλιοῦ καὶ ὅποιος νὰ τό πάρη / νὰ ἔχει τὴν κατάραν τοῦ ἁγίου.*

β) *1819 ἀυγούστου : 1. / Ζήτζη / εγὼ ο γιάνις του παπαχρίστου ἀπο / ριζὸν ἤμουν ἐδὸ στο μοναστήρη που / ἐμάθενα τα γράματα τα ελη / νικά¹⁴¹.*

σταφηλια δεν ἔμειναν πουθενά ολοτελας σταφηλι ολότελας επεσε οργη θεηκή». Βλ., επιπροσθέτως, και Κοσμάς 1998, σ. 104, [και] σημ. 11, όπου ανάλογη μαρτυρία του Ελβετού περιηγητή Alexander Schläfli, που επισκέφθηκε τη μονή Προφήτη Ηλία Ζίτσας το 1858: «ἤδη ἐδὼ και ἐφτά χρόνια εἶναι ξαπλωμένη σ' αὐτούς τους τόπους η ασθένεια των σταφυλῶν, η οποία, παρά τις καταστροφές που προξενεί, δε δείχνει την ελάχιστη υποχώρηση». Εξάλλου, για τον ενδημικό χαρακτήρα και τη διασπορά του ωιδίου στις αμπελοφυτικές ζώνες της Ηπείρου τουλάχιστον μέχρι το 1858, αλλά και για τις διακυμάνσεις της νόσου, που τείνει συνεχώς ελαττωμένη έως το 1862 που εξαλείφεται, για να επανεμφανιστεί το έτος 1867, επιμαρτυρούν μια σειρά από ενθυμήσεις – υπογράφει ιερομόναχος τις Μακάριος, Ζαγορίτης – σε λειτουργικό βιβλίο της μονής Παγανών, προερχόμενο από τα μοναστήρια της Νήσου Ιωαννίνων. Βλ. σχετικά Σπ. Μουσελίμης, «Ενθυμήσεις σημειωμένες στα εξώφυλλα Πηδαλίου μονής Παγανών – Θεσπρωτίας», *Ηπειρωτική Εστία* 10 (1961), σ. 514, αρ. 3-8· πρβλ., συναφώς, και Βασίλειος Χ. Λογοθέτης, «Σύμμεικτα από την νεωτέραν αμπελο-οινικήν ιστορίαν της Ελλάδος», Ανάτυπο από την *Επιστημονική επετηρίδα της Γεωπονικής και Δασολογικής Σχολής*, τόμος Κ', Θεσσαλονίκη 1977, σ. 48.

140. Βλ. σπάρραγμα *Μηναιίου του Αυγούστου* (σώζεται μόνο η σελίδα τέλους, όπου και το τυπογραφικό σήμα του Νικολάου Γλυκή). – ΜΠΗΖ

141. Δεδομένου ότι την εποχή αυτή δεν υπήρχε στη μονή κανένα σχολείο, κατώτερο ή ανώτερο, τα ανωτέρω έχουν νόημα μόνο αν συσχετιστούν με την προ του 1819 λει-

51. Πίσω από τη σελίδα 211 (σελίδα τέλους) ακέφαλου λειτουργικού βιβλίου¹⁴², σε χαρτί επικολλημένο:

*1821^ω α^ω έτος τής έλευθερίας / κατά Μήνα οκτώβριον / ό Δωρόθεος.
Στο πίσω παράφυλλο^ν:*

ό Οικουμενικός Πατριάρχης / Φώτιος Β¹⁴³ / άπεβ. 29 Δβρ. 1935.

52. Στο εσώφυλλο του μπροστινού εξωφύλλου Μηναιίου¹⁴⁴:

*έτούτω τω βηβλίων είνε του προφίτου ηλιού εις Ζήτζαν / και όπως
το πράξη να εχη την κατάραν του προφίτου / ηλιού κε της παναγίας
και του χριστού και όλον τον αγιον / άμήν έγό ο Χριστόδουλος
γράφω κε όμολογό / έτος 1823 φευρουάριου μηνός πρότη.*

53. Στο κάτω μέρος της προμετωπίδας λειτουργικού βιβλίου¹⁴⁵:

21. Πατερων.

Στο εσώφυλλο του μπροστινού εξωφύλλου:

*α) 1853: Άπριλίου 6: του αγίου δέηση / της ηπεραγής δεσπίνης /
ημών θεοτοκου κε αηπα / ρθενο μαριας Χ. Π.*

*β) 1828 “ Ιουνήου 6 ” Έμίσησαν ό Χριστόδουλος και Δημητρά / κης
δια την Εύρώπην δια τὸ Μίνχεν εις την μπα / βαρίαν ήμέρα τετάρτη
να σπουδάξουν την Ίατρικήν.*

Και παρακάτω ξαναγράφεται η ίδια ενθύμηση με την προσθήκη του επιθέτου Μανέσκος, ενώ το Μίνχεν γίνεται Μόναχον, ως εξής:

*1828 “ Ιουνήου 6 ” Έμίσησαν ό Χριστόδουλος και Δημητράκης
Μανέσκος / δια την Εύρωπην εις τὸ Μόναχον τής μπαβαρίας ήμερα
τετάρτη δια / να σπουδάξουν την Ίατρικήν.*

54. Στο εσώφυλλο μπροστινού εξωφύλλου Μηναιίου επίσης¹⁴⁶:

τουργία της Ελληνικής Σχολής των Ταξιαρχών – περί της οποίας βλ. σημ. 26 –, όπου προφανώς ο εν λόγω τρόφιμος της μονής ήλθε να φοιτήσει (πρβλ. και Κοσμάς 2005, σ. 89).

142. Βλ. *Ακολουθίαι (διαφόρων Αγίων)* ήτοι Μωϋσέως του Θεόπτου, της Αγίας Αικατερίνης του όρους Σινά, του Οσίου Θεοδούλου, των Οσίων Αββάδων... κτλ. (ακέφαλο). – ANZ

143. Περίοδος πατριαρχίας του: 1929-1935. Προηγουμένως διετέλεσε τιτουλάριος επίσκοπος Ειρηνοπόλεως (1915-1924), μητροπολίτης Φιλαδελφείας (1924-25) και Δέρκων (1925-29). Επί των ημερών του λύθηκε το εκκλησιαστικό πρόβλημα της ελληνορθόδοξης ομογένειας Αμερικής.

144. Βλ. *Μην Φεβρουάριος* (ακέφαλο – κολοβό). – ΜΠΗΖ

145. Βλ. *Τριώδιον και Πεντηκοστάριον* (ακέφαλο–κολοβό, από σσ. 21-452). – ΜΠΗΖ

146. Βλ. *Μην Ιούλιος* (ακέφαλο). – ΜΠΗΖ

Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει εἰς τον προφήτην ἠλίαν / τον θεσβύτην / ὡστίς αποξενώση αὐτῷ ἔστω κατηραμένος / καὶ αφορισμένος καὶ ασυγχώριτος καὶ ἀνάλυτος / μαζί μέ τὸν [...] εἰς / το πύρ το αἰώνιον
30 Ιουνίου 1850 Ζώης¹⁴⁷ γράψας ἡμέρα Παρασκευή.

Στη σελίδα 159 του βιβλίου, μετά από τη λέξη τέλος:
ἐγὼ ὁ γρηγόριος ἔλαβον γρ. (;) 600.

Παρακάτω υπάρχουν και άλλα δυσανάγνωστα από τον ίδιο γρηγόριο ιερομόναχο (για τον οποίο βλ. σημ. 8).

Στη σελίδα 160:

ἐτοῦτο τὸ μνηεὸ ἦνε τοῦ προφίτου ἠλήου / ἐκ Ζήτξης καὶ ὄπιος πᾶρι κριφίος αὐτό / ἐστί ἀφορεσμένος ασινχώριτος καὶ [...].

Στη συνέχεια καταχωρίζεται παρεμφερής αφοριστική σημείωση.

55. Σε ἀκέφαλο λειτουργικό βιβλίο¹⁴⁸, στο εσώφυλλο του πίσω εξωφύλλου:

α) (η αρχή του σημειώματος έχει επικαλυφθεί με άλλο χαρτί και δεν φαίνεται) ... [Χρη]στόδουλον τον χερετό εροτό δηα το ἔσηον της ἠγήας / [...] [φ]ηλάη [...] / και ἀδελφών μου.

β) [...] ἠπάρχει τοῦ ἐνδόξου προφήτου Ἰηλιοῦ τοῦ θεσβοῖτου του εν Ζήτξη / μαναστήριου της ἀ΄ Ἰουλίου 1863 ἡμαίραν πέμτη / τούτο τὸ βηβλυο ηπαρχη.

56. Στη σελίδα ρη΄ Τυπικού¹⁴⁹:

Κύριος ηγούμενος Κωσταντιος τη τρις Δεκεμβρίου.

Στη σελίδα κί΄ υπάρχει στρογγυλή σφραγίδα, που στο κέντρο της φέ-

147. Πρόκειται για το Ζώη Κ. Μπουτάτη, ανιψιό του Χριστόδουλου Μπουτάτη και σημαίνοντα παράγοντα της τοπικής κοινωνίας, που διετέλεσε επίτροπος της μονής του Προφήτη Ηλία και των Πατέρων Ζίτσας. Βλ. Αρχείο Τρίμηνη: Πληρεξούσιο της κοινότητας Ζίτσας, Εν Ζίτση τη 22-9-1855, προς τους επιτρόπους των μοναστηρίων κ.κ. Ιωάννην Τριανταφύλλου, Κώνσταν παπα-Γεωργίου, Ζώνη Μπουτάτην και Δημήτριον Τσετσιάδη, με το οποίο τους επιφορτίζουν με το καθήκον να υπερασπίζονται τα μοναστηριακά δικαιώματα της κοινότητας συμπράττοντας και συναποφασίζοντας με τους εν Κων/πόλει απεσταλμένους και πληρεξουσίους τους Γεώργιο παπα-Κατσιουλίδη, Μιχαήλ Γ. Γκάλγκο και Διαμάντη Δ. Γεωργιάδη. Πρβλ. Αρχείο Τρίμηνη: Επιστολή Μιχαήλ Χρυσοχού προς Ζώη Μπουτάτη, επίτροπο της μονής Προφήτη Ηλία Ζίτσας, Αθήνησιν τη 12-12-1857.

148. Βλ. *Ερμηνεία εις τας Πράξεις των Αποστόλων* τας αναγιγνωσκομένας τη Κυριακή του Πάσχα. Τόμος Α΄ (ἀκέφαλο). – ΜΠΗΖ

149. Βλ. *Τυπικόν*, χ. ἀ. στ. (ἀκέφαλο – κολοβό). – ΜΠΗΖ

ρει σταυρό και περιφερειακά τα στοιχεία:

Ιερεύς Χ. Γ. Μπέτας (η ίδια σφραγίδα απαντάται άλλες δύο φορές και σε άλλες σελίδες).

Πρόκειται για τον τοποτηρητή της μονής των Πατέρων κατά τα έτη 1898-99 από το χωριό Κοσμηρά, σύμφωνα με ιδιόχειρη ενθύμησή του σε Απόστολο εκδ. 1899 της μονής Πατέρων¹⁵⁰. Η σφραγίδα του στο Τυπικό που σώζεται στον Προφήτη Ηλία είναι ενδεικτική του ότι το εν λόγω βιβλίο ανήκε στη μονή Πατέρων.

57. Σε ακέφαλο λειτουργικό βιβλίο¹⁵¹, στο εσώφυλλο του προσθίου εξωφύλλου:

*Τήν 14^η 10-44 / οί Γερμανοί έγκατελησαν τελείως τήν Ζίτσαν¹⁵²
/ και τήν 16 ήλθαν τμήματα έδεσητών / ό ταγ/χης Σάορας και Πα-
νταζής.*

Στο εσώφυλλο του πίσω εξωφύλλου:

α) *10-9-44 / έφυγαν οί γερμανοί εκ Ζίτσας / (υπογραφή μη αναγνώ-
σιμη).*

β) *Ελευθέριος Παπαυγέρης / 25-7-42 Ζίτσα.*

58. Σε σπάραγμα Μηναιίου¹⁵³ διαβάζουμε δύσκολα τα εξής:

α) *ετουτο το μηνεω ηνε του αγήου δημητριου κε οπηος να το παρι να
το χαλασι κολάζετε.*

β) *άνθρωπος αγραματος ξιλον ακαρπον.*

γ) *άβρός δ' έν πρόχωαις / κυκλωψ φθογκάζετω / μύρμηξι.*

δ) *άβρός δ' έν προχοαίς / κύκλωψ φθογγάζεται¹⁵⁴.*

150. Βλ. Δημητρίου Ζησοπούλου, «Τα μοναστήρια της περιοχής μας», περ. *η Ζίτσα*, τχ. 18, Ιούνιος – Ιούλιος 1993, σ. 12.

151. Βλ. *Παρακλητική* (ακέφαλη, κολοβή, από σ. 8 κ. εξ.). – ANZ

152. Όπως συνάγεται από τη σύγκριση της ενθύμησης αυτής με την αμέσως επόμενη, πλην όμως σε άλλη θέση κείμενη και από άλλη γραφίδα καταχωρισθείσα, καθώς και με δύο προηγούμενες, σχετικές με το ίδιο αντικείμενο (βλ. ανωτέρω αρ. 31 και 37), φαίνεται πως οι κατακτητές εγκατέλειψαν την κωμόπολη σταδιακά. Η χρονολογία 10-9-1944 μάλλον έχει να κάνει με την αποχώρηση του κύριου όγκου των δυνάμεών τους, ενώ η 14-10-1944 σηματοδοτεί την πλήρη και οριστική απαγκίστρωση και των τελευταίων εναπομεινάντων τμημάτων.

153. Βλ. *Μηναιόν του Δεκεμβρίου* (ακέφαλο-κολοβό, μόνο η σελίδα του τέλους σώζεται). – ΜΠΗΖ

154. Τα υπ' αρ. β), γ) και δ) σημειώματα συνάπτονται με πιθανή εκπαιδευτική δραστηριότητα στην εκκλήσια του Αγίου Δημητρίου, σε μη προσδιοριζόμενο χρονικό διάστημα, πριν πάντως από την υπό του Κοσμά Αιτωλού εν έτει 1778 ίδρυση της Κοινής

ε) *έτούτο το παρόν βιβλοίον είναι του άγιου δημητρίου μυροβλύτη : από / χορίον ζήτζαν* (δύο και τρεις φορές επαναλαμβάνεται το κτητορικό σημείωμα, με άλλη γραφή).

59. Σε Ευχολόγιο¹⁵⁵, κάτω ακριβώς από τον τίτλο υπάρχει το εξής ημικατεστραμμένο αφιερωτικό σημείωμα:

Άφιέρωμα / [το]ύ εύσεβούς Χριστιανού / [κυρί]ου Άναστ. Κατσουλίδη¹⁵⁶ / [είς τ]όν έν τή μεγάλη συνοικία / Ίερόν του Άγιου Νικο-

Σχολής Ζίτσας, πιο γνωστής ως «Δασκαλιό». Ανάλογες δράσεις ενδέχεται να αφορούν και άλλους ναούς της κοινότητας. Σε επίρρωση των ανωτέρω πρβλ. και ιδιωτική συλλογή Ν. Γάγαλη: [Αωνύμου], *Πληροφορία διά την εκκλησίαν και την σχολήν των Ταξιαρχών Ζίτσης*, χ. χ. [μεταξύ 1901-1903], όπου αναφέρεται επί λέξει: *Τα δε πρώτα γράμματα τα και κοινά καλούμενα εδιδάσκοντο εν ταις στοαίς των άλλων [πλην της των Ταξιαρχών – σημ. Θ. Κ.] εκκλησιών και μετά ταύτα εν ιδιαίτέρω τόπω χρησιμεύοντι ως σχολείον όστις ονομάζεται και σήμερα Δασκαλιό.*

155. Βλ. *Ευχολόγιον το Μέγα*, (ακέφαλο, σχισμένη η σελίδα τίτλου). – ANZ

156. Μνεία του ονόματός του υπό την ιδιότητα του επιτρόπου του ναού του Αγίου Νικολάου Ζίτσας γίνεται σε επιγραφή δίζωνης φορητής εικόνας του ναού αυτού (στην επάνω ζώνη εικονίζονται από αριστερά προς τα δεξιά η Παναγία, ο Χριστός και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, ενώ στην κάτω ζώνη ο Άγιος Γεώργιος ο Τροπαιοφόρος, ο Άγιος Νικόλαος Μυρέων και ο Άγιος Δημήτριος ο Μυροβλήτης), που παραθέτουμε αυτούσια: + *Δι' έξόδων του Κυρίου Κωστα Χριστοδούλου. έπιτροπεύοντος / του Κυρίου Άναστασίου Ίωάννου Κατσιουλίδη 1857. Νοεμβρίου 23 / Ο Ζωγράφος Πέτρος Γεωργιάδης πρωτοψάλτης της Μη- / τροπόλεως Ίωαννίνων.* Σύμφωνα, εξάλλου, με επιγραφή σε κεντρικό πολυέλαιο, που η συντεχνία κρασοπούλων, χανιτζήδων και αγωγιατών αφιέρωσε στη μονή Ιωάννου του Προδρόμου στο Νησί (βλ. σχετικά Γεωργ. Παπαγεωργίου, «Οι συντεχνίες των Ιωαννίνων και τα μοναστήρια του Νησιού», στο *Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων*. Πρακτικά Συμποσίου. 700 χρόνια 1292-1992. 29-31 Μαΐου 1992. Γενική εποπτεία Μ. Γαρίδης – Αθ. Παλιούρας, Ιωάννινα 1999, σ. 539: + *ΑΦ(ΙΕ)Ρ(Ω)Μ(Α) ΤΟΥ Σ(Υ)Ν(Α)Φ(ΙΟΥ) ΚΡΑΣΟΠ(ΟΥ)Λ(ΩΝ) / ΕΠΙΤΡΟΠΕΒΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΖΟΥΜΟΥΓΑΝΙ ΑΝΑΣΤΑΣΙ(ΟΥ) ΚΑΥΖΥΛΙΔΑ ΖΕΙ(Τ)ΖΕΩΝ: 1858*), ο Αναστάσιος Ι. Κατσουλίδης (με το συγχωριανό του Νικόλαο Τζιμογιάννη) ήταν κατά το 1858 επίτροπος της μονής, υπό την ιδιότητά του δε αυτή, όπως συνάγεται από το γεγονός ότι η συντεχνία των κρασοπούλων επετρόπευε τον Άγιο Ιωάννη (βλ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 537), εκ των μάλλον ισχυρών μελών του ισναφίου αυτού, διαθέτοντας γόητρο και κύρος μεταξύ των συναδέλφων του. Ειρήσθω εν παρόδω, σε μια ευρύτερη θεώρηση των πραγμάτων, ότι η συγκεκριμένη αντιπροσώπευση των κρασοπούλων από Ζιτσαίους δεν φαίνεται να είναι τυχαία και μάλλον είναι ενδεικτική του ότι οι Ζιτσαίοι κυριαρχούσαν στο εσωτερικό της εν λόγω συντεχνίας. Για επαγγελματική του ιδιότητα πρβλ. και περ. *Καραβίδα (1873-74). Σύγγραμμα περιοδικόν προωρισμένον δια τα Ιωάννινα. Εκδίδεται οσάκις καπνίση εις τον εκδότην της*, εν Κωνσταντινουπόλει 1873, σσ. 28,

λά[ου Ναόν]. / Τῆ 15^η Αὐγούστ[ου] [...] ¹⁵⁷.

60. Σε Μηναίο και πάλι ¹⁵⁸, στη σελίδα 232 (λευκή):

Καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Προφήτου Ἰησοῦ / τοῦ θεσβήτου ὅστις ἀποξενῶσι αὐτό νὰ ἔχει τὴν κατάραν / τοῦ Χρηστοῦ καὶ τῆς Παναγίας καὶ / ὄλλον τὸν Ἅγιον των ἀπεῶνος εὐαρεστισάντον (;) αμην (το ίδιο αφιερωτικό σημείωμα επαναλαμβάνεται δις πιο κάτω, το μεν εν μέρει, το δε ελαφρά τροποποιημένο).

61. Στο εσώφυλλο του μποστινού εξωφύλλου Μηναίου επίσης ¹⁵⁹:

Του Ἁγίου Δημητρίου αρ. 16 Ἰωαν. Βαλκάνος.

Στη σελίδα 200, σε επίρρωση των ανωτέρω, με άλλη γραφή:
ετουτο μηνεο ηνε του αγιου / δημητρηου.

62. Σε παράφυλλο^Γ Μηναίου ¹⁶⁰:

του Ἁγίου Δημητρίου αρ. 17 / Ἰωαν. Βαλκάνος.

63. Στο εσώφυλλο, τέλος, του πίσω εξωφύλλου Μηναίου ¹⁶¹:

α) *Βασίλειος Δημητ. Σιόκας* ¹⁶².

β) *Ὁ ἅγιος Γελάσιος ἐν εἰρήνῃ τελειοῦται.*

γ) *Βασίλειος Δ. Σιόκας.*

30, όπου αναφορά σε καφενείο του Ζητσιώτη Κατσιουλίδη και σε επίσης Ζητσιώτες καλφάδες του. Αν και δεν είναι σαφές για ποιον Κατσιουλίδη γίνεται λόγος, πιθανότατα φωτογραφίζεται ο προμνησθείς Αναστάσιος Ι. Κατσιουλίδης, από τους καλφάδες μάλιστα που είχε στην υπηρεσία του είναι προφανές ότι ο κύκλος των εργασιών του δεν ήταν διόλου ευκαταφρόνητος.

157. Η απουσία του ονόματος του Αν. Κατσιουλίδη από το μητρώο αρρένων της κοινότητας Ζίτσας, το συνταγμένο κατά το 1914, δείχνει ότι απεβίωσε προ του 1914, επομένως για οποιαδήποτε στοιχειώδη απόπειρα χρονολόγησης του αφιερωτικού σημειώματος θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και το στοιχείο αυτό.

158. Βλ. *Μην Οκτώβριος* (ακέφαλο – κολοβό, αρχίζει από σ. 5). – ΜΠΗΖ.

159. Βλ. *Μην Οκτώβριος* (ακέφαλο). – ΜΠΗΖ

160. Βλ. *Μην Νοέμβριος* (ακέφαλο). – ΜΠΗΖ.

161. Βλ. *Μην Δεκέμβριος* (ακέφαλο – κολοβό). – ΜΠΗΖ

162. Διδάσκαλος το επάγγελμα, γαμβρός στη Ζίτσα.

Επίμετρο

Καταχωρίζουμε εν τέλει και ορισμένες ενθυμήσεις για τη Ζίτσα, που απόκεινται σε βιβλία άλλων περιοχών και έχουν επισημανθεί και δημοσιευτεί από άλλους ερευνητές, προκειμένου να έχουμε μια πιο διευρυμένη εικόνα των σχετικών με την κοινότητα πληροφοριών, επιπροσθέτως δε να διαφανούν εναργέστερα οι τοπικές συνάψεις και συνακόλουθα να συνειδητοποιηθεί η ανάγκη για συνδυαστική, στο μέτρο του δυνατού, «ανάγνωση» του υπάρχοντος εν αφθονία ιδιότυπου αυτού υλικού.

1. Οι καταχωριζόμενες κατωτέρω υπ' αρ. α) και β) ενθυμήσεις, καθώς και το σημείωμα γ) περιέχονται σε κατάστιχο της μονής Αγίου Νικολάου Σκαμνελίου αφορώντος την καταγραφή της κινητής και ακίνητης περιουσίας της μονής εν έτει 1736 και φέροντος υπογραφή του μητροπολίτη Ιωαννίνων Γρηγορίου. Αντίγραφο του καταστίχου αυτού είχε δοθεί από τον ιερέα Γεώργιο Παΐσιο στο Χρ. Σούλη, ο οποίος όμως έκανε αποσπασματική / επιλεκτική χρήση του σε δημοσίευσμά του στα *Ηπειρωτικά Χρονικά*. Για το λόγο αυτό ο Παΐσιος αποφάσισε να προβεί σε πλήρη δημοσιοποίησή του. Από τα παρατιθέμενα στοιχεία της καταγραφής πληροφορούμαστε ότι η μονή Αγίου Νικολάου διέθετε στη Ζίτσα μετόχι και κτηματική περιουσία¹⁶³, γεγονός που μεταθέτει χρονικά τις σχέσεις μονής και κωμόπο-

163. Ειδικότερα, γίνεται λόγος για μετόχι μετά των περιουσιακών του στοιχείων (αγγεία, σκεύη), καθώς και για 5 αμπέλια και 26 χωράφια με προσδιορισμό των τοποθεσιών τους. Βλ. Γεωργίου Παΐσιου ιερέως, «Το Κατάστιχον της Ιεράς Μονής Αγίου Νικολάου Σκαμνελίου (αψλστ=1736)», *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954), σσ. 476-477 (στο εξής Παΐσιος 1954). Θα πρέπει να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι και η μονή Αγίας Παρασκευής Σκαμνελίου διέθετε αμπελοχώραφα στην κτηματική περιφέρεια Ζίτσας, γνωστά συλλήβδην ως «Σκαμνελίτικα». Από στοιχεία που καταχωρίζονται σε παλαιό «δευτέρι» [= φορολογικό κατάστιχο] αρκετά χρόνια αργότερα, το 1777, προκύπτει ότι οι δύο μονές του Σκαμνελίου κατείχαν 168,5 στρέμματα χωραφιών (94 η μονή Αγίου Νικολάου και 74,5 η μονή Αγίας Παρασκευής), ήτοι το 2,7% της συνολικής αντίστοιχης καλλιεργήσιμης έκτασης στη Ζίτσα, ενώ εξουσίαζαν επίσης και αμπέλους συνολικού αριθμού κλημάτων 78.630 (40.100 και 38.530 κλήματα για την κάθε μονή αντίστοιχα), υπερβαίνοντας ελαφρά το συνολικό αριθμό κλημάτων του Προφήτη Ηλία Ζίτσας. Βλ. σχετικά Αρχείο Τρίμημη: Κατάστιχο επιγραφόμενο 1777 αυγούστου – πρότι Θίμιση το δευτέρι όπου ἔγιναι εις τα ἰοᾶνινα ἐμπροσθέν τον διοριζόμενον ἕνα προς ἕνα: τόσο τῶν ἀμπελίον ὅσον και τον χωραφίον (στο εξής κατάστιχο του 1777).

λης σε ακόμη πιο πρόωμη του 1736 εποχή. Όσον αφορά τις σχετικές με τη Ζίτσα καταχωρίσεις, που συμπληρώνουν και διαφωτίζουν περισσότερο ορισμένες πτυχές αυτής της συνάφειας, ακολουθούμε τη μεταγραφή του Παΐσιου, παρόλο που πρωτοδημοσιεύτηκαν από το Σούλη:

α) «έτους 1764 φευρουαρί(ου) 20.

έδοσεν ο δημήτρης ράσκος από το χωρίον ζίτζα το χοράφι σι γουβα το έδοσεν του μοναστιρι(ου) και είναι κοντά εις το χοράφι του μοναστιρι(ου) και έγραψεν ώνόματα δύο δημητρι(ου) και σουσάνας και είναι σινορίτης ο πρωτόπα(πας) από το άπάνω μέρος από το κάτω μέρος ο μανούσις ζόγος από το ένα μέρος στρατα από το άλλο μέρος είναι το χοράφι του μοναστιρι(ου) και θελαγένουν τα δύο χοράφια ένα»¹⁶⁴.

β) «Σελίς 25.

1788

ήουλίου. 20 έδοσεν ο δίμος ράμος του μανούσι από τη ζίτζα ένα χωράφι στώ στάλο μεροκάματα 3 και είναι σινορίτης ο τάφιλος τζάτιλας και ο γιώργις πέτζιος και έγραψεν τα όνόματά τους»¹⁶⁵.

γ) «1808

ήδοϋ γράφωμε τα όσα μεροκάματα χοράφια είναι στη ζήτζα.

στη γούβα	μεροκάματα	3
σι κορτζ(ι)ά του λούτα	»	2

164. Βλ. Παΐσιος 1954, σ. 478 (εν σ. 23 του καταστίχου της μονής). Πρβλ. Σούλης 1934, σ. 97, αρ. 53. Με την ενθύμηση αυτή, όπως και με τη β) που ακολουθεί, περιγράφεται η συνήθης διαδικασία απόκτησης κτημάτων (χωραφιών, αλλά και αμπελιών), δηλ. η αφιέρωση/δωρεά (πρβλ. και Β. Οικονόμου 1969, σ. 29). Το επώνυμο του αφιερωτή, που δεν σώζεται σήμερα, μαρτυρείται και σε πωλητήριο έγγραφο με χρονολογία 1-12-1780 (βλ. Αρχείο Τρίμμη). Η τοποθεσία γούβα και νυν σε χρήση στη Ζίτσα. Το όνομα, τέλος, πρωτόπαπας εντοπίζεται αυτούσιο και στο κατάστιχο του 1777, ενώ το όνομα μανούσις ζόγος δεν καταχωρίζεται, υπάρχουν εντούτοις οι ακόλουθες συναφείς καταχωρίσεις: τάτζι μανούσι, γιάνι μανούσι, μανούσι χοντρομάρος, στήλο μανούση, μανούση θανάσι, παπαμανούση (βλ. κατάστιχο του 1777).

165. Βλ. Παΐσιος 1954, σ. 478 (σ. 12 του καταστίχου). Πρβλ. Σούλης 1934, σ. 72, αρ. 76. Ο αφιερωτής απαντάται και στο κατάστιχο του 1777, φερόμενος να κατέχει 20 στρέμματα χωραφιών, ο τάφιλος τζάτιλας της ενθύμησης αντιστοιχεί σε καταχώριση ταύλε τζατίλα [= Τριαντάφυλλος Τζατίλας], ενώ η υπό τα στοιχεία διαμάντις πέτζος καταχώριση στο ίδιο κατάστιχο ενδεχομένως υποδηλώνει άμεση συγγενική συνάφεια με το γιώργι πέτζιο της ενθύμησης.

στί κρέμενι	»	3
στο καριτζίτικο	»	2
στά λοζανὰ	»	3
τὸ πρῖνιὸ τοῦ Ἰσου (;)	»	2
στον τίχω νοῦ ζαχαρία	»	2
στί κορτζ(ι)ὰ τῆς παρθενίας	»	3
στά βαθουλά	»	2
ἕτερο στά βαθουλά	»	2
στοῦ κοστανίκο	»	2
στοῦ λεόντου τὸ πηγάδι	»	7
στήν ἀγίαν παρασκεβὶ	»	5
στοῦ σουσηνίρι τὴν καργιά	»	2
στά βαθουλά	»	2
στο βλαχόδρομο	»	3
Σελὶς 26.		
στά δένδρα	»	6
στί στράτα στί κορτζ(ι)ὰ	»	10
στά βλοτόπι	»	9
στο παλεόλουτζο	»	2
στά ζαραβέλια	»	2
στον ἰλία	»	2
στά τζαραπέλια	»	2
στά πηγάδια	»	3
σιμὰ στο μαναστίρη	»	2
στο πλάη	»	9
ἔξο ἀπὸ τὴν ἀχερόνα	»	2
στο φυτολαΐ	»	2
σὶν καριά	»	2
ὅλα ὅλα τὰ μεροκάματα σουμάρουντε		99
Σελὶς 27 (δι' ἄλλης χειρός)		
ὅσα κομάτια ἀμπέλη ἐχομε εἰς ζιτζα καὶ μεριάτικα τὸ κάθε ἀμπέλη, τὸ σιμηόνο κάτωθεν.		
1: ἀμπέλη εἰς τὸν κάμπο ἀργατικά		40
1: ἀμπέλη στοῦ κῶζαρι τοῦ στάβρου ἀργ.		60
1: ἀμπέλη στί ράχι ἀργ.		<u>13</u>
		113

(δι' ἄλλης χειρός)

ἔτι στὸ λιγοψηνὸ χωράφι 1
 ἓνα χωράφι ἢς λησητζινὰ σηνορήτες τὸ κάτω μέρος ...κέ τέτζηκα τὸ
 ἄλλο μέρος δρόμος το ἀπάνο μέρος ταγλῆς τὸ ἄλλο μέρος βακούφη-
 κο»¹⁶⁶.

2. «σιμηνο αφου εκτηστη η κουλα¹⁶⁷ στη ζιτζα 1794 Νοεμβριου 1 και

166. Παΐσιος 1954, σ. 479. Πρβλ. Σούλης 1934, σ. 97, αρ. 53, ο οποίος όμως δημοσίευσε μόνο τα διαλαμβανόμενα στη σ. 27 του καταστίχου, κι αυτά όχι όλα. Ο αριθμός των αμπελιών εν προκειμένω (3) εμφανίζεται μειωμένος έναντι των 5 αμπελιών της καταγραφής του 1736, πράγμα που δείχνει ότι στον τομέα αυτό προέκυψαν στο μεταξύ (από το 1736 έως το 1808) μεταβολές επί το χειρόν. Όσον αφορά τα χωράφια, δεν είναι άτοπο κατά τη γνώμη μας, να υποτεθεί ότι η σούμα των 99 μεροκάματων [98 + 1 το χωράφι στο *λιγοψηνό*, που έπεται] αντιστοιχεί σε ισάριθμα στρέμματα, αριθμός που προσεγγίζει ως έγγιστα τον αριθμό των 94 στρεμμάτων που διαλαμβάνει το κατάστιχο του 1777 (βλ. σημ. 163). Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι το 1788 μεσολάβησε και άλλη δωρεά χωραφίου 3 μεροκάματων (βλ. ανωτέρω ενθύμηση 1β του Επιμέτρου) – η μη συναρίθμησή του στην ενθύμηση του 1808 είτε οφείλεται σε λάθος ή, στην περίπτωση που καταχωρίστηκε σε άλλη τοποθεσία, είναι παραπλανητική –, καταλήγουμε κάλλιστα σε απόλυτη σχεδόν συμφωνία. Το μετά την απαρίθμηση των αμπελιών καταχωριζόμενο δεύτερο χωράφι ποσώς επηρεάζει, κατά τη γνώμη μας, τις ανωτέρω εκτιμήσεις, αφού δεν περιέχει ανάλογα προσδιοριστικά στοιχεία με τα προηγούμενα και, επομένως, δεν αθροίζεται. Ο τρόπος, μάλιστα, οριοθέτησής του απομακρύνεται από το πνεύμα του όλου σημειώματος και μάλλον προσιδιάζει στις σχετικές με δωρεές ενθυμήσεις 1.α) και 1.β), μόνο που απουσιάζει το όνομα του αφιερωτή. Τα επώνυμα των συνοριτών (*τέτζηκα* [= Ντέτσικας], *ταγλῆς* [= Νταγλής/Δαγκλής]), υφιστάμενα και σήμερα στη Ζίτσα, δεν αναφέρονται στο κατάστιχο του 1777, γεγονός που παραπέμπει στη μετά τη χρονολογία αυτή, και πάντως προ του 1808, δημογραφική ένταξη των συγκεκριμένων οικογενειών στη Ζίτσα. Ενδιαφέρον, εξάλλου, παρουσιάζουν τα αναφερόμενα τοπωνύμια, από τα οποία πολλά είναι γνωστά και σήμερα (Γούβα, Κρέμενη, Καρ(ι)τσιώτικο, Λοζ(ι)ανά, Βαθ(ου)λά, Κωστανίκος, Αγία Παρασκευή, Βλαχόδρομος, Αυλότοπα, Ζαραβέλια, Αϊ-Λιάς, Τσαραπέλια, Πηγάδια, Μαναστήρι, Πλάι, Φτελιάς, Καρ(γ)ιά, Κάμπος, Ράχη, Λιγοψ(ι)νό, Αλοσίτζηνα), ενώ ορισμένα είτε είναι ελάχιστα γνωστά (Δένδρα, Παλιολούτσα) είτε έχουν εκλείψει τελείως από τη συλλογική μνήμη (π.χ. Κορτζιά του Λούτα, Προικιό του Ίσου, Τοίχος υιού Ζαχαρία, Κορτζιά της Παρθενίας, Στράτα στην κορτζιά, του Λεόντου το πηγάδι).

167. Ο λόγος για το σεράι που έκτισε ο Αλή πασάς στην κορυφή του λόφου «Ρουσόπουλο», η οποία έφερε έκτοτε την ονομασία «Κούλα» (ή «Κούλια» < κουλές ή κουλάς < τουρκ. *kule*: κορυφή, σκοπιά, πύργος, μικρό φρούριο). Για το σεράι του Αλή, που ο πασάς το χρησιμοποιούσε συχνά και ως θερινό ενδιαίτημα και του οποίου αποσπασματικά στοιχεία αρχιτεκτονικής υφής μπορούμε να διακρίνουμε στη γλαφυρή περιγραφή του Rouqueville – ο Γάλλος πρόξενος συνάντησε τον Αλή στη Ζίτσα το

εκοψαν κε τα δεντρα»¹⁶⁸.

3. «1844: Τι 5 Αυγούστου έριξε χαλαζα ης τι ζιτζά στον αγηλία κι χάλασε ταμπέλια»¹⁶⁹.

Φεβρουάριο του 1806 –, αλλά και σε κείμενα και άλλων περιηγητών, βλ. Κοσμάς 1998, σσ. 13, 18 (σημ. 39, όπου και σχετική βιβλιογραφία), 27, 46, 55-56, 59.

168. Μπέττης 1965, αρ. 31, σ. 55. Η ενθύμηση, σύμφωνα πάντα με τον Μπέττη, αποκειται σε παράφυλλο Ευαγγελίου έκδοσης Δημ. Θεοδοσίου (1768), το οποίο ανήκει στον Αϊ-Λια του χωριού Σούλι – Χριστοβασίλη. Πρβλ. Β. Οικονόμου 1969, σ. 41. – Κοσμάς 1998, σ. 16.

169. Βλ. Στέφ. Χ. Κωλέττα, *Άγιος Γεώργιος. Ένα Βυζαντινό μνημείο στην Κάτω Λαψίστα Ιωαννίνων*, Ιωάννινα αλφβ', αρ. 11, σ. 54. Η ενθύμηση καταχωρίζεται σε μηναιό Ιουλίου του Αγ. Γεωργίου Λαψίστας.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Το Ευρετήριο αφορά μόνο της ενθυμήσεις και τα σημειώματα. Παραπέμπουμε γενικά και χωρίς άλλες εξειδικευμένες αναφορές στην αρίθμησή τους, παραπομπή που καλύπτει και τον επ' αυτών σχολιασμό. Ευρετηριάζονται ονόματα (εξαιρείται ο κατάλογος ονομάτων του αρ. 24), τόποι και πράγματα. Για να απλουστευθεί η όλη διαδικασία και για να αποφευχθεί η πολυτυπία τα λήμματα καταχωρίζονται κατά κανόνα ορθογραφήμένα. Όπου, ωστόσο, γίνεται χρήση [και] ανορθόγραφων τύπων, αυτοί καταγράφονται με πλάγια στοιχεία. Τα όμοια ονόματα, για τα οποία δεν υπάρχει κανένα άλλο προσδιοριστικό στοιχείο, παρατίθενται σε ένα λήμμα. Οι αριθμοί σε αγκύλες είναι δηλωτικοί έλλειψης απόλυτης βεβαιότητας για τις συγκεκριμένες παραπομπές. Η ένδειξη Ε, τέλος, δίπλα από κάποιον αριθμό αφορά στο Επίμετρο.

Αγγέλης Ιωάννης Θ. 43	Αθήναι 33
Αγγέλης ψωμάς 15, 16	αιγοπρόβατα 15
Αηλίας· βλ. Προφήτης Ηλίας Ζίτσας	Αϊ-Λιάς Σουλίου Χρηστοβασίλη 2Ε
Αγία Παρασκευή Ζίτσας, ναός 11	Αϊ-Λιας, τοπων. 1Ε
Αγία Παρασκευή Σκαμνελίου, μονή 1Ε	Αίσωπος Γεώργιος 5, 7
Αγία Παρασκευή, τοπων. 1Ε	Αλβανία 5
Άγιος Γεώργιος Λαψίστας, ναός 2Ε	αλέβρι 15
Άγιος Γεώργιος ο νεομάρτυς 47	Αλή πασ(ι)άς 4, 5, 2Ε
Άγιος Δημήτριος Ζίτσας, ναός 5, 7, 10, 19, 23, 58, 61, 62	Αλληλοδιδασκτική Σχολή Ζίτσας 11
Άγιος Νικόλαος Ζίτσας, ναός 5, 7, 11, 17, 21, 27, 28, 30, 33, 34, 59 – βακαληκόνη/παντοπωλείο 11, 34	Αλοίτζηνα, τοπων. 1Ε
Άγιος Νικόλαος Σκαμνελίου, μονή 1Ε	Αμερική 49, 51
Άγιος Παντελεήμων Νήσου, μονή 5	αμπέλια 16, 49, 1Ε, 3Ε
	αμπελοχώραφα 1Ε
	Αποστόλου Γεώργ. Χ. 25
	Αρεταίος Χριστόδουλος 16
	Αρεταίου Αικατερίνη 16
	Αυλότοπα, τοπων. 1Ε
	αχμέτ χορεσίτ πασιάς 5

- Βαδόκα Αρτημισία** 27
Βάης Πολυχρόνης· βλ. Πετρίτης Αχ.
Βάης Σταύρος, ιερέας 15
Βαθ(ου)λά, τοπων. 1Ε
Βάκχος (μεταφ.)· βλ. κρασί
Βαλκάνος Ιωάννης 7, 61, 62
βεζίρης 4, 5
Βελλάς μονή 48
βησαρίας/Βησσαρίων, ιερομόναχος/ηγούμενος 13, 15, [49]
Βλαχία 8, 15
Βλαχόδρομος, τοπων. 1Ε
Βλοτόπι· βλ. Αυλότοπα
Βουκουρέστι 8, 41
Βουλγαρία 5
Βραΐλα 33
- Γαβριήλ, ηγούμενος** 15
Γάτσιος Μιχαήλ Χρ. 17
Γεννάδιος, αρχιμανδρίτης 14
Γερμανοί 31, 37, 57
Γερομνήμου· βλ. Ιερομνήμη γέωμορο 16
Γεωργιάδης Βασίλειος 11
Γεωργιάδης Διαμάντης Δ. 54
Γεωργιάδης ή Γεωργάτης Εμμ. Ι. 11
Γεωργιάδης Ιωάννης 11
Γεωργιάδης Πέτρος 59
Γεωργιάδης Χαράλαμπος 11
Γεωργίδης (-ιάδης) ή Γεωργάτης Αναστάσιος 11
Γεώργιος, αγνώστου επωνύμου 5, 9
Γεωρτζίδης ή Γκιουρτζίδης Φώτιος 38
- Γιάννινα**· βλ. Ιωάννινα
Γιόργιος 47
Γιουγκοσλαβία 5
Γιούννης Αναστάσιος 16
Γκάλγκος Μιχαήλ Γ. 54
Γκάλγκος Ν., ο νεότερος 30
Γκάλγκος Νικόλας, ο πρεσβύτερος 16
Γκόψης 38
Γληζανιότης 16
Γούβα, τοπων. 38, 1Ε
Γουδίνος Αναστάσιος Π. 34
Γρανίτσας· βλ. Παπαπέτρου
Γρανιτσοπούλα 39
Γρηγόριος, ιερομόναχος/ηγούμενος 3, 4, 7, 13, [49], 54
Γρηγόριος, ιερομόναχος 49
Γρηγόριος, μητροπ. Ιωαννίνων 1Ε
Γριγόρηος 47
γρόσια 4, 13, 15, 16, 43
- Δαγκλής**· Βλ. Ταγλής
Δαμιανός, σύζ. Χρυσούλας 16
Δαμιανού Χρυσούλα 16
δανηήλ, ιερομόναχος 49
Δανιήλ, ιερέας 13, 48, [49]
Δασκαλιό· βλ. Κοινή Σχολή Ζίτσας
δεκάρι(ι), νόμισμα 16
Δένδρα, τοπων. 1Ε
Δημοκρατικός Στρατός / ΔΣΕ 38, 44
Δημοτικό Σχολείο Λιθίνου 43
Δωρόθεος 51

- Εαμική Εθνική Αντίσταση 44
 Εβραίος, έμπορος 16
 Εδεσίτες 57
 Εθνικός Στρατός 5, 38
 ΕΛΑΣ 44
 Ελλάδα 5
 Εμφύλιος πόλεμος 5, 44
 Εξαρχόπουλος Γεώργιος 39
 Εξάρχου Γρηγόριος· βλ. Γρηγόριος ιερομόναχος/ηγούμενος *έξο από την αχερόνα*, τοπων. 1Ε
 επιτροπή κληροδοτήματος Δημητρίου Ζιτσαίου 34
 Ερμόνη, αγνώστων στοιχείων 15
 Ευθυμίου Κων/νος, Οικονόμος 45
 Ευρώπη 53
- Ζαγόρι** 38
 Ζαραβέλια, τοπων. 1Ε
ζαρζαβάτη 16
 Ζαχαρίας, ηγούμενος 3, [49]
 Ζέρβας Χριστόδουλος 35, 42
 Ζήσης Δημήτριος 16, 17
 Ζιτσαίος Δ· βλ. Παπασταύρος Δημ.
 Ζοσιμάς Αναστάσιος 13
 Ζουμουγάνης Νικ· βλ. Τζιμογιάννης Ν.
 Ζωσιμάδες 15
 Ζωσιμαία Αδελφότητα 15
 Ζωσιμαία Σχολή 12, 16, 26
- Ηλιόκαλη** 19
 Ημγυμνάσιο Ζίτσας 25
ησακείμ, ιερομόναχος 49
- Ήπειρος 15, 26, 43, 49
- Θανάσης κριθαράς** 15
 θανατικό 5
 Θεογέφυρο 38
 Θεοδόσιος του Λάμπρου 46
 Θεοδόσιος, καλόγηρος 4
 Θεσσαλία 19, 26
- Ιατρική** 53
 Ιερατική Σχολή Νήσου 15
 Ιεροδιδασκαλείο Βελλάς 45
 Ιερομνήμη 13, 43, 48
Ιλίας βλ. Αϊ-Λιας
 ισπανικά δολάρια (τάλιρα, πάστρα και δίστηλα). βλ. κολονάτα
 Ιταλία 5
 Ιωακείμ, εφημέριος της μονής Πατέρων 47
 Ιωάννης Α. 49
 Ιωάννης ο Πρόδρομος Νήσου, μονή 59
 Ιωάννινα 4, 14, 15, 16, 19, 45, 47 – Μητρόπολη 59 – Παρθεναγωγεία 16 – πασαλίκι 4
- Καλαμάς** 38
 Καλτσόγιας Γ. 19
 Κάμπος, τοπων. 1Ε
καπηννάτικου [= καπνιάτικο], φόρος 16
 Καρ(γ)ιά, τοπων. 1Ε
 Καρακώστα Κυριακούλα 16
 Καραμπίνας Αλέκος 25
 Καριτζίτικο/Καρ(ι)τσιώτικο, τοπων. 1Ε

- Καρίτσα 30
 Καταρράκτης Άρτας 41
 Κατοχή 5
 Κατο(ι)ουλίδης Αναστάσιος Ι.
 59
 Κατσιούλης Μιχαήλ Γ. 28, 33, 35
 Κατσιουλίδης Γεώργιος, ιερέας
 54
 Καυζιλίδας Αναστάσιος· βλ.
 Κατο(ι)ουλίδης Αν.
 ΚΚΕ 44
κόζαρι του στάβρου, τοπων. 1Ε
 Κοινή Σχολή Ζίτσας 58
 κολονάτα, νομίσματα 16
 Κόνιαρης Χριστόδουλος Ι. 16
 Κοντογιάννης Γεώργ. Β. 33
 Κορτζιά της Παρθενίας, τοπων.
 1Ε
 Κορτζιά του Λούτα, τοπων. 1Ε
 Κοσμά Ζαχάρω 19
 Κοσμάς ο Αιτωλός ή διδάχος 1,
 5, 58
 Κοσμάς Παύλος Σταύρου 19
 Κοσμάς Σταύρος 19
 Κούζας 15
 Κουκλιοί 25
 Κούλ(ι)α, τοπων. 2Ε
κουμμουνιστές 5
Κούτζη [= Κούτσι] 4
 Κρανάς Γ· βλ. Αίσωπος Γ.
 κρασί 15, 16
 κρέας 16
 Κρέμενη, τοπων. 1Ε
 Κρομμύδας Κων/νος 8
 Κωνσταντινούπολη 24, 39, 54
 Κωνστάντιος, ηγούμενος 56
 Κωστάκης Νικ. 5
- Κωστανίκος, τοπων. 1Ε
 Κώστας 16
- Λάμπρος 16
 Λάππας Βασίλειος Ν· βλ. Lappas
 Β.
 Λάρισα 26
 Λεοντίδης Ιωάννης 11
λησητζινά· Βλ. Αλσιτζηνα
 Λιάκος Χρ. Β. 25
 Λιγοψ(ι)νό, τοπων. 1Ε
 Λιόντος Δημήτριος 27, 28, 33, 35
 Λιόντου Ελένη, σύζ. Δ. 27, 28, 33
 λίρα/-ες 15, 16
 Λίστα Φιλιατών 25
 Λοζ(ι)ανά, τοπων. 1Ε
 Λούσιας 16
 Λύβης Θεμιστοκλής 27, 38
- Μαζαράκι** 43
 Μακάριος Ιερομόναχος 49
 Μακεδονία 26
 μαλλί 15, 16
 Μαναστήρι, τοπων. 1Ε
 Μανέσκος Δημητράκης 53
 Μανέσκος Χριστόδουλος 53
 Μάνος Γρηγόριος Γ. 38
 Μανούση(ς) Αυγέριος 5
μανούση(ς) θανάσι(ς) 1Ε
μανούση(ς) στήλο(ς) 1Ε
 Μανούσης Σπυρίδων 25
μανούσι(ς) γιάνι(ς) 1Ε
μανούσι(ς) τάτζι(ς) 1Ε
μανούσι(ς) χοντρομάρος 1Ε
μανούσις ζόγος 1Ε
 Μαρία, αγνώστου επωνύμου 6
 Ματακούλης Γεώργ. Χ. 25

- μεγάλη συνοικία ή μεγάλος μαχαλάς Ζίτσας 11, 17, 28
 μελούδα 49
 μεροκάματα 1Ε
 μετζήτι/-ια, νόμισμα 16
 Μεχμέτ πασάς 4
 Μηχαήλ, ιερέυς 5
 μικρή συνοικία ή μαχαλάς Ζίτσας 5, 42
 Μίνχεν/Μόναχο 53
 μοναστηριακά κτήματα 15
 Μούλιος Παναγιώτης Χρ. 25
 Μουργκάνα 38
 Μουσταφάς ο Γ', σουλτάνος 4
 μουχαμπέρης (-μπέρης / -πήρης) 16, 17
 μουχτάρης 16, 17
 Μπαβαρία 53
 Μπαζάκας, χασάπης 16
 Μπαλούγιας Ι. Δ. 25
 Μπέττας Χ. Γ., ιερέας 56
 μποστανί 16
 Μπουζαίου, επαρχία 8, 10
 Μπουτάτης Ζώης Κ. 54
 Μπουτάτης Χριστόδουλος 54
 Μπραίμ μαχαλάς 16
 μπράτζα (-τσα) 16
 Μπριάνιστα 43
- Ν. Κ.**: βλ. Τάτζης (-τσης) Νικόλαος Κ.
 ναπολεόνι/-ια, νόμισμα 15
 ναρκοπόλεμος 5
 Νεόφυτος, ιερομόναχος 49
 Νεοχώρι 38
 Νησί (-σος) Ιωαννίνων 5, 49, 59
 Νικηφόρος, ιερομόναχος/ηγούμενος 13, 15, 46
 Νταγλής· βλ. Ταγλής
 Ντέτσικας 1Ε
 ντισχερέδες· βλ. τεσκερέδες
- Ξυλάνης Γαβριήλ**: βλ. Γαβριήλ
- Οκιάδες** 15, 16
 Ουγγροβλαχία 8
 ουρλάν, είδος υφάσματος 16
- Παγανών μονή** 49
 παζάκας· βλ. Μπαζάκας
 Παπ(π)ανίδης ή Παπαπάνος Σταύρος Χ. 15
 Παΐσιος, ιερέας 1Ε
 παλεόλουτζο/Παλιολούτσα, τοπων. 1Ε
 Παναγία (Κοίμηση) Ζίτσας, ναός 24, 41
 Παναγία Μοσπίνας, ναός 49
 πανή 16
 Πανταζής Μάνθος, Βηητζινός 8
 Πανταζής, Εδεσίτης 57
 παπα Αναστάσης 13, 48
 παπα γιόργις 47
 παπα Ιωάννης 16
 παπα Κόνστας, υιός παπα Αθανασίου 4
 παπα Χριστόδουλος 8, 13
 παπα-Γεωργίου Κώνστας 54
 Παπαδημητρίου Κων/νος 8, 12
 παπακόστας 14
 παπαμανούση(ς) 1Ε
 Παπαπέτρου Αθηνά 39
 Παπαπέτρου Δημ. 39
 Παπασταύρος Δημ. 15

- Παπασταύρου Αμαλία 15
 Παπαυγέρης Ελευθέριος 57
 παπαχρίστου γιάνις 50
 Παππά γεωργίου Αντώνιος 15
 Παππάς Κων/νος Β., ιερέας 16,
 19, 30, 36
 παράδες, νόμισμα 16
 Πάσχος [Νικόλαος] 5
 Πατέρων μονή 4, 15, 47, 53, 54,
 56
 Παύλος Σ. Ζιτσαίος ή Παύλος Σ.
 βλ. Κοσμάς Παύλος
 πέτζιος γιώργις 1Ε
 πέτζος διαμάντις 1Ε
 Πετρίτης Αχιλλέας 38, 44
 Πηγάδι του Λεόντου, τοπων. 1Ε
 Πηγάδια, τοπων. 1Ε
 Πλάι, τοπων. 1Ε
 Πνευματικό Κέντρο Ζίτσας 11
 Πνευματικού Γεώργιος Κ. Ν. 16
 Πογδοριανή 47
 ποιήες 16
 Πόλεμος Ελληνοϊταλικός 5
 Πράσ(σ)ος Κώνστας Ι. 16
 Πράσος ή Πρασιίδης Θεοδόσιος
 Λ. 26
 Πράσου (-σος) Σταύρος Δ. 16
 Πράσος Αναστάσιος Δ. 16
 Προικιό του Ίσου (;), τοπων. 1Ε
 Προφήτης Ηλίας Ζίτσας, μονή 2,
 3, 4, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16,
 18, 25, 46, 48, 49, 50, 52, 54, 55,
 56, 60, 1Ε, 3Ε
 Πρωτόπαπα 38
 Πρωτόπαπας 1Ε
 Πύλη 4
- Ρ**άικο 5, 8, 13
 ράμος δίμος του μανούσι 1Ε
 Ράσκος Δημήτρης 1Ε
 Ράχη, τοπων. 1Ε
 Ριζό 50
 Ρουμανία 33, 40
 Ρουσσόπουλο, τοπων. 2Ε
 ρούχο 16
- σ**αλταμάρα 16
 Σαμαράς Γιάννης, αρνοπώλης 16
 Σάρρας, ταγματάρχης ΕΔΕΣ 57
 σεισμός 29
 σεράι 2Ε
 Σεραφείμ, μητροπ. Ιωαννίνων
 30, 35, 36
 σεραφήμ, ιερομόναχος 49
 Σιάσκας Ιωάννης 15, 16
 σιμά στο μανασίρη βλ. Μανα-
 στήρι
 Σιόκας Βασίλειος Δ. 63
 Σιούλας Ιωάννης Δ. 25
 Σκαμνελίτικα βλ. αμπελοχώ-
 ραφα
 Σουλεϋμάν πασάς 4
 Σούλης Χρ. 1Ε
 Σούλι-Χρηστοβασίλη 2Ε
 Σούτσος 15
 Στάλος, τοπων. 1Ε
 Σταμούλης Γεώργ. Α. 28, 33
 Σταύρου Παύλος βλ. Κοσμάς
 Παύλος
 Στέρνες, τοπων. 11
 στου σουσηνίρι την καργιά, το-
 πων. 1Ε
 Στράτα στην κορτζ(ι)ά, τοπων.
 1Ε

- Συμαρίδης ή Συμμάρης Αναστ. Ι.
 14
 συμμορίτες 5, 38, 44
 συντεχνία (συνάφι, ισνάφι) κρα-
 σοπούλων 59
 συντεχνία αγωγιατών 59
 συντεχνία χανιτζήδων 59
 σχολείο 15
 Σωσίνου μονή 47
- Ταγλής** 1Ε
 Ταγλής Νικόλας 16
 Ταξιάρχες Ζίτσας, ναός 8, 10, 21,
 22, 42, 58 – Σχολή 8, 10, 50
 Ταρεύκου (;) 5
 Τάτζης (-της) Νικόλαος Κ. 7, 11
 Τάτσης Ναπολέον 36
 τεσκερέδες 16
τέτζηκας · βλ. Ντέτσικας
 Τζάνος 16
 Τζαραπέλια/Τσαραπέλια, το-
 πων. 1Ε
τζατίλας τάφίλος ή *τζατίλα ταύ-*
λε [= Τζατίλας Τριαντάφυλ-
 λος] 1Ε
 Τζέλιος/Τσέλιος 16
 Τζιμογιάννης Ν. 59
 τζουμπές 16
 τιμές αγαθών 15, 16
 τιμητού (τημητού και τεμετού)
 βεργκιού, κτηματικός φόρος
 16
 Τοίχος υιού Ζαχαρία, τοπων. 1Ε
 Τούρκοι 3
 Τριανταφύλλου Γεώργιος 8
 Τριανταφύλλου Δημήτριος 8, 12
 Τριανταφύλλου Διαμάντης Γ., ο
 νεότερος 8
 Τριανταφύλλου Διαμάντης Γ., ο
 πρεσβύτερος 8
 Τριανταφύλλου Ιωάννης 54
 Τριανταφύλλου Κων., ιερέας 45
 Τριανταφύλλου Νικόλαος Γ. 8
 Τρίκαλα 19
 Τρίμμης Γεώργιος Δ. 5
 Τσετσιάδης Δημήτριος 54
 Τσιπόγιας Αναστάσιος Νούλη [=
 Ιωάννη] 34
 Τσιπόγιας Κων/νος Μ. 41
 Τσιπόγιας Μιχαήλ Ι. 41
 Τσιπόγιας Σταύρος Κ. 40
- Φείμης** (;) 16
 Φιλίτσιο Υφαντήριο Ζίτσας 16,
 39
 Φιλίτη Χάιδω-Ιωάννα 8
 Φιλίτης Δοσίθεος 8, 10
 Φιλίτης Κωνστάντιος 8, 10
φιτολαΐ βλ. Φτελιάς
 φράγκα, νόμισμα 15
 Φτελιάς, τοπων. 1Ε
 Φωκάς 38
 Φώτιος Β', οικουμ. Πατριάρχης
 51
- Χ. Π.** 53
 χαλάζι 2Ε
 χαράτζι 4
Χαρούκλεια, αγνώστων στοι-
 χείων 15
 Χατζή πασά υιός 4
 χειμώνας 5, 49
 χιονόπτωση 32
 Χριστόδουλος 52, 55

Χριστοδούλου Κώστας 59
Χρυσόστομος, επίσκοπος 36
χωράφια 1E

ωίδιο· βλ. μελούδα

Byron 3

Hobhouse J. C. 3, 16

Hughes T. S. 16

Lappas Basile N. 20

Leake W. M. 16

Pouqueville 3, 2E

Regaldi G. 16

Shläfli Alexander 16, 49

SUMMARY

MEMORIES AND NOTES AT ZITSA'S LITURGICAL BOOKS

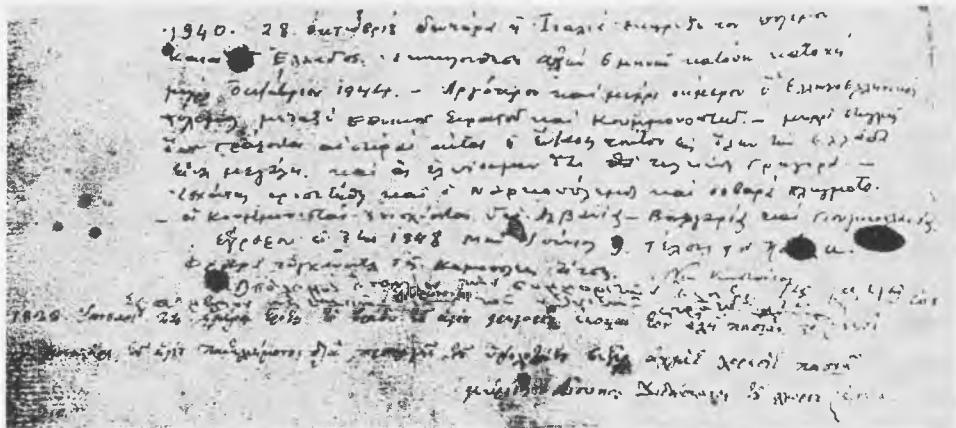
by
Theodore D. Kosmas

In this paper we present a collection of memories and notes found in liturgical books of the village Zitsa of the Ioannina region. All these books belong to the monastery of Prophet Elias and to the church of Saint Nikolas, but some come from other ecclesiastic monuments as well. Therefore we preferred to list them chronologically (undated books are listed in the end); apart from that, many notes are undated, so a flawless chronological order is not able.

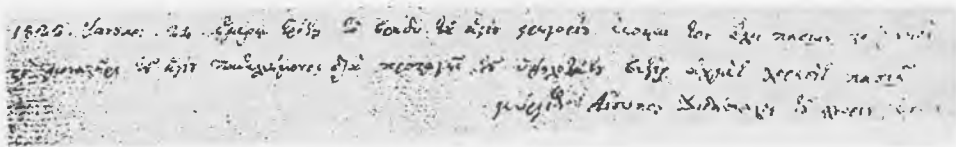
There have been other editions of a few notes and memories from Zitsa, but in our work we have concentrated almost all of them. At the same time we present all available information on the content of the notes, while offering our own comments on the matter.

The memories and notes span over a wide period, from 1765 to 1970, and include known and unknown aspects of Zitsa's distant and recent past, many of which are interesting. Therefore, we hope that our paper will promote the understanding and will allow a more effective approach of Zitsa's – and its area's – history, and also that will facilitate the local historiographic research.

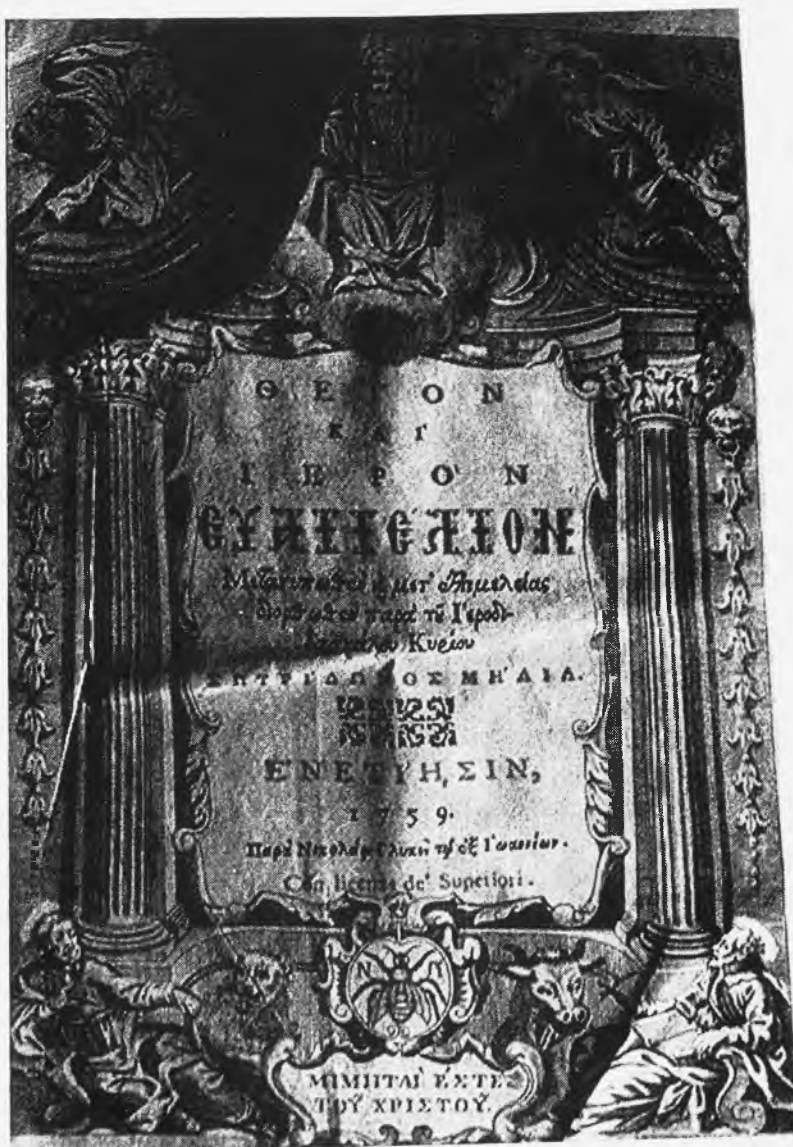

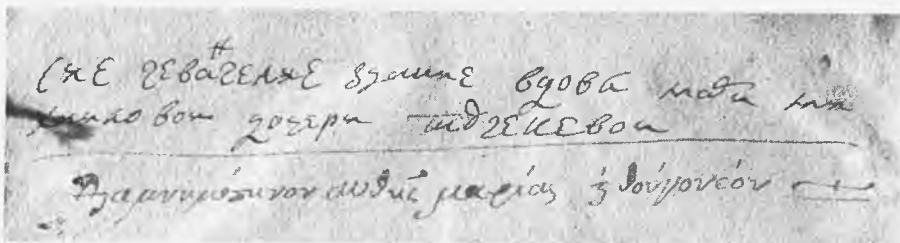
Εικ. 1. Τμήμα 1ου παράφυλλον' Ευαγγελίου (Ενετήσιω 1747):
Ενθυμήσεις αρ. 5α, γ.

Εικ. 1α. Η ενθύμηση αρ. 5α.
(τελευταίες τρεις σειρές της παραπάνω εικόνας)

Εικ. 2. Προμετωπίδα Ευαγγελίου (Ενετίσκιον 1759).

Εικ. 2α. Σημειώματα αρ. 6 (3ο παράφυλλο του Ευαγγελίου του 1759).

Εικ. 3. Σημειώματα αρ. 8 στην πίσω πλευρά προμετωπίδας Μηναίου του Αυγούστου (Ενετίησιν 1776).

Εικ. 4. Προμετωπίδα Μηναίου του Αυγουστου (Ενετίησιν 1792), ὅπου σχετικό αφιερωτικό σημείωμα αρ. 11, σ. 286.

Ουμφορ Καταβόλη εις οργάνωσιν εγχεροσύν των σιν
 των εις εβαίτων εφ' ατάν ιδρυμ' εθιμωσ
 τινι κτίσαν η' αλλ' εθιμωσ

Ουμφορ και ηγρ' ατάν εγχεροσύν εως
 ης κτίσαντων ηγρ' ατάν εθιμωσ
 ης και ατάν Η ηγρ' και ηγρ' ατάν
 εως ατάν εθιμωσ ης ης ης ης ης ης
 ης ης ης ης ης ης ης ης ης ης ης

Κ. Π. Γ. 1860

Εικ. 5. 1ο παράφυλλο Κυριακοδρομίου (εν Μόσχα 1796), τ. Β': Σημειώματα αρ. 12α, β.

Ημερολόγιον των ετών 1831
 εν Αθήναις

Κυριακοδρομίου

1831

Αθήναις

Εικ. 6. 1ο παράφυλλο Κυριακοδρομίου (εν Βενετία 1831), τ. Α': Σημειώματα αρ. 15.

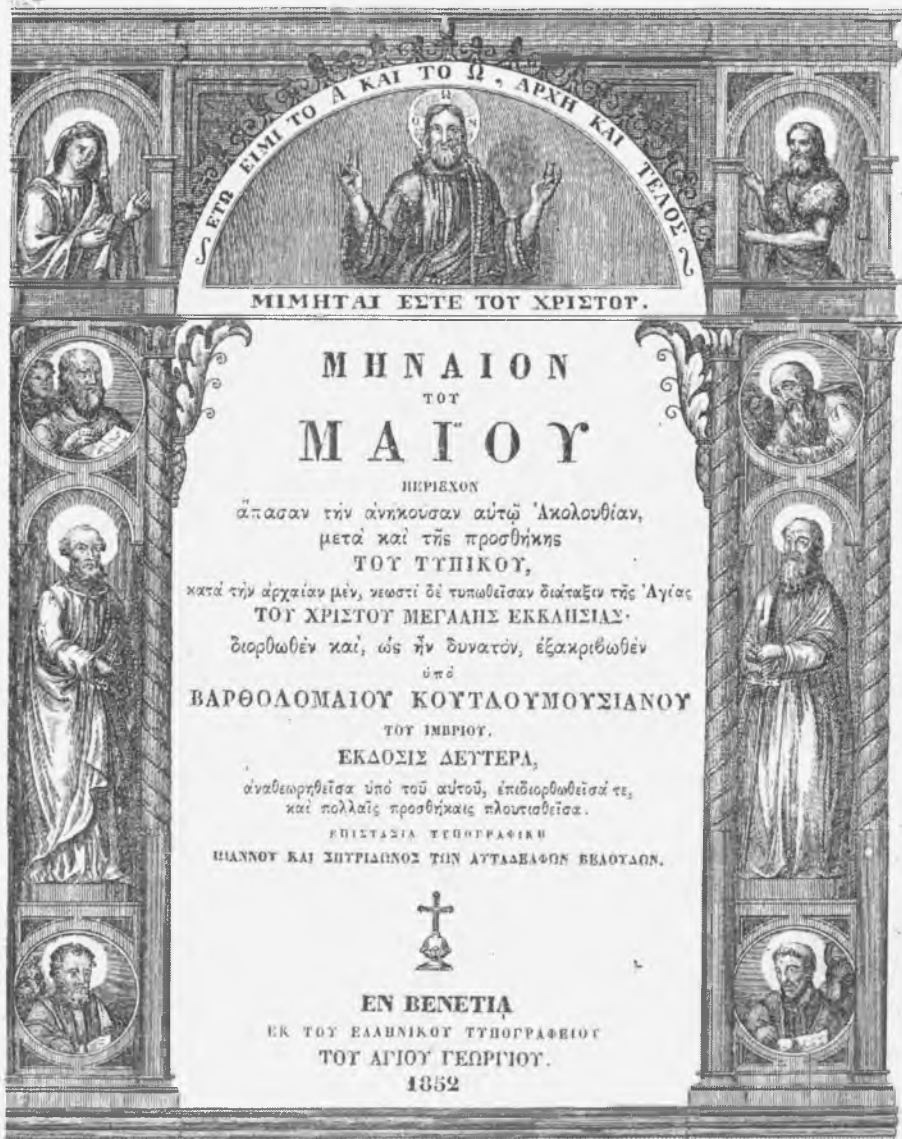
1879 ες ο εδοικη σημεῖον εἰς ἕνα βίβλιν αὐτὴ Πατριάρχου
 ἡ ἐπιτομὴν καὶ ὁ παραδοκὸς ἔτος 1888 γροῖα 70 =
 ες 4 δὲ βίβλιν 890. ἔλαρε γεγραμμένον πῶς ἐν χροῖονε διαφω
 ἀνὶ τῆς ἑκτακτικῆς μετῆς ἐξῆς ἐκκαθαρτικῆς ἐξελίχθη
 ἐπὶ ἕνα καὶ πρὸς χροῖον 55 ἕως οὗ παρακίε ἐξῆς 1844
 εἰς

1890 ες 15 ἵστων ἀμύρα ἐν φρεσὶ 12 20

Εικ. 7. Τέλος Β' τόμου Κυριακοδρομίου (εν Βενετία 1831),
 ὀπισθεν σελίδας 347: Σημειώματα αρ. 16, σσ. 294-295.

καὶ εἰ δὲ οὐκ εἰς ἄλλοις ἑὸν Μανθῆς ἀπὸ τῶν
 βοθρίων ἐξῆς ἀποδοκὸς εἰς ἐπιτομῆς ἀποδοκὸς
 ὁ παρὰ τὸν πατριάρχον Γαβριηλὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν
 ἐπίσκοπον ἐκκαθαρτικῆς ἐξῆς 95990
 75 20. Γενεθῆσιν 1857 ἐν Ζίτῆς

Εικ. 8. Αφιερωτικό σημείωμα αρ. 22, σημ. 81, πίσω από προμετωπίδα
 Μηναιίου του Αυγούστου (εν Βενετία 1852).

Εικ. 8α. Προμετωπίδα Μηναιῶν του Μαΐου (εν Βενετία 1852).

ΘΕΟΤΟΚΑΡΙΟΝ

ΝΕΟΝ ΠΟΙΚΙΛΟΝ ΚΑΙ ΘΡΑΙΟΥΤΑΤΟΝ ΟΚΤΩΗΧΟΝ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Ν

ΕΞΗΚΟΝΤΑΔΥ ΚΑΝΟΝΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΓΙΑΝ ΘΕΟΤΟΚΟΝ

ΜΕΛΟΥΡΓΗΘΕΝΤΑΣ ΥΠΟ ΕΙΚΟΣΙΔΥ ΙΕΡΩΝ ΚΑΙ ΘΕΣΠΕΣΙΩΝ ΜΕΛΩΔΩΝ

ἘΚΔΟΘΕΝ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΑΡΑ

ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΤΟΥ ΝΑΞΙΟΥ

ΚΑΙ ΕΠΗΚΡΙΘΕΝ

ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

ΜΑΡ ΔΕ ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΘΕΝ ΜΕΘ' ΟΣΗΣ ΟΙΩΝ ΤΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ

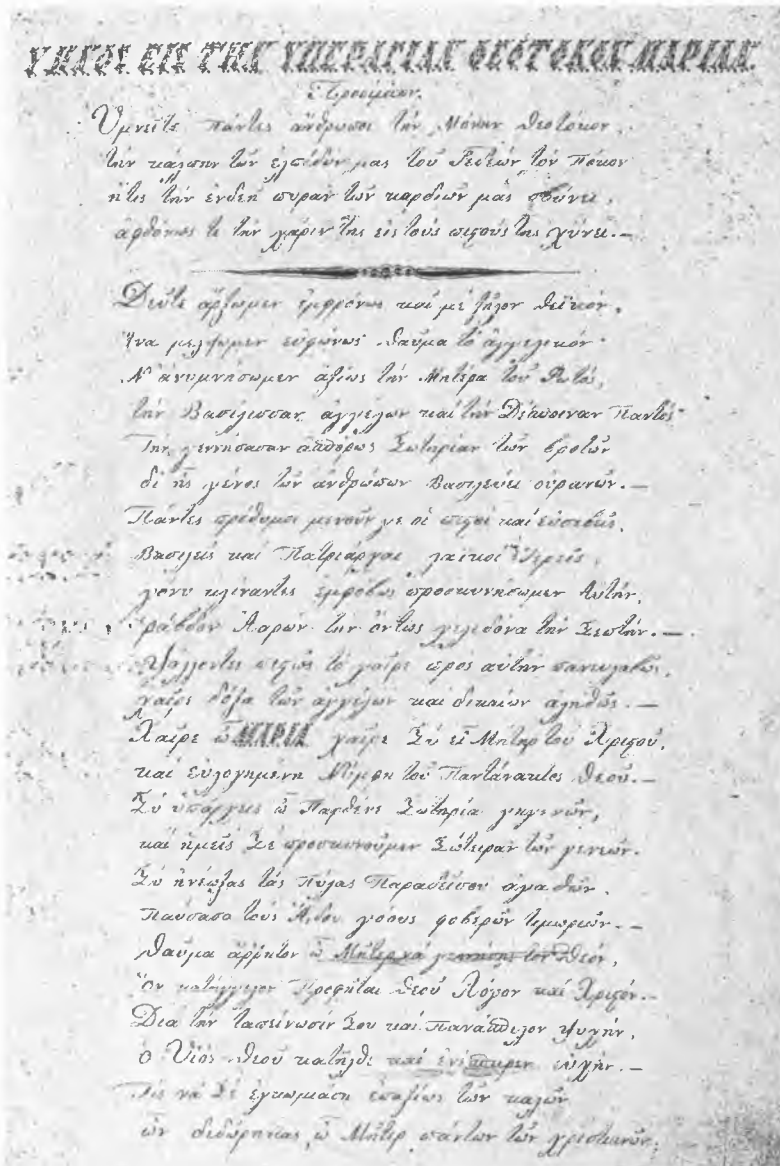
ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Β Ε Ν Ε Τ Ι Α

ΕΚ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΦΟΙΝΙΚΟΣ
1864

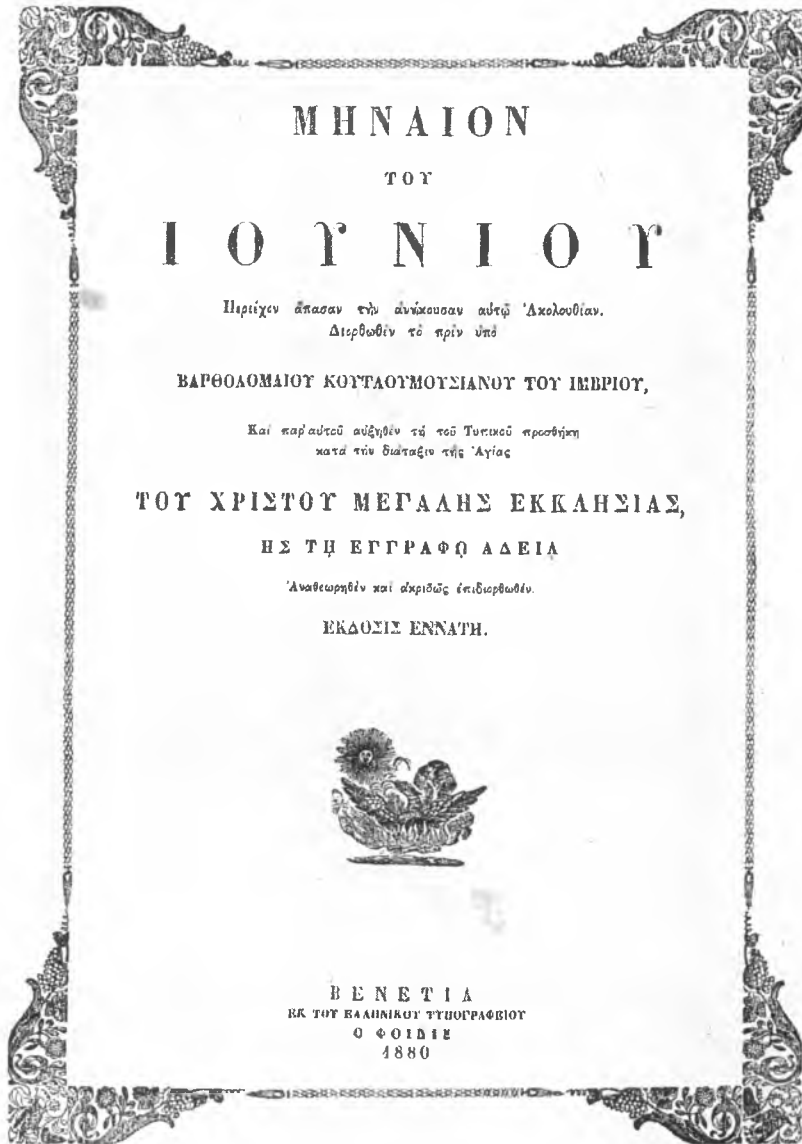
Εικ. 9. Προμετωπίδα Θεοδοκάρου (Βενετία 1864).

Εἰκ. 9α. Πρόσθιο παράφυλλο Θεοτοκίου (Βενετία 1864):
 Ὑμνος εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον Μαρίαν (αρ. 26).

Ξαφίαι ὄντι, κερν, ἐραταὶ τῶν οὐρανῶν
 ἀσμενοῦσι Σε ἀνάστη μετ' ἡμῶν τῶν γνησιῶν,
 Βασιλεῦ καὶ Πάτριάρχαι γενεῶν ἅσων ἐνοσίων
 ἀρροσυνουοῖ Σε ἐμρόβου καὶ γηρονταὶ τῶν διωνῶν. —
 Προσκυνουόμεν σὺν με κερν, γέννησι σου τῶν δεσπῶν,
 καὶ τῶν ἐν δεσπῶν τῶν ἄλλων ἐμμορῶν σου ἱερουργῶν.
 Εἶλα ἑστυκίεμικ Σε ὁμοῖς ἑστυκῶν τῶν ἑστυκῶν,
 γένεσ ἅσων ἀρροσύνων ἐν παρτοῖων ἀρροσύνων
 καὶ ἀρροσύνων τῶν Σε γάραισ ἕσων τῶν ἀρροσύνων,
 ἑστυκῶν καὶ ἑστυκῶν. ἑστυκῶν τῶν ἑστυκῶν,
 ἑστυκῶν μετ' ἑστυκῶν ἐστυκῶν καὶ ἑστυκῶν,
 ἀρροσυνουοῦντες Σε τῶν γάραισ γάραισ ἕσων τῶν ἀρροσύνων.
 Αἰρε ὄρεσ, γάραισ ἑστυκῶν, γάραισ ἑστυκῶν ἑστυκῶν,
 γάραισ ἑστυκῶν, γάραισ ἑστυκῶν, γάραισ ἑστυκῶν.
 Αἰρε ἑστυκῶν, καὶ ἑστυκῶν καὶ ἑστυκῶν ἑστυκῶν,
 ἑστυκῶν γάραισ ἑστυκῶν ἑστυκῶν τῶν ἑστυκῶν.
 Αἰρε ἑστυκῶν καὶ ἑστυκῶν ἑστυκῶν τῶν ἑστυκῶν,
 γάραισ ἑστυκῶν τῶν ἑστυκῶν ἑστυκῶν γάραισ ἑστυκῶν. —
 Πάτριάρχαι ὄντι με ἑστυκῶν ἑστυκῶν τῶν ἑστυκῶν
 τῶν ἑστυκῶν καὶ ἑστυκῶν καὶ ἑστυκῶν ἑστυκῶν,
 ἑστυκῶν ἑστυκῶν τῶν ἑστυκῶν ἑστυκῶν καὶ ἑστυκῶν,
 ἑστυκῶν ἑστυκῶν τῶν ἑστυκῶν ἑστυκῶν καὶ ἑστυκῶν,
 ἑστυκῶν ἑστυκῶν τῶν ἑστυκῶν ἑστυκῶν καὶ ἑστυκῶν,
 ἑστυκῶν ἑστυκῶν τῶν ἑστυκῶν ἑστυκῶν καὶ ἑστυκῶν. —
 Εἰσωνῆν καὶ ἐμμορῶν ἑστυκῶν τῶν ἑστυκῶν ἑστυκῶν
 ἑστυκῶν. — 1876 ἑστυκῶν ἑστυκῶν. —

Εικ. 9α. Πρόσθιο παράφυλλο Θεοτοκάριον (Βενετία 1864):
 Ὕμνος εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον Μαρίαν (συνέχεια).

Εικ. 10. Προμετωπίδα Μηναίου του Ιουνίου (Βενετία 1880).

Αφιέρωμα.

Υπό Αθηναίη Γ. Χαλοποιήν
 Εἰς Ἄγιον Ἁγ. Μηναίου.
 Ἐν Ζίτῳ τῆ 22. Ἰανουαρίου 1885.

Εικ. 10α. Αφιερωτικό σημείωμα αρ. 27, πίσω από την προμετωπίδα Μηναίου του Ιανουαρίου (Βενετία 1880).

26-11-47

Ἡ Πρωτοψάλτης Ζωμοστῆσαν
 ἐπιθυμῶσα ὅτι Ζίτῳ Κεραὶ τῆν
 Συμφορῶν ἐρασίῃν ὁ Δοκίμιον τῆν
 ἐσώφῳς ἡσυχῆς. Τελερῆν τῆν φῶς
 κῆν (2) ἐρατῶνται οἱ ἀπομνησῆσαν
 ἐροῦνται πῶς καὶ ἐχρησῶν τῆν
 οἱ δὲ Ζωμοστῆσαν τῆν ἀφῶν
 τῶν Κεραίων

Εικ. 11. Εσώφυλλο προστίου εξωφύλλον Μηναίου του Νοεμβρίου (Βενετία 1880): Ενθύμηση της 26-11-1947 (αρ. 38, σ. 308).

1819
 Ζήτση
 Αγιογιάννης
 οφείλει να λυγριστεί
 νικη

Εικ. 12. Λεπτομέρεια από σπάραγμα Μηναίων του Αυγούστου, χ. ά. στ., όπου σημείωμα αρ. 50β.

τις 14^α 10-64
 οι Γερμανοί
 τον 16
 ο κληρ/κην Λαίρρας και Παιταζή

Εικ. 13. Εσώφυλλο προστίου εξωφύλλου Παρακλητικής, χ. ά. στ.: Ενθύμηση αρ. 57, σχετική με αποχώρηση Γερμανών από Ζίτσα.